

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KIRIM TATAR HALK EDEBİYATI TÜRLERİNDE “YURTSUZLUK” VE
“HALK BENLİĞİ”
(DESTAN, HALK HİKÂYESİ, MASAL-EFSANE ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Bilgenur USLU
1402030035**

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Shurubu KAYHAN

HAZİRAN 2020

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KIRIM TATAR HALK EDEBİYATI TÜRLERİNDE “YURTSUZLUK” VE
“HALK BENLİĞİ”
(DESTAN, HALK HİKÂYESİ, MASAL-EFSANE ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilgenur USLU

1402030035

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Program: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Shurubu Kayhan

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Muharrem Kaya

Prof. Dr. Mehmet Aça

Haziran 2020

ÖNSÖZ

Ulusların kültürünün yapıtaşını konumundaki halk anlatıları, geçmişten günümüze kadar gelebilen, tarih ile bağ kurup, kültürümüz hakkında bilinçlenmemizi sağlayan taşıyıcılardır. Özellikle ulusal kimliğin ve kültürün açıkça gösterildiği epik destan, masal, efsane gibi sözlü türler, çözümlenip anlatılmayı bekleyen birer hazine gibidirler.

Kırım Tatarları gibi göçebe olan ve varoluş mücadelelerini sürdüren toplumlar, sözlü anlatım türlerine bunu oldukça fazla yansıtılmaktadırlar. Kırım Tatarlarının ve Türk dünyasının tamamını etkileyen siyasi ve kültürel birikimi sebebiyle Kırım, özellikle Ruslar tarafından hâkimiyet altına alınmak istenmiştir. Kırım Tatar Türkleri, siyasi idare tarafından baskı altına alınmış ve vatanlarından sürülmüşlerdir.

Kırım, özellikle jeopolitik bir öneme sahiptir, bunun nedeni Karadeniz'in kuzeyinde tarih boyunca çeşitli toplulukları misafir eden bir coğrafya olması, ticaret merkezi olması ve doğal güzelliklere sahip olması sayılabilir. Hayatları boyunca göç ve sürgüne tanıklık etmiş Kırım Tatar halkı, göç, ulusal kimlik ve otorite kavramları açısından zengin eserler vermişlerdir. Tarihe tanıklık eden bu eserler şüphesiz incelenmeye değerdir. Ancak Kırım Tatarların ait efsaneler ve birçok halk anlatısı Türkiye Türkçesine maalesef daha önce aktarılmamıştır. Çalışmamızın ana amacını da bu halk anlatılarını incelemek oluşturmaktadır. Kırım Tatar Türklerinin sözlü kültür ürünleri ile alakalı çalışmalar onların kültürel mirasını ve özelliklerini açığa çıkardığı gibi Türk dünyasının kültürel mirasını da ortaya koyacak araştırmalara yardımcı olacaktır.

Kırım Tatarlarının sözlü anlatı türlerini incelemek, yurt, toprak ve otorite kavramlarına yönelik yansıttıkları bazı ekollerini ortaya çıkarmak ve bunları mit ile bağdaştırmak çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Biz çalışmamızda bu sözlü türlerde otoritenin nasıl anlatıldığını, nelere nasıl bağlı kalındığını, benlik oluşumunda önemli olan anlatı detaylarını inceledik. Bunun haricinde daha önce Türkiye Türkçesine aktarılmamış Kırım Tatar efsanelerini günümüz Türkçesine aktardık.

Eserlerin incelenmesinde bazı Türkolog, halkbilimci ve Sosyologların fikir ve görüşleri ele alınmıştır. Yurt, toprak ve otorite açısından zengin metinler seçilerek incelenmiş, kültür bilinci oturtulmaya çalışılmıştır. Bunlar haricinde eserler üzerinde daha önce yapılan çalışmalar da incelenmiştir. Özellikle epik destan geleneğinin barındırdığı otorite, yurt, toprak kavramları metinsel bazda incelenmeye çalışılmıştır ve göstergeler ortaya çıkarılmıştır. İncelediğimiz anlatılarda daha ortaya çıkarılmamış birçok arketipsel öge, mitolojik bağ, sembolize edilmiş kavramlar mevcuttur.

Çalışmamızın bölümlerinde türler sırasıyla incelenmiş, efsaneler incelendikten sonra daha önce Türkiye Türkçesine aktarılmamış metinler transkribe edilip tezimizin sonuna eklenmiştir. Çalışmamız bu alanda çalışacak bilim insanları için yol gösterici olacaktır.

Çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve engin tecrübesiyle beni cesaretlendiren danışman hocam Sayın Dr. Shurubu KAYHAN'a, çalışmam ile ilgili problem yaşadığım her zaman yardımcı olduğu için Prof. Dr. Muharrem KAYA'ya ve Ukrayna'da bulunup kaynak toplamamı sağlayan, İstanbul Kırım Tatar Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin tüm çalışanlarına ve başkanımız Celal İçten'e teşekkür ediyorum. Minnettarım.

Haziran 2020

Bilgenur Uslu

İçindekiler Tablosu

GİRİŞ	1
1. KIRIM VE KIRIM TATAR TÜRKLERİNİN TARİHİ	3
1.1. Kırım Yarımadası	3
1.2. Kırım Hanlığı (1441-1783) : Rus İstilasının Başlangıcı.....	5
1.3. Tatar Kelimesi Üzerine.....	7
1.4. Osmanlı Himayesi İçerisinde Kırım	7
1.4.1. Kırım'ın Türkleşmesi	9
1.5. Rus İstilas Döneminde Kırım ve Kırımlılar	10
1.6. Sovyet Dönemi	11
2. KIRIM TATARLARININ GÖÇ VE SÜRGÜNLERİ	14
2.1. Büyük Sürgün: 1944 Sürgünü.....	15
2.2. Sürgün Sonrası: Kırım Tatar Millî Hareketi	17
3. HALK BENLİĞİ, BENLİK ve KİMLİK KAVRAMLARINA BAKIŞ	19
3.1. Benlik Kavramı, Kimlik ve Türklerin Ontolojik Kimliği	19
3.2. Kültürel Kimlik	20
3.3. Kimlik ve Benlik Olgusunun Metinler İçerisinde İşlenmesi	20
3.3.1. Benlik ve Halk Anlatıları İlişkisi: Kimlik ve Edebiyat.....	21
4. KIRIM TÜRK-TATAR EDEBİYATINA BİR BAKIŞ.....	23
4.1. Hanlık Dönemi.....	24
4.2. Rus İstilas Dönemi	25
4.3. Tercüman Dönemi (1883-1916).....	26
4.4. 1905-1917 Dönemi	26
4.5. 1917-1944 Dönemi	27
4.6. 1944'ten Günümüze	28
4.7 Kırım Tatar Folklorü Eserleri Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	30
5. KIRIM TATAR DESTANLARINDA YURTSUZLUK VE HALK BENLİĞİ	32
5.1. Destan Türünün Tanımı	32
5.2. Tatar Anlatılarında Destan: Sosyo-politikten Millî Kimliğe	34
5.3. Edigey Destanında <i>Millî Benlik</i> ve <i>Yurt</i> : Millî Şuurun Başlangıcı.....	36
5.4. Kahramanın Doğuşunda Ulusal Kimliğin İşlenmesi	38

5.5.	Millî Kimlik ve Otoriteler Arası Güç Kavramı.....	39
5.6.	Çora Batur Destanında Millî Kimlik, Siyasi Otorite ve Töre	43
5.7.	Çora Batur'un Doğumunda Ateş ve Su Bağlamında Otorite İnşası : Ateş ve Su Düalizmi	44
5.8.	Benliğin Sembolü Olarak Kan Akıtmak	46
6.	KIRIM TATAR MASALLARINDA YURTSUZLUK VE HALK BENLİĞİ.....	48
6.1.	Masalın Tanımı.....	48
6.2.	Masalların Sınıflandırılması	49
6.3.	Kırım Tatar Masalları İle İlgili Önemli Bilgiler	49
6.4.	Kırım-Tatar Masalları ve Masallar Hakkındaki Çalışmalar	49
6.5.	Kırım Tatar Masallarında Millî Benlik ve Yurt	51
6.6.	Masallarda Karşıt Güç: Düşman Tiplenmeleri (Yılan, Tilki, Ayı vb.)	53
6.7.	Kırım Tatar Masallarında Otorite Sarsıcı Unsur: Çocuksuzluk	55
7.	KIRIM TATAR EFSANELERİ VE MİLLÎ BENLİK ÜZERİNE	57
7.1.	Efsane Türünün Tanımı	57
7.2.	Efsane Türünün Özellikleri.....	58
7.3.	Kırım-Tatar Anlatılarında Efsaneler	58
7.4.	Kırım Tatar Efsanelerinde Milli Benlik ve Yurtsuzluk Üzerine	59
7.5.	Millî Benliğin Fiziksel Yansıması: Toprak	60
7.6.	Milli Benliği Sarsan Sosyal Unsur: Kabile Dışı Evlilik.....	63
7.7.	Bir Yurt Olarak Altın Beşik.....	64
7.8.	Altın Beşik ve Mitolojik Bağ	64
7.9.	Efsaneler İçinde “Köklerin Silinmesi” Unsuru ve Yurtsuzluk	66
7.10.	Bir Benliğin Yaratılış Unsuru Olarak Dağ ve Mağara Kültü	69
7.11.	Türkiye Türkçesine Aktarılmamış Efsanelerden Örnekler	71
7.11.1	Bin Başlı Mağara Efsanesi.....	71
7.11.2.	Mamaev'in Mezarı Efsanesi (Mamai Dağı, Büyük Znamenka)	72
7.11.3.	Şeytan Banyosu Efsanesi.....	73
8.	KIRIM TATAR HALK HİKAYELERİ	73
8.1.	Halk Hikayesi ve Kırım Tatar Halk Edebiyatındaki Yeri	73
8.2.	Kırım Tatar Halk Hikayelerinde Alim Azamatoğlu Aydamak	76
8.3.	Alim'in Kahramanlığı Hikayesi- Alim Hikayelerinde Benlik Unsurları	80
8.3.1.	Alim'de Yönetim Sistemi İle İlgili Kabuller ve Karşıtlıklar (Düalizm).....	83

8.4. Gözyaşı Çeşmesi Hikayesinde Benlik ve Kimlik Unsurları.....	84
9. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMAMIŞ EFSANE METİNLERİ.....	87
9.1. Bin Başlı Mağaranın Efsanesi Metni (Çatırdağ Efsanesi).....	87
9.2. Mamaev'in Mezarı Efsanesi (N. Marx 1917).....	89
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	95

ÖZET

Kırım Tatarları oldukça zengin bir halk edebiyatı geleneğine sahip Türk topluluklarından biridir. Kırım Tatarları, uzun süre göçebe ve sürgün bir hayat sürdürdüklerinden ve Sovyet baskısı altında kaldıklarından uzun ve köklü bir edebiyat geçmişine sahiplerdir. Özellikle bir milletin kendi kendini yaratabilmesinde geleneğin önemi ve bunu edebi esere aktarış şekilleri oldukça önemli unsurlardır. Kırım Tatarlarının adetleri, gelenek ve görenekleri bilim adamları tarafından derlenmiş ve topluma yararlı hale getirilmiştir. Bu yüksek lisans çalışmamızda, Kırım Tatar Türkleri tanıtılmış, coğrafya kapsamında bilgiler verilmiştir. Özellikle efsane türü tezimiz için önemlidir, daha önce Türkiye Türkçesine aktarılmamış birçok Kırım-Tatar efsanesi tespit edilip tezimizin arkasına eklenmiştir. Kırım Tatar Halk Edebiyatı ürünlerinden birçoğu örneklendirme yapılırken kiril alfabesinden de latin alfabesine aktarılmıştır. Çalışmamızın asıl amacı, sürekli yurdundan edilen ve göç ettirilen bu halkın psikolojisini incelemek ve bu durumu edebiyatına nasıl dahil ettiğini görebilmektir. Destan içerisinde ulusal kimliğin işlenmesi ve otorite kavramlarının sembolik tanımı işlenmiştir.

Çalışmamızdaki diğer amacımız, metinler içerisinde var olan yurtsuzluk kavramı ve halk benliğinin türlerde nasıl geçtiğini araştırmaktır. Araştırmamızın, Türk dünyasına faydalı olmasını amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar, folklor, halk edebiyatı, masal, efsane, destan

ABSTRACT

Crimean Tatars are one of the Turkish communities with a very rich folk literature tradition. The Crimean Tatars have a long and deep-rooted literary history, as they have lived a nomadic and exile life for a long time and remained under Soviet pressure. The importance of tradition and the way it is transferred to a literary work are very important elements, especially in the self-creation of a nation. Every part of the culture of the peoples is undoubtedly reflected in their literature.

In this master's study, Crimean Tatar Turks were introduced and information was given within the scope of geography. At the same time, the exiles and migrations of the Crimean Tatars were also mentioned in detail. In the second part of our study, Crimean Tatar Folk Literature is outlined. While many of the Crimean Tatar Folk Literature products were sampled, they were transferred from the Cyrillic alphabet to the Latin alphabet. The main purpose of our study is to examine the psychology of this people, who were constantly displaced and displaced, and see how they included this in their literature. Even in the tradition of epic, we come across issues such as the creation of a people and folk law. In the epic, the symbolic definition of the processing of national identity and the concepts of authority is covered.

The most important finding obtained in our study was the concept of patriotism, which is also present in other Turkish world literatures, and how the infrastructure of the folk self is skillfully processed in these genres. In addition to this, we have also brought out folk literature products that have not been transferred to the Latin alphabet until now. In addition, the information we obtained provided a different perspective on the works we focused on. We hope that our work will be beneficial to the Turkish world.

KEYWORDS: kırım tatar, folklor, folk literature, legendary

GİRİŞ

Türk boyları, asırlardan beri dünyanın farklı bölgelerine göç etmişlerdir. Bu durum, onlardan günümüze kadar gelebilen çok fazla bilgi ve belge bırakmıştır. Tarihi ve köklü bir geçmişi olan Türk toplulukları, millî kimliklerini korumaya çalışmış ve başarılı olmuşlardır. Bu başarı, tarihsel değer taşıyan Türk Dünyası Edebiyatı'nı ödüllendirmeye değerdir.

Kırım Tatarları önemli Türk topluluklarından biridir. Aynı zamanda da zengin bir edebiyata sahiptir. Oğuz ve Kıpçak özelliklerini içinde barındıran, Kırım Tatar Türkçesi Türk dünyası açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple de hem Oğuz hem de Kıpçak gruplarının tümüyle izlerini içinde bulundurmaktadır.

Halk Edebiyatı, ait olduğu toplumun edebiyatından ziyade kültürünü ve en önemlisi yaşamına konu olan kavramları da içine almaktadır. Özellikle Türkler gibi göçebe bir topluluk için kültür önemli bir yapıtaşı niteliği taşımaktadır. Bu toplulukların en önemlilerinden biri de Kırım Tatar Türkleridir. Dil ve edebiyattaki değişimin başarılı bir şekilde takip edilebilmesi için o milletin tarihinin de bilinmesi oldukça önemlidir.

Kültürün yapıtaşı olan dil, hemen hemen tüm halkbilimi alanına etki etmektedir. Motif, inanış, gelenek ve adetler gibi formlar, her toplumda olduğu gibi Kırım Tatarları için de önemlidir. Aynı zamanda sürgün, yurdundan edilme gibi önemli olaylar da edebiyata oldukça fazla etki etmektedir. Bu çalışmanın amacı ise Kırım Tatar halk edebiyatının önemli türlerini bilimsel açıdan aydınlatmak ve içinde barındırdığı yerleşmiş millî unsurları gün yüzüne çıkartabilmektedir. Bunun yanında söz konusu halkın anlatılarında ve metinlerinde benliklerini nasıl oluşturduğunu, mitoloji ile coğrafi şekiller arasında nasıl bir bağ kurduğunu da incelemektedir. Kırım Tatar halk edebiyatının önemli ürünlerinden yurtsuzluk ve halkın kendini yeniden yaratıp

kültürünü canlandırması da işlenecektir. Çünkü sürekli sürgün edilen bir halkın edebiyatın temelinde de sürgün ve yurtsuzluk bir nakış gibi işlenmektedir.

Tarih boyunca çeşitli toplulukların üzerinde yaşadığı Kırım Yarımadası (Taurlar, Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Alanlar, Gotlar, Hunlar, Köktürkler, Onogurlar, Kulturgurlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar) çalışmamızın sonraki bölümlerinde bahsedeceğimiz yollardan geçmiştir. Kırım Tatarlarının köklü bir geçmişe sahip olması, onların edebiyatını da kalıcı ve köklü hale getirmektedir. Kırım Tatar Edebiyatı'nın bilinmesi, hem Türk dünyası hem de Türklerin edebi zenginliği açısından oldukça faydalıdır.

Kırım Tatarlarının yarattığı edebiyatın yanı sıra, yurt ve aidiyet kavramına da bakılması ve eserlerin bu çerçevede incelenmesi de doğru olacaktır. Halk Edebiyatı türlerinde bu gibi unsurların çalışması yapmak, söz konusu metinler için sağlıklıdır. Çünkü halk ürünlerinde tekrar eden motif gibi unsurlar, halklar açısından büyük önem taşımaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, Kırım Tatar Halk Edebiyatı tarihini özetleyip, bu edebiyatın ürünlerini daha geniş tanımıyla anlamak ve farklı bir çerçeve içine almaktır. Çünkü destan, halk hikâyesi gibi türler genellikle kahramanlık kavramı altında ele alınarak incelenmekte, yurt ve aidiyet kavramları dikkate alınmamaktadır. Tezimize başlamadan önce ilgili kaynaklar tespit ve temin edilmiştir. Alan araştırması yapılarak bazı metinler latin alfabesine aktarılmıştır. Ayrıca, çalışmamızda Kırım Tatar Halk Edebiyatı türlerinden ana unsur olarak destan, masal, halk hikâyesi ve efsane üzerinde durulmaktadır. Araştırmamızın bu alanda çalışma yapacak olan öğrencilere ve bilim insanlarına yararlı olması temennimizdir.

1. KIRIM VE KIRIM TATAR TÜRKLERİNİN TARİHİ

1.1. Kırım Yarımadası

Bugün Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım, uzun yıllardan beri Türklerin yaşadığı bir coğrafyadır. Aynı zamanda Avrasya jeopolitiğinin de kilit noktasıdır. Kırım Yarımadası, Karadeniz kuzeyinde ve otuz kilometrelik Or-Kapı geçidi kapatıldığında tam bir ada görünümüne sahiptir. (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, s.13). Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden ise Azak deniziyle çevrili Kırım yarımadası, 26.140 km² yüzölçümüne sahiptir (Kırımlı, "Kırım Maddesi", s.447). Kırım Tatar Türkleri soy bakımından Saka, Hazar ve Bulgar Türklerine dayandırılmaktadır. Saka Türkleri, Kırım yarımadasına geldikten sonra iskân edilmiştir. Daha sonra ise bölgeye Bulgar ve Hazar Türkleri yerleştirilmiştir.

Tarih boyunca paylaşılmayan bir bölge olan Kırım, günümüzde de konumu dolayısıyla birçok olaya sahne olmuştur. Kırım'ın adeta bir mücadele sürecinde olması 13.yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir ve yarımadanın Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetine girmesine kadar sürmüştür. Altın Orda hükümdarlarının sonuncusunun saltanatı ile Giray hanedanının başlaması aynı sürece denk gelmektedir (Hammer, s.26-27).

Kırım yarımadasında ilk insanlık izleri M.Ö 7.-5. Yüzyıllara aittir. Kırım Yarımadası'nın en eski misafirlerinin de Tavrlar olduğu ileri sürülmektedir. Bu dönemde Kırım'da İskit göçebeleri yaşamaktadır (Ülküsal, s.19-24). Söz konusu yarımada, çok fazla halk görmüştür ve çok fazla kültüre de şahit olmuştur. Önce Altın Ordu Devletine bağlı olan ve daha sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Kırım Hanlığı döneminde Kırım ve çevresi tam bir Türk bölgesi haline gelmiştir (N. Özkan, s.163). Bunun yanında aynı dönemde çeşitli coğrafyalara göç de vermiştir. Daha sonra ise Osmanlı'da otoritenin zayıflaması, devletin yıkılma sürecine girmesiyle bölge, Rus hâkimiyetine girmiştir. M.S 430 yılında Atilla'nın amcası Aybars'ın bazı Kırım

yarımadası şehirlerini almasıyla bu yarımadanın Türk tarihi ile ilgisi başlamıştır (User, s.239). Zekeriya Karadavut ise Kırım Yarımadası için şunları söyler:

“Türklerin Kırım’daki varlığını MÖ sekizinci yüzyıldan itibaren başlatmak mümkündür. Bu yüzyılda Kırım’da İskitlerin bir kolu olan Barslı Türklerinin yaşadığı bilinmektedir. Esas itibariyle göçebe olan Hunlar, Kırım’a gelen ilk Türk kabilesi sayılır. ... Kırım, MS altıncı yüzyılda Orta Asya’dan başlayarak göçlerin baskısı altında güneye doğru hareket eden Bulgar Türkleri’ne vatanlık eder” (Karadavut, s.3).

Kırım, daha sonra Hazar Hakanlığının egemenliği altına girer, Tudun isimli vali tarafından da bu egemenlikte yönetilir. Hazar Türklerinden sonra Karaimler de Kırım’da yaşamışlardır. Kırım için ana kara ile bağlantısı sebebiyle “Yeşil Ada” da denmiştir.

Cengiz Han’ ait ordular 1223 yılında Kıpçak topraklarını, Rusya, Ukrayna ve Kırım’ı yönetmeye başlamışlardır. Cengiz Han’ın İmparatorluğu parçalandıktan sonra ise Altın Ordu İmparatorluğu kurulmuştur. Bu noktada Kırım, Türkleşmeye başlamış, etnik, dini ve siyasi kimliğini de edinmiştir (Karadavut, s.4).

Kırım Yarımadası ve Altın Ordu Avrasya’da XIII. Yüzyıldan XV. Yüzyıl başlarına kadar çok güçlü bir dönem geçirmiştir. Özellikle bu sürede toprak hem kimliğini kazanmış hem de sınavlarını vermiştir. Bu nedenle de bir tampon bölge haline gelmiştir. Fakat Altın Orda Devleti, veraset savaşlarıyla birlikte ayakta kalamamış, bu savaşlara maddi manevi yenik düşerek parçalanmıştır. Bu parçalanmanın diğer sebeplerinden biri de Timur’un Altın Orda Devleti’ne yaptığı darbeler sayılmaktadır. Bu devlet parçalandıktan sonra beylikler kurulmuştur, bunlardan birisi de Kırım Hanlığıdır (Gökbilgin, 1532- 1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu, s.2).

Kırım Türklerinin esaret hayatının başlangıcı neredeyse Küçük Kaynarca Anlaşmasına bağlanmaktadır. Bu anlaşma ile Osmanlı himayesinden çıkan Kırım, esaret hayatına başlamış olmaktadır. Zaten 1783 yılında Rusya’nın işgaline maruz kalan Kırım yarımadası, uzun yıllar boyunca da göç vermiştir. Kırım Tatar Türkleri, Anadolu’ya ve o dönemde Türk hâkimiyetinde olan Balkanlar’a göçmeye

başlamışlardır (Bakırcı, Kırım Tatar Masalları, s.7). Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım Hanlığının Rusya tarafından yutulmasının yolunu açtı. Deli Petro'nun meşhur vasiyetnamesinin Çarlık tarafından yürürlüğe konmasına imkân doğurdu. Osmanlı Devleti'nin hızla geriye gitmesine sebep oldu (Ülküsal, s.33).

Bu göçler tüm nüfus dengelerini bozmuştur. Hatta 1897'de yapılan nüfus sayımında bölgedeki Türklerin sayısı ancak %35'i bulabilmiştir (Yiğit, s.44). Bu şüphesiz devletlerin arındırma politikasıyla da yakından ilgili olmaktadır. Kırım Hanlığına ait birinci el kaynaklar ve diğer kaynak eserler 1783 yılında Rusların Kırım'ı istilası sonucunda yok olmuştur. Ancak bu istilada yok olmaktan kurtulan Şer'iyye Sicilleri hala ulaşabildiğimiz arşivlere girmeyi başarmıştır.

1.2. Kırım Hanlığı (1441-1783): Rus İstilasının Başlangıcı

Şekil 1: Kırım Hanlığı Haritası

Karadeniz'in kuzeyindeki Türk devletleri, tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak Kırım Hanlığının önemi çok daha olmaktadır. Bu devlet, yukarıda bahsettiğimiz Altın Ordu Devleti'nin miraslarındandır ve Ruslar tarafından en son ortadan kaldırılanıdır. Bunun yanında birçok tarihçi, Kırım Hanlığını Altın Orda Devleti'nin devamı niteliğinde saymaktadır.

Bu hanlığın asıl kurucusu Hacı Giray sayılır ve adını taşıyan en eski sikke 845 (1441-42) yıllarını göstermektedir (İnalçık, s.450). I. Mehmet Giray Han'ın Kırım Hanlığını en parlak dönemine ulaştırdığı bilinmektedir (Altuğ, s.145-146). Bu dönemde her konuda ilerleme sağlanmıştır. Söz konusu dönem özellikle kültür, bilim ve toprağın işlenmesi açısından iyi bir örnek teşkil etmiştir. Hacı Giray'ın ölümünden sonra taht kavgaları başlamaktadır.

Sahib Giray ve Devlet Giray Han devirleri ise Kırım Tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırmalara göre bu hanların dönemleri, kahramanlık ve destan dönemini teşkil etmektedir (Gökbilgin, 1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu, s.2). Yani tezimizin ana konusu olan yurt edinme ve halk benliğini canlandırma tam olarak bu döneme denk gelmektedir. Bu dönemde ticari açıdan ve sanat açısından büyük adımlar atılmıştır. Cenevizliler de vergiye bağlanmıştır. Özgür bir devlet olan Kırım Hanlığı'nın ilk yıllarında Rus destekçileri ve Osmanlı himayesinin yeniden gelmesini isteyen kişiler arasında bir çekişme baş göstermiştir. Potemkin'in çabalarıyla Rus yanlısı Şahin Geray 1776 yılında Kırım Hanlığı tahtına çıkarılmıştır.

Kırım Hanlığının, İdil boyundaki Türk devletlerine nispetle özellikle son devirlerinde Osmanlı- Türk etkisine daha çok maruz kalmış olduğu bilinmektedir (Kurat, 4-18 Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Devletleri, s.203). Bu yakınlık eski yazışmaların ortaya çıkmasıyla daha da belirginleşmiştir. Kırım, Osmanlı Devleti'nin başına geçtiği zaman Han Mengli Giray Han olmuştur. Mengli Giray Han döneminde Rusya ile ilişkiler olumsuz yönde ilerlemektedir. Zaten kendi içine mücadele veren Kırım, Rusya ile de mücadeleye bu dönemde başlamıştır. Mengli Giray, Cenevizlilerin desteği ile 1468 yılında Kırım Hanı olur. Kırım'ın mücadelesinin ilk adımı Mengli Giray Han sayılabilmektedir. Mengli Giray kısa süre tahttan uzaklaşmak durumunda kalmış olsa da Osmanlı himayesi altında girerek yeniden tahtu ele almış ve 1478-1514 yılları arasında kendi yönetimini sürdürmüştür. Bu dönem Kırım Hanlığı'nın coğrfi ve politik olarak başarı sağladığı dönem olmuştur. Hanlığın güvenliği, refahı ve otoritenin sağlanması bütünüyle Osmanlı himayesi ile birlikte gerçekleştirilebilmiştir.

Bunun yanında Kırım Hanları genellikle taht mücadeleleriyle anılmaktadır. Bu kavga ve mücadelelerin sebebi genellikle taht ve miras kavgaları olmuştur ve bu meseleler hanlığı sonlandırmıştır. Mengli Giray, İstanbul'da gözaltına alınmaktadır. Bunun yanında Osmanlı padişahlarının bu devlete istedikleri kişiyi han olarak atamaları da çoğu zaman kavgaya ve kargaşaya sebep olmuştur (Altuğ, s.149). Mücadeleler ve miras konularıyla çalkalanan hanlık, 1783 yılında ilan ettiği bildiriyle sona erdiklerini ilan etmiştir. Bu bildiriye Çarice II. Katerina yapmıştır. Hanlık, daha sonra Rusya topraklarına katılmıştır (İnalçık, s.450). 1783 yılından itibaren bazı ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır ve Kırım'dan Orta Asya'ya

(özellikle Romanya, Özbekistan ve Bulgaristan'a) göçler gerçekleştirilmiştir. Bu göçler bazen gruplar halinde bazen ise aileler boyutunda olmuştur.

1.3. Tatar Kelimesi Üzerine

Tatar kelimesi bir halkı ya da halkları işaret eden bir isim olarak XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Tatar adının kullanılması Cengiz Han dönemine dayanmaktadır. Orhun yazıtlarında ise Moğollara ait “Tokuz Tatar” ya da “Otuz Tatar” şeklinde geçen adlar vardır.

Çin kaynaklarında ise “ta-ta” adıyla geçen isimler mevcuttur. Çinliler bu halk için ak tatar ya da kara tatar olarak adlandırma yapmışlardır (Ögel, "Tatar" İslam Ansiklopedisi, s.51). Ruslar, Cengiz Han döneminde itibaren halklara genel olarak “tatar” demişlerdir. Türk menşeli oldukları inkâr edilemediğinden Türkiye Türklerinden ayırmak için ilmi neşriyatta Rusya içindeki halklar için “Tyurki” derlerken Türkiye halkı için “TurokTurki” tabirini kullanırlar. Kaşgarlı Mahmud Divânu Lugati't-Türk'de Tatarları Türk kavimlerinden sayarak meskûn oldukları bölgeleri haritada göstermiştir. Tatar adı bugün bir Türk boy adı olarak genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırım halkı için kullanılmaktadır (Ögel, "Tatar" İslam Ansiklopedisi, s.51).

1.4. Osmanlı Himayesi İçerisinde Kırım

1462 yılında Hacı Giray'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları, Mengli Giray'ın han olması ile sonuçlanmıştır. Ölene kadar da tahta kalan han Altın Ordu Devleti hanı Seyyid Ahmet tarafından çoğu kez baskı ve saldırıya maruz kalmıştır. Devlet yönetimine ve sosyal ayrıcalıklara yol açan bu saldırılar ise Mengli Giray'ı İstanbul'a kaçırmıştır. Mengli Giray, Osmanlılar tarafından tutuklanarak yeni yapılan Yedikule zindanına atılmıştır. Nurdevlet İstanbul'a sultanın hizmetkarı olacağını bildiren bir mektup gönderdiğinden II. Mehmet nispeten Nurdevlet'in hanlığını kabul etmiştir (Vozgrin, s.150).

Bu olaylardan sonra son gerginlik 1477 yılı sonlarında meydana gelmiştir. Şirin kabilesi reisi Eminek Mirza, bütün Kırım beylerini ve kabile reislerini temsilen II. Mehmet'e gizli bir bildiri yollayıp sultanın Mengli Giray'ı Han olarak Kırım'a

göndermesini istemiştir. 1478 yılı başlarında bir Osmanlı ordusuyla birlikte 45 Mengli Giray Kırım'a girmiştir. Sultanın himayesinde geri döndüğü aşıkardı ve eskiden yapmış olduğu itaat vaatlerini bu sefer daha kuvvetli tekrarlamıştır (Fisher, s.24).

Olaylar bu doğrultuda yaşanırken devletler sosyopolitik ve jeopolitik yönelimlerine dikkat ederek kendilerini korumaya almışlardır. Kırım ve Osmanlı arasındaki ufak gerginliklerden iyi şekilde yararlanan Moskova hükümeti olmuştur. Bu cephede Kırım liderliğinde tesirli bir askeri gücün bulunması Osmanlıların dikkatlerini batıda ve doğuda büyük rakipleri olan Habsburglar ve İran Safevileri üzerinde teksif etmelerini mümkün kılmıştır (Fisher, s.28).

Fisher'in aktardığına göre önceleri dört Karaçi beyi, Şirin, Argın, Barın ve Kıpçak kabilelerinin reisleri mevcuttu ve beylerin bellibaşlı üç ana görev ifa etmişlerdir:

- Divan üyesi olarak hana tavsiyelerde bulunmak;
- Osmanlı sultanının nezdinde kurultayın isteklerini dile getirmek;
- Beyliklerini idare etmek Mirzalar (Tatar zadehanları) tarafından yönetilen diğer asil ailelerin orunu Karaçi beylerinden sonra gelirdi (Fisher, s.40-41).

Kırım cephesindeki hanlar hiçbir zaman bozkır üzerindeki haklarından vazgeçmemişlerdir. Bunun sebebi bir derecede kalan toprakların Cengiz Han'ın mirası olarak görülüyor olmasıdır. Cengiz'in ölümünden sonra bile on ait tamganın kullanılması tesadüf değildir. Diplomatik tüm ilişkilerde ve bildirimlerde bu tamga kullanılmaktadır.

Tüm bunlar haricinde mali konularda başarısı ile anılan Mengli Giray, bu noktada da önem taşımaktadır. Osmanlı, Moskova, Tuna prenslikleri içerisinde gelen tüm ganimetleri ve vergileri de Tatar politikasının temellerine dayandırmıştır. Yani devlet arasındaki olumsuz olayları da ekonomiye kazandırabilir hale getirmiştir.

Teorik olarak Kırım hanının seçiminde Osmanlı'nın rolü sadece kurultayın kararını onaylama şeklinde olmalıydı. Osmanlılar seçilen hana Osmanlı siyasi iktidar sembolleri olan hilatlar gönderir ve özel elçiyle büyük meblağda paralar yollarlardı (Vozgrin, s.181).

Doğu Avrupa'nın en büyük ve önemli yapılarından biri olan Kırım Tatar Hanlığı, askeri, ekonomik, politik meseleleri kendi kendine çözebilen bir güce sahipti. Doğu Avrupa sınırları içerisinde oldukça yüksek bir yere sahip olan hanlık çalışmamızda

bahsedeceğimiz güzel sanatların, edebiyatın ve mûsikinin de koruyucusu olmuşlardır. Eğitim sistemi, Osmanlılarinki kadar çok yönlü ve başarılı olmuştur (Fisher, s.33).

Osmanlılar Kırım Tatar Hanlığını Tuna prenslikleri gibi tampon bölge olarak kullanmaktaydı. Kırım'ın gerek sosyal gerekse kültürel gücü o dönemde diğer devletler arasında konuşuluyor ve saygı duyuluyordu.

Özetle 18.yüzyıla kadar Kırım Hanlığı birçok siyasi sistemin özelliklerini alarak çok yönlü bir sistem içerisinde ilerlemiş bulunmaktadır. Çevresine bağımlı olarak diğer devletler ile ilişki halinde olan hanlık, kendi gücünü de komşuluk ilişkilerinden alarak ilerlemiştir. Bu gücü de kendi edebiyatlarına ve sanatsal alandaki eserlerine yansıtılmışlardır.

1.4.1. Kırım'ın Türkleşmesi

Kırım'ın Türk kimliğini barındırma aşamaları Hazarların VII. yüzyılda bu coğrafyaya gelmesiyle başlamaktadır. Kırım'ın iç bölgesindeki köylere "tudun" adındaki valiler atanarak bölge otorite sağlanmaya başarılı bir şekilde başlanmıştır. Özellikle Kırım'ın limanlarına askerler yerleştirilerek bölgedeki refah da korunmaya çalışılmıştır.

Hazarların hâkimiyeti sırasındaki en önemli gelişme, Rum şehir ve ticari merkezlerinin haricinde Türk yerleşimlerinin de ortaya çıkmaya başlamasıdır. Hazarların bölgeye hâkimiyet kurmalarıyla birlikte iç kesimlerdeki teorik anlamda süren Bizans etkisi de son bulmuştur (Özdem, s.4).

Hazarlardan sonra bu bölgeye Kuman-Kıpçak denilen Türk boylarının hakimiyeti burada görülmektedir. Kumanklar büyük ölçüde Kırım'ın doğu sahillerini ekle geçirmişlerdir. Sudak'ın Alaeddin Keykubad zamanında Anadolu Selçuklular tarafından ele geçirilmesi de bu çerçevede büyük önem arz etmektedir. Türk-Moğol birliği 1223 yılında kazandığı Kalka Muharebesi ile Kırım'daki Kuman-Kıpçak otoritesine son vermiştir. Yapılan savaşta Kuman-Kıpçak birliklerinin yanında Ruslar da bulunmuştur (Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, s.77). Diğer bir yandan ülkede Berke Han'ın hakimiyetiyle beraber İslamiyet kabul edilmişve hızlı bir şekilde yayılmıştır. İslamın ve müslümanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte ülkedeki Türk kimliği hızlıca yaygın hale getirilmiştir.

Altın Orda Hakimiyetiyle birlikte ise Türk kimliği kesin olarak kazanılmaya başlanmıştır. Özellikle Türkistan ve Harezm bölgelerinin sınırlarına valiler yerleştirilerek bölgede aynı çatı altında birlikler sağlanmıştır. Altın Orda Devleti'nin parçalanmasıyla birlikte önemli bir bölge olan Kefe ele geçirilmiştir. Bunun sonucunda Kırım Hanlığı kurulana kadar bu kargaşa bölgede devam etmiştir.

1.5. Rus İstilas Döneminde Kırım ve Kırımlılar

1784 yılından itibaren Kırım'a Ruslar hâkim olmaya başlamışlardır. Bu süre zarfında Kırım Türkleri ülke yönetiminde ya da herhangi yapısal işlerde yer almamışlardır. Bu durumun sonrasında halk, kendi kimliğini ve özünü korumaya yönelik girişimler yapmıştır. Söz konusu girişimler sonuç vermemiştir ancak başarılı edebiyat ürünleri vermeye başlamışlardır. Rus baskısına ve istilasına rağmen azınlık şeklinde günümüze kadar gelebilen Kırım Tatar Türkleri, bu süreçte gereken her şeyi yaparak kendi kültürlerini kendi coğrafyalarında korumuşlardır. Bu dönemde başta halk edebiyatı ürünleri olmak üzere sanat açısından oldukça verim alınmıştır.

Tüm maniler, ilahiler hatta halk yıkları Kırım Tatarları için kendi benliğini korumayı teşkil eder. Bu edebi zenginliğin devamı da sürgünden sonra sağlanacak, edebi açıdan daha da zenginleşmeye gideceklerdir.

1696'da Deli Petro'nun Azak'ı alarak yeni Rus gücünü başarıyla sergilemesinden sonra Rusya Karadeniz'e çıkmış ve Rusya'ya yapılan Tatar akınları sona ermiştir. Tatar gücünün artık gerilemeye başladığı görülmüştür (Vozgrin, s.247).

Kırım Tatarları, Türk devletleri içinde dine bağlılık açısından en yüksektedirler. Hatta onların edebiyat ürünlerinden dini imgelere ve unsurlara çok fazla rastlarız. Bu yüzden, Rusların ilk hedef aldığı şey Tatar halkının dini olmuştur. Bu çerçevede yaşadıkları topraklara gayrimüslim halkı yerleştirmişler, daha sonra ise Slav ağırlıklı ırkları bölgeye sürmüşlerdir. Kırım topraklarında cami ve medreseler kısa sürede kapatılmışlardır (Bekir, s. 19). Aynı zamanda Kırım topraklarında yaşayan köylülerin ikamet ettiği bölgelerin adları değiştirilmiş, bunların yerine Yunanca ve Rusça isimler verilmiştir.

Halkın uğrak yeri olan kütüphaneler ise başka kurumlar adı altına geçirilmiştir. Böylelikle sadece kültür açısından değil, davranış ve gelenek açısından da engellenmişlerdir.

Tüm bu psikolojik baskının sonucu olarak Kırım Tatar halkının bir kısmı Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Rus İstilasası, bu şekilde etkili olmuş ve Kırım Hanlığının işgalinden XIX. Yüzyılın sonlarına kadar bölgeye Rus, Ukrayn, Bulgar ve Almanlar yerleştirilmiştir (Devlet, s.218).

Tüm bu uğraşların sonucunda içine kapanan ve kendi millî fikrini içinde yaşamak zorunda bırakılan Kırım Tatarlarını “millî şuur” ile uyandıran isim İsmail Gaspıralı'dır. Kırım Tatar tarihini Gaspıralı olmadan anlamamız mümkün değildir. Çünkü Gaspıralı, “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik!*” düşüncesiyle hem eğitim hem de kültür alanında önemli adımlar atmıştır. Ayrıca Türk milletleri içinde ortak dil ve kültür bağlarının olduğunu da belirtmiştir (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi" ,s.458). Gaspıralı yaptıklarıyla Rus yönetimine karşı da sert bir duruş oluşturmuş, bunun yanında halkı da cesaretlendirmiştir. Onun bu fikri ve düşünce yapısı “Genç Tatarlar” adlı bir grubun da doğmasına sebep olmuştur. Gaspıralı, bütün Türklerin her sahada birleşmesini ve kuvvetlenmesini savunmuştur (Ülküsal, s.147-148).

1.6. Sovyet Dönemi

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da yenilgiyle gelen politik ve siyasi boşluk Çarlık döneminin sona ermesine sebep olmuştur. Bunun yanında Ruslar içinde kendi çatışmalarına düşmüş, polis, halk ve askerler arasında büyük kargaşalar meydana gelmiştir. Bolşevikler, Kırım Sovyet Cumhuriyetini ilan etmiştir, bu durum Kırım Tatar kültürünün Sovyet baskısı altında gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda bu süreçte Tatar gençlerin Rus kolonisi adı altında zorla askere alınması da araştırılıp, irdelenmesi gereken ayrı bir mevzudur. Çarlık Rusyasından sonra Kırım Tatar halkının sıkıntılı günleri devam etmektedir. Hakan Kırımlı, Kırım Tatar Türklerinin Çarlık Rusyasından sonra izlediği yolları şu sözlerle aktarmıştır:

*“1917 yılının Ekim ayında Çarlık rejiminin yerini
Bolşeviklerin almasıyla sonuçlanan süreçte, Kırım Tatar*

Türkleri de Kırım'da millî benliklerini ve siyasi varlıklarını sürdürmek için gruplar oluşturmuşlardı. Bu grupların tek bir yönetim altında birleşmesiyle "Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi (K.M.İ.M.)" kurulur ve başkanlığına Numan Çelebi Cihan getirilerek yönetimi devr alır" (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.459).

1918 yılında Bolşevikler Akmeşcit ve Bahçesaray'ı işgal ettiler. İşgaller belli aralıklar ile devam etmiştir. Bundan üç yıl sonra ise Kırım Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Yaklaşık 9 yıl boyunca halka belirli sözler verilerek ve Türkçe anadil olarak kabul edilerek halk geçiştirilmiştir. Tüm bunların ardından yeniden bir yıkım dönemi başlamıştır (Bekir, s.19-20). Bu dönem 1928 yılının ortalarına denk gelmektedir. Özel mülkiyet Sovyetler tarafından kaldırılmış, halk hem mülkiyet hakkından hem de kendi bağımsızlığından alı konulmuştur.

1917 Rus Çarlığı'nın yıkılmasından sonra bir demokrat hükümet kurulmuştur. Rusya'nın içindeki karmaşıklık ve isyanlar çok fazla artmıştır. Bu durumdan yararlanan küçük topluluklar özerkliklerini ilan etmişler ve özgürlüklerine kısmen kavuşmuşlardır. Daha sonra ise Bahçesaray'da bir kongrenin toplanmasıyla Kırım'ın umumi özerkliğine karar verilmiştir. Bolşeviklerin Moskova'ya hâkim olması üzerine Ukrayna bağımsız olmuştur, daha sonra Kırım Rusya'dan tamamen ayrılmıştır. (Bekir, s.13). 18 Ekim 1921'de Muhtar Cumhuriyetin kurulduğu yıl, Kırım topraklarına çok yoğun bir kıtlık hâkim olmuştur. Bu açlık araştırmalara göre Kırım Tatar halkının %60 oranında ölümüne sebep olmuştur (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.460). Bunun yanında 1920'li yılların başında "Toprak mülkiyeti" adı altında Kırım Tatarlarından toprakları alınmaya başlanmıştır. Bu durumdan Kırım Tatarı yazar Cengiz Dağcı, romanlarında bahsetmiştir.

Toprak yükümlülüğüne "kolhozlaştırma" adı verilmiştir. Kırım'daki idareciler işi oluruna bırakmıyorlar ve gittikçe şiddetini arttıran bir Tatar kültür ve milli hayatına baskı siyaseti uyguluyorlardı. Güvenlik elemanlarının dini ve okul faaliyetlerine müdahaleleri ve Türk dünyası ile olan tarihi irtibatlarından söz edilmesinin sürekli olarak yasaklanması bu konuda bir fikir verebilir. 1906 yılından sonra gazete ve

dergiler ya bir sansüre tabi tutuluyor ya da yasaklanıyorlardı. Osmanlıların lehine olarak düşünölen faaliyetler polis tarafından abartıyla gündeme getiriliyorlardı (Fisher ,s.158).

Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yaşanan kıtlık, birtakım folklor çalışmalarının hızlanmasına sebep olmuştur, kendi öz benliklerine daha çok sahip çıkmaya başlayan Kırım Tatar halkı özellikle halk edebiyatı ürünlerini derlemeye ve bir milletin olmazsa olmazı dilini geliştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Bu Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti reisi Veli İbrahim, 1921 yılından 1928 yılına kadar çok fazla çalışma yapmıştır. Bu durumu Müstecip Ülkösal şu şekilde ifade etmektedir:

“Destanların, manilerin, masalların, çınların, atasözlerinin, tapmacaların neredeyse tamamı toplanmış, ‘İleri’ mecmuasında da basılmıştır. Bunları nakleden ihtiyarlardan birkaçının resmi de bu mecmuada yer almıştır. Zamanın, yaşam koşullarının ağırlaşması ve değışmesi ile bu millî enginlikler yavaş yavaş unutulmuştur. Hayat mücadelesi ve zamanın buna sarf edilmesi masallara, hikâyelere vakit bırakmamaktadır. Toylarda daha çok çınlar, maniler söylenmemekte yerlerine başka şeyler icra edilmekteydi” (Ülkösal, s.280).

1933 yılında ise Stalin'in yönetimine maruz kalan halk, topraklarından olduğu için herhangi bir tarım girişimi yapamamıştır. Bu yıllarda yine kıtlık baş verse de köylü, kendi çabalarıyla birkaç adım atmıştır. Bunun yanında devlet tarafından ağır şartlarda çalıştırılan ya da zorla işkenceye maruz bırakılan Kırım Tatarı köylüleri de vardır. Bu içe kapanık dönem çoğu köylüyü yerinden yurdundan etmiş, bazı köylüleri evlerini ve bağlarını bırakarak Orta Asya'ya hareket etmişlerdir. Bir kısım Kırım Tatarı grup ise Gaspıralı'nın ideolojisinden hareketle çalışmalar yapmaya çalışmışlar ve milliyetçi bir felsefeye sahip olmuşlardır. Bekir Sıtkı Çobanzade, Abdulla Latifzade, Ömer İpçi, Hasan Sabri Ayvaz önde gelen isimlerdendir (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.461).

2. KIRIM TATARLARI'NIN GÖÇ VE SÜRGÜNLERİ

Küçük Kaynarca ve daha sonra Aynalı Kavak Tahkihnamesine göre, Kırım Tatar Türkleri hanlarını kendileri seçiyordu ve Rusya seçimlerine karışmama kararı almıştır. 1783 yılından itibaren Ruslar'ın Kırım'daki Türklere uyguladığı imha politikaları devam etmiştir. Bütün yarımadada Ruslar tarafından Kırım Tatar Türklerine karşı belli bir baskı uygulanıyordu (Fisher, s.114). Genellikle Kırım Tatarlarını Osmanlı Devleti içindeki yerlere zorunlu şekilde göç ettirmişlerdir. Kırım Tatar Türklerinin gönderildikleri yere “aktoprak” adı verilmektedir. Osmanlı'dan sonra Romanya ve Bulgaristan'a göçler sürmektedir. Bazı etnologlar ve tarihçiler bu göçleri üç veya dört dalgaya ayırmaktadır.

1. *Göç Dalgası : 1783-1790*
2. *Göç Dalgası: 1860-1864*
3. *Göç Dalgası: 1873-1890* (Fisher, s.115).

Etnolog A. Bari ise göçleri sonuncusu 1870-1890 olacak şekilde dört bölüme ayırmaktadır (Zinedinova, s.129-136).

Bu göçler ile Kırım Türklerinin siyasi ve kültürel kimliği yok edilmeye çalışılmıştır. Bu göç dalgaları sürerken aynı zamanda din ve bilim adamları da öldürülmüştür. Kırım Tatarlarının camileri de Ortadoks Kiliselerine dönüştürülmüştür (Ülküsal, s.129). Söz konusu göçlerin en temel nedeni savaş ya da ilhak olayıdır. Ancak diğer sebepler ise Kırım Türklerinin Ruslaştırılmaya çalışılması ve evlerinin Ruslara verilmesidir. Tezimizde bahsedeceğimiz hikayeler ve efsaneler bunları içermektedir. Göçlere mecbur bırakılmak ile beraber Kırım Türklerinin evlerine Ruslar yerleştirilince nüfus politikası ile birlikte Tatar Türklerinin sayısı azaltılmaya çalışılmıştır.

1876 tarihi itibarıyla Kırım topraklarında Gaspıralı eşliğinde bir rahatlama ve canlanma meydana gelmektedir. Bu konudan aşağıda Millî Hareket adı altında bahsedeceğiz. 1905 yılı Rus İnkılabından sonra Kırım'da Türklerin öğretmenlik yapmalarına bile izin verilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ise Almanlar

siyasi ve kültürel açıdan Kırım'ı işgal etmeye kalkışılar. Kırım Tatarı Cengiz Dağcı, romanlarında bunlardan bahsetmiştir.

2.1. Büyük Sürgün: 1944 Sürgünü

Kırım Tatar Türklerinin yaşadığı her türlü problem, onların millî bağımsızlığını engelleyememiştir. Tüm bunlardan sonra ise büyük bir felaket yaşamışlardır. 1944 sürgünü olarak da geçen bu felaket adeta bir soykırım niteliği taşımaktadır.

1944 yılının Mayıs ayında, Stalin'in emriyle Kırım'ın tüm bölgelerine askerler gönderilmiştir ve bölgedeki tüm Türkler işkenceler ile trenlere bindirildi. Özellikle Kırım Tatar halkına 15 dakika içerisinde toplanmaları ve evleri boşaltmaları söylenmiştir. Bazı yerlerde 15 dakikadan az süre veriliyordu. Böylece Stila köyünde 10 dakika, Ak Baş köyünde 7 dakika, Bahçesaray'da, Büyük Muskom ve başka birçok yerde 5-6 dakika verilmişti (Dağcı, s.35).

Bu soykırım niteliğinde sürgünde Kırım topraklarında neredeyse tek Türk bırakılmamıştır. Tüm Türkler genellikle Sibiryaya, Romanya ve diğer ülkelere gönderilmiştir. Lakin trene binen insanların yarısından fazlası trende açlıktan ya da iç zehirlenmeden hayatlarını yitirmişlerdir. Bazı araştırmacılar trenlerin pis olmasını, insanların bir hayvan gibi taşınıyor olmasını tamamen psikolojik şiddet saymaktadır. Bu sürgünde Kırım'da tek Türk bırakılmamıştır. Araştırmalara göre 1944 Mayıs ayından 1 Ocak 1945 tarihine kadar 13.598 kişi ölmüştür. Bu oran sadece Kırım Türklerinin %9,1 oranını temsil etmektedir (Hablemitoğlu, s.42). 18 Mayıs 1944 tarihinden sonra, bölgenin yerleşik halkına Kırım'a dönüş yolu pek çok açılmış olsa da halk geri dönmeyi tercih etmemiş, genellikle Orta Asya'da yaşamlarını devam ettirmeyi tercih etmişlerdir (Öner, s.24). Bu haftalarca süren tren yolculuğu, sadece Türkleri topraklarından sürmek ile kalmamış, onları Türk kimliğinden de koparmayı amaçlamıştır. Sürgün gecesini Kurtiyev şu şekilde anlatmaktadır:

“Askerlerimizi çok beklilyorduk. Nihayet geldiler. 17 Mayıs akşamı yatağa girerken içim rahat değildi, Çibörek yapmıştım ama kimse yiyemedi. Sabahın erken

saatlerinde ablamın avlusunda bir konuşma duydum. Açık pencerenin önüne geçtim. Meryem teyzemi gördüm. Çok tuhaf bir hali vardı. Üstünde farklı uzunlukta iki farklı elbise vardı, yanında iki silahlı asker (Kurtiyev, s.11).

Tezimizin asıl konusu olan halk benliği de aynı şekilde 1944 sürgünü ile birlikte yıkılmak istenilmiştir. Çünkü 1944 sürgünü sadece politik değil, aynı zamanda psikolojik hatta bir toplum için ontolojik olarak kabul edilmektir. O gece Kırım Tatarları sadece evlerinden, yurtlarından değil beslediği hayvanlardan da koparıldı. Bunun yanında komşuluk ilişkileri de bitirildi. Kurtiyev bu durumu şöyle anlatmış:

“Sabah saatlerinde toplanma noktasında evden çıkmadan önce avluya çıkardığımız inek bizi buldu. Anneme yaklaşıp yalamaya başladı. Memesinden süt, gözlerinden gözyaşı akıyordu. Annem ineğe sarılarak hüüngür hüüngür ağlamaya başladı. Ablam Halisa NKDV çalışanlarından izin alarak ineğimizi sağdı. İşte o zaman son kez ineğimizin sütünü içtik” (Kurtiyev, s.35).

NKDV çalışanlarının ellerindeki kâğıda göre, trendeki insanlara sıcak su ve yiyecek verilecekti. Ancak bunlar yapılmadı. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi vagondaki tüm insanlar bilerek ve isteyerek katledilmiş sayılmaktadır. Özellikle genç kızlar vagonlardan çalıştırılmak için alınmaktadır, taciz, tecavüz gibi vakalar da yaşanmıştır (Kurtiyev, s.157). Tüm bunların yanında o gece evlerinde olmayan insanlar ailelerine ulaşamamışlardır, farklı trenlere bindirildiklerinden ayrı coğrafyalara taşınmak zorunda kalmışlardır ve birbirlerinden habersiz hayat sürmeye devam ettirilmişlerdir. Sürgün sırasında ölüm sebepleri başlıca şöyle sıralanabilir:

- 1- Açlık
- 2- Sıcak hava, susuzluk
- 3- Fizyolojik hastalıklar (Sürgün sırasında tuvalate çıkamayan insanlar genellikle bağırsak enfeksiyonu yaşayarak hayatlarını kaybetmişlerdir.
- 4- Stres

Kırım Tatar sürgününe ait fotoğraflar çalışmamızın sonunda “ekler” kısmında yer alacaktır.

“Kırım Tatarlarının sürgününden sonra, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Prezidyumu 28 Temmuz 1946 tarihli bir kararla Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini lağvederek Kırım yarımadasını bir vilayet (oblast) statüsüne indirgedi. 19 Şubat 1954 yılında ise Kırım Oblastı, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlandı” (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.462).

1953 yılında Stalin'in ölümüyle Kırım Tatarları topraklarına geri dönebilmek için birçok başvuru yaptıysa da hiçbir şekilde cevap alamamışlardır. 5 Eylül 1965 yılında ise bir kararname çıkarılmış, Kırım Tatarlarının hukuku sadece görünüşte iade edilmiştir (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.463). Sovyet devrinde Moskova yöneticilerinin Kırım siyaseti bir kaç cümleyle özetlenebilir: Kırım Türkleri'ni toptan yok etmek, bunun yanı sıra onların milli kültürlerini de büsbütün ortadan kaldırmak; kısaca Kırım'ın Ruslaştırılması bu siyasetin başlıca amacıydı (Hablemitoğlu, s.37).

2.2. Sürgün Sonrası: Kırım Tatar Millî Hareketi

Kırım Tatarları 1957 yılından sonra topraklarına dönebilmek ve yaşayışlarını normal seyrinde devam ettirebilmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Yurtsuzluk onları adeta canlandırmıştır ve daha sonra benliklerine sahip çıkma çabasına girişmişlerdir. Sürgünden yıllar sonra bile yine bir benlik arayışı içinde kendi haklarını elde etmek ve daha özgür olabilmek için örgütlenerek bazı faaliyetler göstermişlerdir. 1988 yılında ise Kırım'a toplu şekilde dönüşler başlamıştır. Bu toplu geri dönüşler şüphesiz Kırım Tatar benliğini yeniden inşa etmek içindir. Daha sonra Kırım Tatar Millî Hareketi adı altında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon başkanlığına ise Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu getirilmiştir.

Kırım Halkı kendine daha çok güvenen ve millî duyguları yoğun bir halk haline gelmiş, eşsiz şiirler ve diğer edebiyat ürünleri de ortaya çıkarılmıştır. “20 Ocak 1991’de Kırım’da yapılan referandumun sonucunda, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin 12 Şubat 1991 tarihli kararıyla Kırım Oblastı,

Ukrayna'ya bağlı Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dntrlmtr” (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.463). Kırım Tatar Millî Komitesi, 1989 yılında adır Şehirler kurarak Kırım'a geri dnler baŐlatmıŐtır. Kırım'ın yerli Türk halkı her türlü faciayı gözeterek sürüldükleri vatanlarına geri dönmeyi kabul etmişlerdir.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin ortadan kaldırılması ile Kırım, Ukrayna'ya bağlı bir cumhuriyet haline getirilmiştir. Kırım Tatarlarının bu güçlü kaldığı süreçte en büyük davaları Gaspıralı'nın “Dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesi olmuştur. Rusların tüm uđraŐları sonucunda Kırım Tatar sözlü kültürünü ve millî bilinci yok olmamıŐtır. Şüphesiz bu millî direniŐ Kırım Tatar tarihinde çok fazla önem taŐıtmaktadır. 12 Şubat 1991'de Ukrayna'ya bağlı olarak Kırım zerk Cumhuriyeti kuruldu. 26 Haziran 1991'de İkinici Kırım Tatar Millî Kurultay'ı toplanarak Kırım Tatarlarının kendi kaderlerini kendilerinin belirleyeceğini ilan eden “Kırım Tatarlarının Milli Egemenlik Bildirisi”ni yayımladı (Kırımlı, "Kırım Maddesi", s.463).

Kırım Tatar zerk Cumhuriyeti, bazı hkmetler ile temaslar kurmuŐ, diğer Türk cumhuriyetleri ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu bilinç Şüphesiz yoğun bir çabanın mirasıdır. Diğer Türk cumhuriyetleriyle kurulan iletişim, Kırım Tatar camiasını ve kültürünü canlı tutmuŐ ve sözlü kültüre de katkıda bulunmuştur. Ukrayna hükümeti 1995 yılında bir karar ile Kırım Tatar zerk Cumhuriyetinin cumhurbaşkanlığı makamına son verdi. Artık siyasi açıdan baş yine Ukrayna hükümeti olacaktı (Kırımlı, "Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi", s.464). 12 Şubat 1992 yılında ise Ukrayna'ya bağlı olarak Kırım Tatar Muhtar Cumhuriyeti kuruldu. 26 Haziran 1991'de İkinici Kırım Tatar Millî Kurultayı toplanarak, Kırım Tatarlarının kendi kaderlerini belirleyeceğini ilan eden “*Kırım Tatarlarının Milli Egemenlik Bildirisi*”ni yayımlar ve üyelerini seçer (Karadavut, s.9).

3. HALK BENLİĞİ, BENLİK ve KİMLİK KAVRAMLARINA BAKIŞ

3.1. Benlik Kavramı, Kimlik ve Türklerin Ontolojik Kimliği

Benlik, Bir kimsenin öz varlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey, kendilik, şahsiyet olarak tanımlanmaktadır. (www.tdk.gov.tr Erişim: 18.11.2019). Benlik kavramı felsefi açıdan bakıldığında Freud'un psikanaliz kuramında ego olarak tanımlanmaktadır. Edebiyatın kimlik ve benlik ile alakası sadece teori ve tasvir düzeyinde değildir. Kişinin içinde yaşadığı topluma yönelik bilgi birikimini sağlayan bir şey olarak yazılı metin, sadece tasvir ve teori ile kalmaz adeta bir gerçeklik oluşturur. Halklar ve daha geniş bir çerçeveye ile toplumlar, bu benliği yaşatabilmek için çeşitli çabalara girerler. Benlik kavramının yaratımında insanın üremesi, halk kavramının yaratımında ise insanın savaşarak hayatta kalması yatmaktadır. Yani benlik kavramı bireyden topluma her yerde kendini gösterebilmektedir. Kimliğimizi siyasal ve kültürel olgunun simgesel deneyimleri üzerine kurmaktayız. Bunlar da kimliğimizi daha iyi anlamamızı, ona bir anlam vermemizi, onun içine girmemizi ve onu kamusal alanda daha iyi taşıyıp kullanmamızı sağlamaktadır (Rutnerford, s.20). Buradan hareketle roman türünün doğuşunu, sözlü kültür ürünlerinin yapısını, mitolojinin kurgusunu, tasavvuf metinlerinin sembol dünyasını açıklamaya çalışırken başvuruların kaynakların araştırmacıyı bir topluluğun/sınıfın 'Foucaultcu' anlamda soykütüğüne götürmesi anlam kazanır (Sayak, s.1-15).

Kimlik ise toplumların öne çıkmasıyla daha da önemli hale gelmiştir ve toplum içinde sosyal, psikolojik, ekonomik üstünlüğü ele almak adına kullanılmaktadır. Kültürün bütününe ait, dış gözlemlerle kavranabilen kimliğe nesnel kimlik denir (Köseoğlu, s.44). Milli kimlik çerçevesinde nesnel kimlik de bu şekilde anlatılır, aynı zamanda nesnellik kişiyi topluma anlatmaktadır. İsa Özkan, Türklerin kimlik bilinci için şunları söylemektedir;

“Türk tarihinde ve Türk devlet geleneğinde kağanların varlık sebebi daima mensubu oldukları milletleridir. Kağan millet için, millet de kağan için vardır. Dede Korkut Destanlarında, bu gerçeğin farkında olan Kazan Han'ın, eşiyile evinden çıkıp

nesi var nesi yok ise halka yağmalattırması bundan dolayıdır. Bilge Kağan da halkın huzur ve refahını sağlamayı görevi olarak yerine getirmek zorundadır” (İ. Özkan, s.75-79).

3.2. Kültürel Kimlik

“Millî benlik, bir insan topluluğunun kendileri hakkındaki, mensubiyet gururu, önceki nesillere atfen (atıf şuuru) devam etme inanışına bağlı, duygu, düşünce ve hayalleridir” (Tural, s.12). İnsanlığın ilk özelliği kendisinin canlı kalabilmesini sağlamak ve bunun üzerine hareket etmektir. Kültürel kimlik hakkında farklı bir yaklaşım da, öz kimlik için bir dayanak ve zahmetsizce, sağlam aidiyet emniyeti sağlamaktadır. Ancak bu aynı zamanda insanların özsayıgılarının ulusal gruplarının sahip olduğu saygınlığa bağlı olması anlamına da gelebilir (Kymlicka, s.148).

Canlı kalma konusunda da çeşitli inanış ve çabaları vardır. Benlik arayışı toplumun, toplumdaki önce insanın yüzyıllardır süregelen bir dürtüsüdür. Doğum, yaşayış ve ölüm süreçlerinin hepsi bir arayış içerisinde gerçekleşmektedir. Benlik, biyo-psikolojik varlığın, kendisine biçtiği değer, kendisine tanıdığı hak, kendisine verdiği önemdir (Tural, s.9). Özellikle insandan topluma olan süreç içerisinde, yani insanın ontolojikten sosyolojik çizgiye geçmesinde en önemli şey benliktir. Benlik kavramına toplumsal açıdan baktığımızda ise karşımıza kocaman bir savaşlar panoraması çıkmaktadır. Kurulu düzenin geçerliliğini ve korunmasını sağlayan ahlâkî düzen fikri sunması mitlerin toplumsal işlevini ifade ederken, bireyin merkezileşip uyum kazanması ise mitlerin psikolojik işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır (Campbell, s.614-629).

3.3. Kimlik ve Benlik Olgusunun Metinler İçerisinde İşlenmesi

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisine göre insanın en önemli ihtiyaçlarının başında, kimlik ve buna bağlı olarak statü ve bağlılık, aidiyet ve benlik ihtiyaçları gelmektedir. Yaşam politikası özgürleşmeyi, yani geleneğin yarattığı sabitliklerden ve hiyerarşik egemenlik koşullarından kurtulmayı gerektirir (Giddens, s.267). Güçlü

toplumlar, kendi millî benlikleri, coğrafyaları için savaşmaktadır. Çünkü tüm ideolojik sistemler bu millî benlik kavramına ya da ulus bilincine bağlanabilmektedir. Benlik, bireylerin yarattığı toplumun kendine güvenini sağlamaktadır ve var olma çabasını da desteklemektedir. Bu doğrultuda tezimizin asıl amacı da bu güven hissi ve var olma çabasının edebiyat alanında ne derece işlendiğidir. Biz diğer çalışmaların aksine bu varoluş çabasını halk edebiyatı çerçevesinde değerlendireceğimiz için üzerinde duracağımız metinlerde geçen insani özellikler önem taşımaktadır. Özellikle destanlar içerisinde bu ontolojik çaba oldukça fazladır. Çünkü destanlarda ve diğer halk edebiyatı ürünlerinde mücadele eden erenler vardır. Bu eren kişilikler ait olduğu toplum için savaş vermektedirler ve sonucunda da ırklarının kalıcılığını sağlarlar ve otorite güçlere genelde karşı çıkarlar. Bu süreçte “eren” ya da “erenlik” Giddens’ın da yazdığı gibi “tehlikeler ve fırsatlarla mücadele edilen uzun süren deneyimler” toplamıdır (Giddens, s.80). Halk edebiyatı ürünlerinde göreceğimiz bu yığıtlıklar de bu çerçevede tanımımıza uymaktadır.

3.3.1. Benlik ve Halk Anlatıları İlişkisi: Kimlik ve Edebiyat

Özellikle toplumsal temelde ele aldığımızda kimlik çoğu kez yorumlanabilmektedir. Kimliğin tanımı ya da sosyal kimlik açısından şu tanım doğru olacaktır; Toplumsal kişilik yapısı, nesnel, gözlenebilir, bir gerçeklik olarak algılanırsa: Kimlik, bu gerçekliğin dışı vurması, ülke veya toplum imajı bu gerçekliğin dışarıdan ve yabancılarca algılanmasıdır (Sözen, s.21). Bu varoluş çabasının ve yurtsuzluk kavramının getirisi şüphesiz örf (gelenek ve görenekler) ve yazılı hukuktur. Biz çalışmamızda bunlara da değineceğiz. Çünkü insanın etnik kimliğini bularak çalışmalar yapması, hatta bunu sözlü ya da yazılı bir edebiyat haline getirilmesi başarılı bir kültür çalışmasıdır. Manevi değerlerimizin neredeyse tüm yazılı eserlere ve halk anlatılarına oldukça fazla yansımıştır.

“*Tarih ve Mit*” adlı eserinde Lord Raglan olayların toplumun belleğinde en fazla yüz elli sene boyunca saf bir şekilde korunabileceğini, yüz elli yıldan geriye gidildiğinde ise mitlerin işine yarayabilecek döneme ulaşıldığını söylemektedir (Raglan, s.314-315).

Üyesi olduğumuz toplumun varlığını sürdürebilmesi için giriştiğimiz her çaba varoluşumuzu desteklemektedir. Aynı zamanda halklar ve kişiler bu varoluş çabasının üzerinde daha da durarak bir işleyiş aşamasına odaklanmaktadırlar. Halk edebiyatının da çıkış noktası şüphesiz bu olayların evrelerine değinerek, geleneği ve göreneği yansıtarak ayakta kalma çabasıdır.

Özellikle Kırım Tatarları gibi göçebe topluluklar kendi benliklerinden koparılmaya çalışılmış, yurtsuz kalmışlardır. Ancak kendi örf adetlerini unutmamışlar, bunlar üzerine halk hikayeleri, ya da çeşitli sözlü ürünler yaratmışlardır. Sözlü geleneklerde de bunun çok fazla örneği mevcuttur. Kırım Tatarları yurdundan edilmeden önce veya sonra her doğal canlıda olduğu gibi aidiyet hissiyatları artmış olmaktadır.

Bireyin, bir topluma karşı mensubiyet hissetmesi de oldukça olağandır. Destanlar, bu ontolojik çabanın en güzel örnekleri sayılmaktadırlar. Bu oldukça doğal bir savunma olarak ele alınabilir. Özellikle yukarıda bahsettiğimiz halk unsurlarının bu aidiyet ve mensubiyet hissini oldukça beslediği söyleyebiliriz.

Benlik kavramını incelememizin sebebi, bu kavramın milletlerin edebiyatına nasıl etki etmiş ve nasıl canlandırmış olduğunu incelemektir. Türk halklarının özellikle millî-ulusal benlik konularında hassasiyetleri mevcuttur. Bunda şüphesiz göçebe olmalarının da büyük etkisi vardır. Millî varlığın belirlenmesinde din, dil ve ırktan önce örf adetler göz önüne alınmaktadır. Daha sonra ise halk inanışları bize yol gösterici sayılabilmektedir. Özellikle tezimizin ana konusu olan halk edebiyatı türleri bu kavramlar açısından zengin malzemeye sahip türlerden beslenmiştir.

Ağızdan ağıza yayılan bu halk metinleri, içinde insanların tüm yaşayışını ve geçmişini barındırmaktadır. Özellikle incelediğimiz destanlar içerisinde tarihi bir gerçeklik de var olduğu için malzeme açısından zengin türlerden sayılmaktadır.

Milli kimliğin oluşumunda temel taşlardan biri olan farklı olan bir toplum karşısında (öteki) bağımsızlığını ele almak, kendi sosyal çevresini oluşturma gibi maddelerden söz edilmektedir. Bu doğrultuda baktığımız zaman destanlar ve efsaneler konusunda çok fazla şey söyleyebilmekteyiz. İsa Özkan, Türk halk edebiyatı içerisinde milli kimliğin işlenmesiyle alakalı şunları söylemektedir:

“Türk halk edebiyatındaki sözlü anlatım türlerinden masallar, hoşça vakit geçirtmek, eğitmek ve ahlâka dair öğüt vermek amacıyla, bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen olay ve kahramanların olağanüstü muhayyel maceralarını işlerler. Onları, dünya masallarından ayıran en dikkat çekici taraf, Türk masallarında daima olumlu kahramanların kazanması ve başarılı olması hususudur. Batı edebiyatlarındaki birçok masalda ve ona dayalı olarak üretilen çizgi filmlerdeki korkunç ve ürkütücü tip ve yaratıkların yer aldığı, trajik sonların bulunduğu anlatımlar ne yazık ki çocukların ruh dünyasını tahrip etmekte, kendine güvenini yitirmiş problemlili bir neslin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Türk masalları ise bir taraftan çocuk ve yetişkin kitlesinin iletişimini sağlarken, diğer yandan dinleyicilerin bilinçaltı ve hayal dünyasını besleyerek sağlıklı bir millî kimliğin teşekkülüne imkân hazırlamaktadır” (İ. Özkan, s.75-97).

Bu çerçevede Türk halk anlatıları çoğu zaman benliğe yönelerek bir kahraman tipolojisi yaratmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kendini öteki ile kıyaslama durumu, masal türünde azmış gibi görünse de bazı tasvirler ve araştırmacıların yorumları ışığında ulaşılabilir durumdadır. Çünkü Milliyetçilik ile doğan milli benlik, somut bir toprağa bağlılıktır ve masal gibi içinde olağanüstülük barındıran metinlerde bile kendini göstermektedir. Bunun yanında müslüman bir topluluk olan Kırım Tatarları halk ürünlerinde dini çok fazla kullanmışlardır, bu da kimliğini koruma ve benliği hatırlama açısından oldukça önemli bir unsurdur.

4. KIRIM TÜRK-TATAR EDEBİYATINA BİR BAKIŞ

Türkler göçebe bir toplum olduklarından birçok coğrafya gezip görmüşler, bunları da olabildiğince yazıya dökmüşlerdir. Kırım Tatarları da diğer Türk toplulukları gibi oldukça zengin bir edebiyata sahiptirler. Bu doğrultuda onların gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri, savaşlar, göçler, sürgünler ortaya çok fazla edebi ürün çıkarmıştır. Özellikle Sovyet baskısı altında olan Türk toplulukları olaylara çok geniş bir perspektiften bakarak genellikle yurt ve dil sevgisi ile ilgili metinler çıkartmışlardır. Mengli Han’ın başa geçmesiyle bazı siyasi süreçler ortaya çıkmıştır.

Kırım Tatar Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi bazı noktalarda birleşmeye elverişli hale gelmiştir. Özellikle Altın Ordu Devleti devleti sürecinde başlayan bir Osmanlı tesiri, Kırım Tatar edebiyatı üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Yani şöyle diyebiliriz ki Kırım Tatar edebiyatı Kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki kolda gelişir ve büyür.

Hamdi Giraybay, bir tarihsel çalışmasında ve “Kırım Şiirleri” adlı makalesi içerisinde Kırım Tatar edebiyatını bazı dönemlere ayırmaktadır (Giraybay, 14-33). Daha sonra ise Türk Ansiklopedisi ve Müstecip Ülküsal’ın TDEK’nın tasnifi karşımıza çıkmaktadır. Türkiye dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kırım Türk Tatar Edebiyatı kitabında yer alan tasnif ise şöyledir; (Bekir, s.66).

1. Hanlık Dönemi

2.Rus İstilâsı Dönemi

3. "Tercüman" Dönemi

4.1905-1917 Dönemi

5.1917-1944 Dönemi

6.1944'ten günümüze kadar olan dönem

4.1. Hanlık Dönemi

XV.asırda Kırım içerisinde Mengli Geray ve Hüseyin Kefevi daha sonra ise Bora Gazi Geray, Rammayıl Hoca (16.yüzyıl), Aşık Ümer gibi şairler yetişmiştir. Bu şairlerin yazdıkları şiirlerin çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır, çünkü Hanlık döneminde Potemkin’in yaptığı istila ile imha edilmişlerdir. Bu istila da sadece insanlar değil, sözlü- yazılı edebiyatında imha edilmesi amaçlanmıştır ve öyle de olmuştur. Bu dönem için Mengli Geray’dan birkaç mısra bilinmektedir. Mengli Geray, İstanbul’a getirildiği zaman Osmanlı saraylarından da oldukça fazla etkilenmişlerdir. Osmanlı’ya gelen şairden sonra daha birçok Kırmımlı sanatkar İstanbul’a ayak basmıştır. 1475 yılında Ahmet Paşa’nın Kefe bölgesini almasıyla birlikte İstanbul-Bahçesaray ilişkisi geliştirilmiş, dil açısından da birbirleri ile yaklaştığı görülmüştür

(Bekir, s.22). Hanlık dönemi şiir yazar Gerayların içinde en fazla bilinen Bora Gazi Geray Han'dır. Çok iyi bir medrese eğitime sahiptir. 1607 yılında vefat eden Bora Gazi Geray Han'ın şiirleri, bir divançe halinde derlenmiştir (Ertaylan, 1958).

Bu dönemde Geraylar haricinde şiir ile ilgilenen sanatçılar da vardır. Bu sanatçılar, şiirlerinde ve nesirlerinde Osmanlı etkisine açıktırlar. Çünkü Kırım Hanlığı içerisinde Kefe'den, Bahçesaray'dan İstanbul içerisine giden birçok sanatçı vardır. Bunun sebebi olarak ise araştırmacılar tarafından Osmanlı ordusu ile Kırım ordusunun uzun zaman bir arada kalması gösterilmektedir (Bekir, s.23).

4.2. Rus İstilas Dönemi

Rus istilası dönemi 1783 yılına ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakına denk gelmektedir. Bu dönemde Kırım ile Osmanlı arasındaki bağlar kopmuş, ya da koparılmaya çalışılmıştır. Kırım'da Rus-Tatar okulları açılmaya başladığı için yazılı edebiyat da bu çerçevede ilerlemiştir. Bu okulların açılması ile amaç şüphesiz Rus yanlısı öğretmen ve bu sayede de Rus eğitimciliği yaratmaktır. Aynı dönemde eli aklem tutan Tatar aydınlar susturulmuş ve göçe tabi tutulmuşlardır. Aydın ve âlimlerin göç etmeleri veya susturulmaları sonucu, Kırım'da bu yüzyıllık dönem içinde Kırım Türkçesinin kültürel sahada kullanıldığını gösteren tek bir eser yoktur (Bekir, s.24). Bunun haricinde bu dönem edebiyatında yırlar ve türküler (Muhaceret Türküleri) dikkat çekmektedir. Bu Türklüler çok çeşitlidir. Kırım edebiyatı ile ilgilenen A. Olenitskiy, A.N Konçevskiy, A.M Samoyloviç tarafından toplanıp yayınlanmıştır (Bekir, s.24).

Kırım edebiyatını Rus istilası döneminde “*keday*” adı verilen türkücüler temsil etmektedir. Bu kedaylar aynı zamanda yazılı edebiyat ile de ilgilenen insanlardır. Bu dönem edebiyatı ve halk şiirlerinde Kırım Tatarlarına yapılan zulümler işlenmektedir. İstisnai olarak ise dinsel ve mistik temalar da bu dönemde işlenmiştir. Daha sonra ise İsmail Gaspıralı “Tercüman” dönemini başlatacaktır.

Rus ordusuna Tatar alımını durdurmak için Tercüman gazetesinde yoğun makaleler yazılmaktadır. Bu makaleler hedefine ulaşır ve büyük bir yankı uyandırır. Tercüman gazete yazarlarından Abdullah Özenbaşı bu zorunlu göçleri “Ey Gönül” isimli şiiriyle anlatır. (Kerim, Kırım Tatar Edebiyatı, s.95). Bu dönemde muhaceret

hakkında yazılan “Kefe Destanı” da çok ilgi görmüştür. Bunun yanında Alim Aydamak/Azamatoğlu adıyla bilinen bir halk yiğidinin kahramanlıkları da birer anlatı olarak sayılmış ve gelecek nesillere de aktarılmıştır.

4.3. Tercüman Dönemi (1883-1916)

Kırım’ın ilhakından sonra zorunlu göçler başladığında Kırım Tatar edebiyatı bir durgunluk haline girmiştir. Bu dönemde Gaspıralı, “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik!*” düşüncesiyle hareket ederek bir millî hareketin timsali olmuştur. Sadece Kırım Tatarlarının değil Rusya içinde varlığını sürdüren müslümanlarında yanında olarak büyük bir canlanma hareketine öncülük etmiştir. Gaspıralı “Genç Molla” adıyla Tavrida gazetesinde yazılar yazmaya başlar ve tarih konularını yazılarında işlemeye başlar. Tercüman Gazetesi’nin ilk sayısı Kırım’ın ilhakının 100. Yılına rastlar ve 22 Nisan 1883 tarihinde nihayet çıkarılır (Bekir, s.25).

Gaspıralı için dil konusu, sadece Kırım Tatarlarının değil tüm Türk dünyasının sorunu olmalıdır. Çünkü tüm Türk halkları yalnızca dil ile birleştirilebilir. Gaspıralı İsmail Bey, ideolojisini savunurken Türk dilinde karşılığı olmayan kelimelerin karşılığını Avrupa dillerinden almaktan da çekinmemiştir (Kırimer, s.43-44). Bu dönemde Tercüman gazetesinin asıl önemli yanlarından biri de çeviriler olmaktadır. Doğu eserleri Kırmınlılara tanıtılmıştır. Daha sonra ise okur-yazar sayısını arttırmaya gitmişlerdir.

Bu devir içerisinde Gaspıralı’nın öncülüğünden sonra Akmesic Tatar Öğretmen Okulunda yetişen Abdurrahman Kırım Hoca ve Abdurrefi Bodaninskiy gibi yazarlar da etkili olup, eğitime destek vermişlerdir (Bekir, s.26). Sözlükler ve çeşitli önemli makaleler bu dönemde yazılmıştır. Tercüman Gazetesi üzerinde “*Yaş Tatarlar*” adıyla destek veren milliyetçi öğretmenler de vardır.

4.4. 1905-1917 Dönemi

Bu dönemde genellikle gazete neşrine önem verilmiştir. 1905 Meşrutiyet inkilabından sonra Türk halkları edebi çalışmalarına hız vermiştir. Hatta Kırım Tatar edebiyatının en verimli seneleri de bu devri kapsamaktadır. Bu devrin üretken bir devir

olmasını yapılan çevirilere ve Gaspıralı'nın ideolojisiyle yetişen öğretmenlere bağlayabiliriz. Özellikle bu yıllar içerisinde gelişen ve tüm dünyada yankı bulan fikir hareketleri, çeviri hareketleri de halkı bilinçlendirmiş ve okur-yazar haline getirmiştir. Abdurreşit Mediyev, Osman Akçokraklı, Bekir Emekdar, Asan Çergeyev, Ali Bodaninskiy, Asan Sabri Ayvazof , İsmail Lemanov, Hüseyin Şamil Toktargazi, Osman Zaatov, Habibullah Kerim, Hüseyin Baliç, Gaffar Şerfeddin, Mehmet Nüzhet, Seyyid Mahmud Rifatov, Seyyid Abdullah Özenbaşı, Habibullah Odabaşı, Mehmet Niyazi, Mithat Rifatov gibi pek çok aydın, halkı cahillikten kurtarmak ve medenî seviyesini yükseltmek için çalışmışlardır (Bekir, s.27).

Bunların yanında “*Vatan Hadimi*” adıyla bir gazete daha çıkarılır ve Osmanlı Türkçesi ile neşredilir. Daha sonra da “*Miller*” gazetesi çıkarılacaktır. Özellikle Reşit Mediyev bu dönemde önemli adımlar atmıştır. 1906 yılında “*Uçkun*” adıyla bir gazete daha çıkarılır. Bu devirde üç edebî dil kullanıldığı öne sürülür.

“Ant Etkenmen” şiiri ve Kırım Tatar millî marşı da bu yıllarda Numan Çelebicihan tarafından yazılmıştır. Bunun haricinde Kırimlı şair Bekir Sıtkı Çobanzade de bu dönemde önemli makaleler yazar, bu makalelerin çoğu da Batı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu dönemde Tatar millî hareketine destek veren millî şairler yer alırlar özellikle Gaspıralı'nın dava arkadaşı Seyyid Abdullah Özenbaşı, Osman Akçokraklı, Mehmet Nüzhet başta gelmektedir. 14 Eylül 1923 tarihli “Yeni Dünya” gazetesinde “25-yıllık yubiley” başlığı ile çıkan yazıda Asan Sabri Ayvazov'un Türk-Tatar Dili ve Edebiyatı Tarihi” isimli üç ciltlik eser hazırladığı ve eserin ilk cildinin tamamlanmış olduğu bildirilmektedir (Kerim, Medeniy Esnas, s. 234).

4.5. 1917-1944 Dönemi

Bu dönem Kırım Tatar sanatkarlarının sovyetler içinde harmanlandığı dönemdir. 1917 devrimi Kırım Tatarlarının da sosyal ve iktisadi yaşamlarında bir takım değişimlerin başlangıcı olmuştur. Özellikle edebî alanda önemli bir gelişme sağlayan Kırimlı aydınlar, bu dönemde Yeni Kırim Sovyet Edebiyatı çerçevesinde yol izlemişlerdir. 26 Mart 1917 tarihinde Kırım Halk Cumhuriyeti ilan edilir. Bu hükümet kurulduktan sonra ise edebî alanda büyük değişimler gözlemlenir ve millî bir şiir dili

ortaya çıkar. Eli kalem tutan Kırimlı insanların çoğu Sovyet hareketini benimseyerek yazı yazmaya başlarlar.

Bu dönemde yazılan eserin çoğunda ise sosyalizmin getirilerini işlemişlerdir. Bu dönemde ayrıca dil ve edebiyat meselelerine de çok fazla önem verilmiştir. Özellikle Umer İpçi, Abdullah Latifzade, Hamdi Giraybay, Bekir Sıtkı Çobanzade gibi önemli isimler bu dönemde yerlerini almışlardır. Hamdi Giraybay'ın "Hoş keldi (iz)" adlı şiiri bu döneme damgasını vuran şiirler arasındadır. Aynı zamanda Umer İpçi'nin şiirleri de dikkate değer konumdadır.

Aynı dönem içerisinde yaşanan Sovyet dalgası dolayısıyla bazı sanatkarlar geleneklerini yaşatmak dolayısı ile folklore yönelmektedirler. Bunlardan en önemlisi ise Abdurrahman Kadriade'dir. Kadriade, Kırim Tatar halkının geleneklerine ve diğer Türk coğrafyalarına çok fazla hakimdir ve bunun üzerine oldukça fazla yazılar yazmıştır. Abdurrahim Altanlı Şeyhzade de bu dönemin en verimli şairlerinden biridir. Aynı zamanda edebi tenkitler de yapmaktadır. Döneme damgasını vuran bir diğer önemli isim ise Ziyaddin Cavtöbeli'dir. Kendisi sosyalizm çerçevesinde çalışmalar yapmıştır. Daha sonra ise hapsedilmiştir.

Kırım'da yüzyıllardır süregelen dil meselesi, bu dönemde oldukça fazla işlenen meseleler arasındadır. Dönem içerisinde önem taşıyan diğer bir mesele ise alfabe meselesi olmaktadır. Gramer, imla, telaffuz gibi önemli konular bu dönemde işlenmiştir. 1938 yılında Stalin döneminde bir kanunla bütün Slav olmayan dillerde olduğu gibi, Kırim Türkçesinde de Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır (Bekir, s.34).

4.6. 1944'ten Günümüze

Stalin döneminde yaşanan hertürlü kıyım, sürgün ve soykırım timsalleri ile birlikte Kırim Tatar halkının yazılı kültürü yok edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın ilgili bölümünde bahsettiğimiz 1944 sürgünü ile beraber Kırim Tatar halkı her açıdan yok edilmeye girişilmiştir. Amaç sadece onları fiziken yok etmek değil, aynı zamanda dili ve kültürünü de yok etmektir. Bu dönem oldukça zordur ancak Kırimlı aydınlar bunları göç ettikleri ya da ettirildikleri yerlerde yeniden basma imkanına erişmişlerdir. Kırimlıların isimlerinden bile Kırim adı kaldırılmış sadece Tatar adını kullanmalarına

izin verilmiştir. 1944 sürgününden sonra yaklaşık on yıl bir suskunluk dönemi yaşanmıştır. 1950’li yıllardan sonra ise Kırimlı aydınlar gittikleri coğrafyalarda Kırim Tatar Türkçesi ile ilgili bilimsel çalışmalara girişmişlerdir. Bu döneme ise basın dönemi demek mümkündür. Çünkü Kırimlı aydınlar bu dönem içerisinde birçok gazete çıkarmışlardır ve bu gazeteler ile bir dayanışma oluşturmayı sağlamışlardır. Özellikle “Lenin Bayrağı” gazetesi bir birleşim ağı haline gelmiştir. Bu gazete sadece siyasi açıdan değil edebi açıdan da önemlidir. Dönemin edebiyatçıları bu gazete şiir ve makalelerini yayınlamışlardır. 1957 yılında otuz Kırimlı müellifin hikayeleri, denemeleri ve şiirlerinden oluşan ilk kitap olan “Baar Ezgileri” yayımlanır (Bekir, s.35). Bu eser 1941’den sonra Kırim Türkçesiyle basılan ilk eserdir.

1944 tarihinden günümüze kadar olan dönemde Kırimlı aydınlar Kırim Türklerinin unutulmuş eserlerini, kültür ve geleneklerini canlandırmaya çalışmışlardır. Döneme damgasını vuran iki iletişim aracı radyo ve gazetedir. Kırim Tatar Türkçesi ile yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Rıza Halid, Seitumer Emin, Enver Selamet, Remziy Burnaş, Çerkez Ali, Yakkub Zeki gibi aydınlar bu iletişim ağının öncüsü olarak görülmektedirler. 1930’lu yıllarda ise Kırim Tatar Edebiyatını canlandırma hareketinde Gafur Gulam neşriyatının çok büyük bir önemi mevcuttur. Daha sonra ise “Yıldız” dergisi adı altında yüzden fazla yazar-çizer bir araya getirilmiştir.

Kırim Tatar edebiyatının bilimsel anlamda ilerlemesi açısından önemli noktalardan biri de 1970’li yıllarda başlayan anadilin öğretilmesi sürecidir. Bu süreçte her yaşta gruba yönelik sınıflarda Kırim Tatarcası öğretilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi şüphesiz gelenekleri canlandırma ve millet olarak varoluş çabasıdır. II. Dünya savaşından sonra nesir türü önem kazansa da milliyetçi şairler şiir yazmaktan vazgeçmemiştir ve şiirlerin hiçbirini unutulmaya yüz tutmamıştır. Bunun sebebi geçmişte sovyetlerin “deniz” ve “dalga” kelimelerini bile Kırim’ı hatırlatır diye yasaklaması olmaktadır. Bu dönemin en önemli isimlerinden biri de Eşref Semizade’dir. Halk arasında “Asıl Han Destanı” adıyla bilinen “Közyaş Divar” adlı eseri ancak şairin ölümünden sonra kendi vatanında bastırabilmiştir.

Sözü edilebilecek diğer önemli sanatçılar ise Enver Selamet, Seitumer Emin, Çerkez Ali, Şakir Selim’dir. Özellikle Şakir Selim (1942) Kırim halkından hiçbir

şekilde kopmamış ve geleneği sürdürmeye özen göstermiştir. Şair 1987 yılında “Bar Küçnen” adlı manzumesi ile sürgün çeken halkın baş kaldırışını başarılı şekilde işlemiştir. Şakir Selim’den sonraki kişiler genellikle genç şiir neslinin sembolü olmuşlardır. Daha sonraki nesiller ise ana dilini öğrenemediğinden kalitesiz eserler yoğun şekilde ortaya çıkamamıştır. Dil açısından zayıf kalınmıştır, bunun yanında dilin devamını sağlayacak kişi sayısı da oldukça azalmıştır.

Şiirden ziyade nesir açısından çok iyi olan bu dönemde sanatçılar roman yazmaya ve romanlarında sovyet baskısını işlemeye özen göstermişlerdir. Romanlarda savaşlar, emekçiler ve işçi sınıfı, askerler, sürgün oldukça fazla işlenen temalardır. Yusuf Bolat, Şamil Aladin, Reşid Murad, Emil Amit ve Kırım Türklerinin ilk kadın tarihçilerinden biri olan Uriye Edemova bu neslin önemli temsilcilerindendir.

4.7 Kırım Tatar Folklorü Eserleri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kırım Tatarlarının kültürü, yıllardır çeşitli anlatılar ile birlikte aktarılmıştır. Bu kültürün en önemli anlatılarından biri masallardır. Yapıları içinde birçok ulusal düşünce, mit, ahlaki değerler, eski inançlar barındırırlar. Bunun yanında kültürel öğelerle birlikte de kendi dillerine sahip çıkarlar. Kırım edebiyatına baktığımız ve folklor konusuna geldiğimiz zaman ilk olarak V. Radlov ve çalışmaları çıkmaktadır. Yayınlarında ilk olarak masallar ve efsaneler verilmektedir. Genellikle ilk folklor çalışmalarında pek fazla ayırım yoktur. Bunun sebebi yüzyıllardır değişen coğrafya ve varyanlaşma olmaktadır. Bu yüzden metinlerin asıllarına ulaşmak biraz zordur. Folklor kaynaklarını dönemin ünlü bilim adamları canlı tutmaktadır. V. Radlov’dan sonra en iyi çalışmalar V. K. Kondaraki’ye aittir. Kondaraki, Kırım Tatarlarının dilini çok iyi biliyordu ve bu yüzden çalışmalarında oldukça başarılı olmuştur.

1850’lerin ortalarından itibaren, Rusçaya çevrilmiş çeşitli yayınlarda toplanmış materyalleri yayınlamaya başlamıştır. N. Marksa, yine Kırım Tatarlarının efsaneleri ve masalları hakkında birçok derleme yapmıştır ve Bahçesaray’da bulunmuştur. Bu iki ismin nitelikli çalışmaları Kırım Tatar halk edebiyatının sadece üslup özelliklerini değil, karakterlerin işlevini, masalların yapısını ve kaynaklarını temiz şekilde işlemiştir.

Savaş sonrasına gelindiğinde ise masal derlemeleri artmıştır. Kırım Tatar folkloristlerinden E. Seferov, A. Kokieva, M. Abdulganieva, L. Useionova gelmektedir. Bu isimler çağdaş Kırım Tatarlarının folklor zenginliğini ortaya çıkarmak için emek veren isimlerdendir. Kırım Tatarlarının folklor çalışmalarına ait eserler kırk beş yıllık bir baskıdan sonra yok olmuştur. Günümüze kalanların çoğu ise kolektif eserlerdir. Ancak bazı bilim insanları yaşlılardan veya Rusça kaynaklardan masal, destan, çın, mane gibi halk edebiyatı ürünlerini derleyebilmişlerdir. Bu yüzden Kırım folklorü hakkında toplanılan her şey Kırım Tatarlarının kültürü açısından çok önemlidir. Çalışmamızın başında bahsettiğimiz gibi Kırım Tatarlarının zengin bir kültürü vardır. Bunları aydınlatmak eskiden zor olsa bile şimdi mümkündür.

Folklor çalışmaları konusunda Riza Halid'in Kırım masallarını topladığı "*Tatar Halk Masalları*" (1959), Kırım atasözlerini derlediği "*Kayda Birlik-Anda Tirlik*" (1975) ve "*Maneler ve Çınlar*" (1975); Cafer Bekirov'un Kırım folklorünü irdelediği "*Tatar Folkloru*" (1975) ve "*Kırım Tatar Halk Ağzuları Yaratıcılığı*" (1988) Kırım destanlarının toplandığı "*Destanlar*"(1980) önemli çalışmalardır. Daha sonra ise Ablaziz Veliyev ile Şevket Asanov'un birlikte hazırladıkları bilmece kitabı "*Tapmacalar*" (1988) önemlidir.

Halk dilinin en iyi halk ile anlatılabileceği bilincinde olan sanatçılar eserlerini canlı tutmak amacıyla eserlerinde geçmişte yaşadıkları sıkıntıları ayrıntılarıyla işlemektedirler. Hareketli yıllardan sonra başlayan Kırım'a yeniden dönüş hareketi Kırım'da yeniden bir folklor yankısı uyandırmıştır. Bunun doğrultusunda halk dansları Kırım halk oyunları öğretilmesi için etkinlikler oluşturulmuştur. Üniversitelerde Kırım Tatar Dili bölümü açılmaya başlanmıştır. Kırım Tatar edebiyatının da edip ve şairleri zengin halk edebiyatından onların mevzularından şekil, muhteva ve ifade vasıtalarından faydalanarak çok güzel eserler ortaya koymuşlardır (Yüksel, s.44). Kırım Tatar folklor ürünlerinde genellikle mekanlar deniz kenarı seçilmektedir, ormanlar ve hayvanlar oldukça yer tutmaktadırlar. Özellikle yırlar (şarkılar) genellikle özgürlükten ve hürriyet kavramından bahsetmektedirler.

Savaş sonrasına bakıldığında Kırım Tatarları kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmış olsalar da bunu yeterince iyi şekilde gerçekleştirememişlerdir. Sürgün edilen

kedaylar, buldukları yerde Kırım Tatar edebiyatını yaşatmak adına eserlerinde bahsetmişlerdir. Söz konusu bu eserlerde genelde işlenen tema edebiyat değil toprak olmuştur. Özellikle kolhozlaştırma ve çiftçinin elinden alınan topraklar asıl tema olarak işlenmektedir. Bu zorlu süreç sonrasında “Lenin Bayrağı” isimli dergi çıktığında üstü örtülmüş konular tekrardan işlenmeye başlamıştır.

Kırım Tatar Folklor ürünlerinin çoğu yüzyıllardır devam ettirilip ağızdan ağıza aktarıldığından değişime uğramış, varyantlaşmışlardır. Kırım Tatar halkı folklor ürünlerine çok fazla değer vermişlerdir ve Kırımlı şair ve romancılar eserlerinde çoğu zaman folklorik unsurları da kullanmışlardır. Kırım Tatarları tarafından halk kültürünü devam ettiren eserler günümüzde de hala yaşatılmaya çalışılmaktadır. Feodalizm süresince Kırım Tatarlarının destanları, halk hikâyeleri, masalları oldukça şekillenmiştir ve bu şekillenme günümüze kadar ulaşmış durumdadır. Günümüzde devlet kütüphanelerinde bu konuda bolca eser korunmaktadır.

5. KIRIM TATAR DESTANLARINDA YURTSUZLUK VE HALK BENLİĞİ

5.1. Destan Türünün Tanımı

Destan en eski edebiyat türlerinden biri olarak; “Büyük, olağanüstü toplum ve kahramanlık olaylarını uzun ve manzum olarak anlatan edebiyat türüdür (Türkçe Sözlük "Destan Maddesi" C.1, s.263). Şükrü Elçin ise destan türünü şu şekilde tanımlamaktadır:

Destan terimi özellikle Türkiye Türkçesinde kahramanlık konusunu işaret etmektedir. Bu k-terim, bazı Türk lehçelerinde ise aşk temalı söylenceleri ifade etmekte, bazı lehçelerde ise halk hikayesi karşılığında kullanılmaktadır. Örneğin Azerbaycan Türkçesinde “muhabbet destanları” terimi aşk konulu anlatmaları ifade etmektedir (Ekici, s.83-108).

Destanların Başlıca özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Öztürk, s.172).

1. Bütün destanlar manzumdur. Bazen aralarına mensur parçalar da katılır. Bu özellik önceden mi yoksa sonradan mı bu metinlere yerleştirilmiştir, bilinmiyor.

2. Destanda bir milletin milli iradesinin direnme gücü sergilenir.

3. Bir milletin maddi ve manevi yapısını, kültür birikimini, yaşayışını şekillendiren ögeler, destanda yaşatıla veya savunulan hayat anlayışını besleyen kaynaklardır.

4. Destanın mantığı, kişisel tutkularından, geçici isteklerden çok, millete mal olmuş, millet bütünlüğünü etkileyen davranış ve tutkularından kaynaklanır. Yani milli ülküyü ifade eder.

5. Dramatik olayların bütünlüğü içinde trajik olaylarla da bütünlük kazanan destanlarda insan, gerçeğin üstünde olduğundan daha güçlü ve asil gösterilir.

6. Bir toplumun yaşadığı destan olayları, toplum içinde sembol haline gelmiş bir tipin hayatı etrafında geçer.

Özellikle İslamiyet öncesi sözlü gelenekte destanlar oldukça önem taşırlar. Destan ağızdan ağıza aktarıldığı için bazı değişikliklere uğrayarak varyantlaşmaktadır. Bir toplum ait (tabîi) destanın oluşabilmesi için toplum hafızasının canlı tutulması büyük önem taşımaktadır. Destan içerisinde toplumun hayat görüşü, bir olay sonrasında insanların yaptığı çalışmalar ile meydana gelen “yaratma zemini” büyük önem taşımaktadır.

Destanlar genel konuları itibariyle iki büyük gruba ayrılmaktadırlar.

1-Doğal Destanlar: Ulusların yazılı kültürlerinin olmadığı dönemde oluşmuş destanlardır.

2- Yapma Destanlar: Özel anlamı ile şahısların oluşturduğu edebiyat yapıtı olan destanlardır.

Doğal destanların doğuşu herhangi bir tarihi gerçeklik ile mümkün olmakla beraber, içinde herhangi bir toplum ait unsurlar da barındırmaktadır. Tarihi olaylardan sonra halk, bu tarihi gerçeklik olgusu ile birlikte benliğini de sözlü anlatıma dahil

etmektedir. Tezimizin asıl çalışma konusu olan benlik, özellikle bu sırada kendini göstermektedir. Erman Artun doğal destan türünün evrelerini Şu Şekilde aktarır;

Doğal Destanların Doğuşu ve MillileŐmesi

Doğal destanların oluşması için üç aşamanın geçmiş olması gereklidir:

- a. Tarihi bir olayın olması
- b. Bu olayın meydana gelişinden sonra aradan uzun bir zaman geçmesi ve hak tarafından kuşaktan kuşaağa aktarılması
- c. Milletin bir Őairinin bütün bu olayları toplayarak nazım haline getirmesi (Artun , s.84).

5.2. Tatar Anlatılarında Destan: Sosyo-politikten Millî Kimliğe

Tatar halk edebiyatı oldukça zengin bir edebiyat alanıdır. Türk topluluklarının zengin halk edebiyatı ürünleri oldukça geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Destan türünün asıl özelliği halkın hayatını anlatarak, millî Şuuru sağlamak ve benlik yaratmaktır. Bu benliğin sağlanmasında en önemli unsurlar halk inanışları, motifler ve kahramanlık süreçleridir. Kahraman genellikle halkı için önemli işler yapmaktadır ve destan boyunca da hikaye bu Şekilde ilerlemektedir. Tarihin sınırlarında ziyade halkın içtimai hayatına dokunan destanlar, bahsettiğimiz bu özelliklerin tümünü barındırmaktadır. Destan türü genellikle gerçek ile bağdaştırılmasa da içinde barındırdığı bir halkın mücadelesi, yaşıyışı, düşünüş tarzı ve benlik duyguları, çeşitleri kalıpları ile bize oldukça fazla bilgi verirler. Kırım Tatar kahramanlık destanları içerisinde “Qaplandı Batır”, “Edige”, “Çora Batır”, “Köroğlu” gibi destanlar vardır. Bu destanlar değişik tekstler çerçevesinde neşredilmişlerdi ve bugün de folklor çalışanlar tarafından bilinmektedirler. 1925 yılında U.Bodanskiy rehberliğinde oluşturulan etnografik çalışma konseyi, Kırım Tatarlarının yaşadığı yerlerde çeşitli alıştırmalar yapmıştır. Çalışma sonrasında konsey, Edige ve Çora Batur destanlarını ezbere bilen kişileri bulduklarını ve destanları bu Şekilde yazıya geçirdiklerini söylemiştir. (Bekir, s.47).

Diğer destanlar ile alakalı olarak farklı kaynaklar “Leyla ile Mecnun”, “Kokon ve İsak” gibi destanların da bulunduğunu göstermektedir (Mecitova, s.19). Kırım Tatar destanlarında kahramanlar genellikle mücadelesiyle ve hayattaki amaçları ile ayrıntılı şekilde tasvir edilmektedir. Destanlarda yaşanan hadiseler özellikle tarihten seçilmiş yada halkın kendi başına yaptığı kahramanlıklarla bir kişiye atfedilmiştir. Halk, tüm arzu, istek ve geleceğini bir şahısa bağlamaktadır, bu doğrultuda kahramanın mücadelesi de aslında halkın mücadelesi sayılmaktadır.

Kırım Tatar kahramanlık destanlarında yukarıda bahsettiğimiz unsurlar geçerliken, Sosyal (içtimai) hayat destanlarında genellikle iki kişinin aşkı destanlaştırılmıştır. Kahramanlık destanlarında genellikle kahraman üzerinde insanüstü bir güç bulunur. O dönemin sosyoekonomik özellikleri ile de bilgilendirme yapmaktadır. Ancak sosyal hayat destanlarında durum böyle değildir, genellikle iki gencin birbirlerine karşı olan samimi sevgileri, bu sevgi için çektikleri sıkıntılar ve bu sıkıntılara rağmen sevgilerine son nefeslerine kadar sadık kalmaları tasvir edilir (Bekir, s.48).

Rüstem Sulti, Türk boylarının geniş coğrafyada yaşayan, birbirleriyle sadece politik ve ekonomik değil; manevî, kültürel ve edebîfolklorik ilişkiler içinde olan atalarının, özellikle X- XV. Yüzyıllar arasında pek çok destanî eser ortaya koyduklarını belirtirken, Edigey Destanı'nın da bu yüzyıllar arasında yaşanan tarihî olaylar etrafında şekillendiğini de söylemektedir (Sulti, s.3). Tüm bunların haricinde Kırım Tatar Millî Hareketi'nin de Edigey'den etkilenerek özgürlüğe zemin hazırladığı söylenebilir. Kırım Tatarlarının destanları içinde içtimaî hayat destanları lirik-epik poemalar olarak isimlendirilmiştir. Fakat bu sınıflandırma, destanların sadece bir yönü dikkate alınmakta, tarihî yöneliş seyri, sevgi sayesinde devrin örf âdetleri, halkın hayatının bedî surette tasvir edilmesi dikkate alınmamaktadır. İlmî çalışmalarda bu sınıflandırma uygulanabilir, ancak halk bu eserlerin hepsini masal diye adlandırmaktadır. Kırım Tatar destanlarını toplama, neşretme ve onlarla ilgili ilmî çalışmalar da yapılmıştır (Yüksel, s.46).

Vladimir Propp destanların tarihsel sürecinden bahsederken şunları söyler “Herhangi bir destan tek on yıla değil, oluştuğu, yaşadığı, mükemmelleştiği süredeki

tüm yüzyıllara aittir” (Propp, s.25). Tatarlar üzerinde Sovyet hakimiyeti onların millî benliğini engellemiştir ve bunun haricinde çeşitli kahraman isimleri de halkın hafızasından silinmeye çalışılmıştır. Özellikle Edigey Destanı halkın şuurundaki yerini genellikle kaybetmiş olarak görülmektedir. Birçok araştırmacı Edigey adının unutturulmaya çalışıldığından söz etmektedir. Edigey’in bütün Tatar sahası varyantlarında kahramanlık tipi mâlesef törpülenmiştir.

Tatar İlimler Araştırmacısı Marsel Taişev, Edigey’i milletin aynası diyerek tasvir etmektedir. Çünkü Edigey, Tatar halkının zengin tarihini onların esaslarını fazlasıyla ele almaktadır. 1442 tarihi araştırmacılar tarafından Edigey’in başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Edigey yaklaşık 7000 mısradan oluşmaktadır ve 30 varyantı mevcuttur. Bu varyantlardan üç tanesi Kırım Tatarlarına aittir, diğer varyantlar ise Nogaylar, Kazaklar, Başkurtlar gibi Türk topluluklarına dağılmış vaziyettedir. Bu coğrafyalar arasındaki folklorik bağlar da epik destan geleneğini güçlendirmektedir. Folklor, Türk toplulukları arasında gelişen edebiyat ürünleriyle birlikte zenginleşen bir hal almıştır.

Çoğu bilim insanı Edigey Destanı için tarihi gerçeklik açısından diğer destanlar ile ayrıldığını söylemektedirler (Çobanoğlu, s.43). Bunun kanıtı olarak da destan içinde Timur ve Altın-Orda adlarının geçmesi örnek gösterilmektedir. Destan içinde kişiler genellikle tarihi kişilerdir. Bu yüzden millî benlik ve yurt teması destan içerisinde büyük önem taşımaktadır. Biz çalışmamızda milli kimliği yeterince yansıtabilmek ve halkın benlik duygusuna değinmek amacıyla kahramanlık destanlarını ele alacağız.

5.3. Edigey Destanında *Millî Benlik ve Yurt*: Millî Şuurun Başlangıcı

Millî Benlik Edigey Destanı’nın yayılışı ile başlamaktadır. Destan içerisinde olaylar İdil-Ural, Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Kırım olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyada geçmektedir. Çalışmamızda ele alınan metin, Dr. Rüstem Sulti’nin Türksoy Yayınları tarafından 1998 yılında basılan “*Edigey Destanı*”dır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere millet olarak benliğin kurulumu Edigey’in farklı Türk

topluluklarında yer alması ile başlamaktadır. Destan içinde ise bu benlik kahraman ile hareket etmektedir.

Halkın bir şekilde ayakta kalması, yayılmacı bir politika izlemesi ise yine bunun takibinde gelişen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanlar ile birlikte bellek, halkı oluşturan olayların sembolik tanımında çeşitli stratejiler vasıtasıyla ilerler. Sosyolojik açıdan da önemli olan millî şuur, içinde özne olarak yerleşen her bireyin kuramsal olarak da ilerlemesini ele alır. Tüm bunlara ek olarak yayılmacı politika benliğinin kuruluşu için de millî bir şuur için de beraberinde gelenekler sağlamaktadır. Çünkü destanın tümünde Edigey, halkı sıkıntılardan kurtaran, düşman ile mücadele eden bir mirzadır. Halkın ayakta tutulması için de bir kahramanın doğuşu gözlenmelidir. Edigey'in bu yayılmacı politikası için destanda şu bölüm yer almaktadır;

“İdil-yurt’u dava aldı.

Savaş üstüne savaş geldi.

Edigey’in söylediği gün geldi.

Cengiz’den kalan han tahtı

Kan tahtına dönüştü” (Sulti, s.13).

Topluma ait bireyleri bir sosyal hedefe yönlendirmek, kimlik ve birlik duygusunu geliştirir. Başarılı bir birey toplumsal entegrasyona yönelirken, başarısız olanlar kimlik yoksunluğu ve toplumsal entegrasyondan uzaklaşırlar. Edigey bu destanda herhangi bir amaç uğruna hareket etmektedir. Miras olan toprağını da bir “öteki”den alacaktır. Destan içerisinde Edigey'in topraklarına sahip çıkamazsa bir “ölü” gibi tasvir edileceği söylenmektedir.

Millî şuuru kuvvetlendirmek ve halkın parçalanmasına yönelik hareketleri azaltmak destanın gidişatını belirleyen ana unsurdur. Aynı zamanda destan içerisinde halk benliğini güçlendirmek için de tarihi bir geçmişten söz edilmektedir. Bu doğrultuda Edige karakteri yurt ile özdeşleşir ve kahraman bir mirza halini alır. Aynı zamanda yurt içindeki toprağın önemi ele alınmaktadır. Edigey, zeki ve cesur olarak okuyucuya yansıtılır. Fatih Urmançı gibi araştırmacılar Edigey’i toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir kahraman olarak değerlendirmektedir. M.Sefergaliyev gibi

araştırmacılar ise Edigey'in Altın Orda Devleti'ni Edigey'in yıkmaya götürdüğünü söylemektedir.

5.4. Kahramanın Doğuşunda Ulusal Kimliğin İşlenmesi

Edigey doğuşundan itibaren destan içerisinde gittiği her yere bereket götürmektedir. Edigey'in bereketi destanın çoğu yerinde bala bıçağını batırmasıyla görülür. Bıçağın bala batırması, Edigey'in halkı için iyi işler yapacağına işaret eder. Millî şuurun yaratılması için Edigey'in bıçağı daha sonra kana batırılacaktır. Bu kan ve bal ikilemi Türk destanlarında oldukça fazladır. Bal, Edige ile birlikte yurda girecek bereketin de sembolüdür. Manas Destanı içerisinde de Manas, bir elinde kan, bir elinde bal ile doğmaktadır (Yıldız, s.17). Edige'nin kahraman bir er olacak olması destan içerisinde oldukça sağlam şekilde işlenir. Babası ile birlikte daha bebek iken birçok savaşa gider, ipek örtüler ile sarılır. Bu şüphesiz benliğin daha kundaktayken oturtulmasına yöneliktir.

Edigey'in millî şuru çocukluktan itibaren kazandırılmaktadır. Düşman yurduna girene kadar epik özellikleriyle işlenen Edigey, Şah Timur'a gittiği zaman benlik konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.

“Şah Timur ona dost oldu

Ama Edigey kendi kim?

Onu bilmez er oldu” (Sulti, s.100).

Bu iç monolog içerisinde Edigey, kendi benliğine şüphe ile bakar çünkü ilk defa bir otorite değil, misafir konumundadır. Misafir konumunda er, kendi benliğinden şaşmış ve kaybolmuştur. Bunun bir sebebi ise kendi yurdundan uzakta olması olabilmektedir. Edigey'in bu sözlerinde yabancılaşma yatmaktadır. Şah Timur'a gelene kadar Edigey kimsesizleşmemiştir. Bu ise siyasi otoritenin sembolüdür. Edigey başka bir otoritenin altına girdiğinde güçsüzleşir ve kendini bilemez hale gelir. Siyasi otoritenin sembolü olan bu hareket bize şöyle bir tabloyu verir:

Yalnızlaşmış Edigey (otorite)-----→Şah Timur (otorite)

5.5. Millî Kimlik ve Otoriteler Arası Güç Kavramı

Edigey destanı içerisinde ana yurt İdil-Yurt'tur. Genellikle “*Nogaylı'nın ulu yurdu*” olarak nitelendiği görülmektedir. Timirtav, Edige Destanı'nda yurt kavramını niteleyen kişilerden biridir. Timirtav ile Tiniku'nun konuşmasında şunlar geçmektedir;

“Çin yurdunu basınca

Kendini göğşe aşırın

Yurduna o yan baktı

Yurdu müreffeh olmadı

Güçlüsü kul sahibi oldu

Güçsüzü hüngür hüngür ağladı” (Sulti, s.66-67).

Yurt destan içerisinde çok önemli bir kutsal bölgedir. Daha öncede bahsettiğimiz üzere Tatar Millî Hareketi'nin de temellerini atan yurt sevgisi, oldukça sağlam temellere dayandırılmaktadır. Edigey destanında yurdunu mutsuz eden kişi günah işlemiş gibi görülmektedir. Bu yurt sevgisi kimliği oluşturan unsurlardan ilkidir. Yalnızca destanlar içerisinde değil, efsanelerde de anlatıcı sık sık yurdunun güzelliğine ve kutsallığına yer vermektedir. Destanlar içerisinde yurt, kahramanın yansımasıdır. Daha sonra ise Edigey, Kin Canbay'ı “yurt bilmezlik” ile suçlar. Yurdunu bilmeyen gerçek bir han olamaz ve halkına sahip çıkamaz.

“Aklın kısa kin Canbay

Yurt bilmeyen ahmak Bey,

Kıpırdanmadan daha öteye git” (Sulti, s.77).

Yurt hem Edige ile özdeşleşir, hem de otoriteler arasında bir güç unsuru olarak anlatılır. Topraksız kalmak asla iyi şekilde algılanmamaktadır ve Edigey destanı içerisinde yurtsuz olan adeta cansız bir varlık gibidir. Edigey destanına göre eğer biri birine kötülük yapmak istiyorsa onun yurdundan tutar ve onu yurtsuz bırakır.

“Onun başını almadan,

Yurdundan da tutmadan

Babana benden git diye” (Sulti, s.105).

Edigey’in Canbay ile olan sözlerinden de anlaşılmaktadır ki Edigey hem yurt ile hem de Cengiz Han ile özdeşleşmektedir. Edigey ve Cengiz Han’ın yurt bağlamında olan görüş ve fikirleri benzeşir. Cengiz Han’ın mirası olarak görülen yurt ve halka destan içerisinde de sahip çıkmaktadır. Edigey, *“Eğer yurdu kurtaramazsam Edigey adım kurusun”* (Sulti, s.83) sözleriyle kendine bir millî şuur oluşturarak halkının da yurdunun da geleceğini belirlemektedir. Edigey’in almak istediği yurt destan içerisinde *“Cengiz’den kalan kara tuğu”* olarak adlandırılmıştır. Bozgunlukta kalan il asla düzelmez ve yurdu bozguna uğratan Han’ın da ölüden farklı olamaz. Görüldüğü gibi günlük hayat dahi bu destana yansıtılmaktadır. Köksal Alver makalesinde edebiyat ve günlük hayat ile ilgili şunları söylemektedir;

“Edebiyat, bir toplumun/halkın kimlik edinme sürecinin en önemli yapı taşlarından biridir. Judanis’e göre, bir ‘ulusun günlüğü’ olan edebiyatın kimlik ve kültürün oluşumunda kurucu öge olarak varlığı dikkatleri çeker. Bir milletin yaşantısının tüm boyutları edebiyatta yer alır. Geçmişle kurduğu iletişimden geleceğe ilişkin beklentilerine ve bugün nasıl bir hayat tecrübesi ortaya koyduğuna kadar bir millet, edebiyatta kendini görür, edebiyatta kendini izler. Çünkü edebiyat, bir günlük olması yönüyle milletin yaşantısını an an izleyen bir projektör olur. Bu yönüyle edebiyat ulusun kimliğinin aynası olarak hizmet verir ve onun hikâyesini anlatır.” (Alver, s.32-43).

Edigey, yurdu için bir de şunları belirtmektedir:

“Eskideki, Cengiz’in

Kendisiyle dengim” (Sulti, s.83).

Buradan da anlaşılmaktadır ki Cengiz Han ile Edigey kahramanının yurt görüşleri aynıdır. Bunun destanda oldukça ayrıntılı şekilde işlenmesinin sebebi de kahramanlık mefhumunu devam ettirme çabası olmaktadır. Tüm bunlar haricinde tarihsel algıyı da

bir süreç içerisinde oturtma mevcuttur. Edigey'in doğuşu bölümünde bahsettiğimiz fiziksel görünüşü de Cengiz Han gibi tasvir edilmektedir. Akbilek Edigey'i tasvir ederken şunları dile getirmektedir;

“Yurt bahadırı Edigey,

Ay gibi yüzlü,

Edigey ve Cengiz Han'ın Özdeşleştirildiği Yönleri
-Yurtlarına olan bağlılık. (Coğrafyanın Cengiz'Han'ın mirası olarak algılanması bunun ana nedenidir.
-Fiziksel Özellikler. (Heybetli olma ve hayvansal özellikler taşımak. Örn: <i>“Arslan gibi”</i>
-Kahramanlık ve Liderlik Vasıfları (Bir güç unsuru olarak destanlarda işlenen bu sıfat Cengiz Han içinde söylenmektedir.

Arslan gibi göğüslü,

Kaplan gibi bacaklı,

Yurdu hayretle bırakan,

Cesur Yiğit Edigey” (Sulti, s.94).

Noradın ile Edigey konuşurken

“İdil gibi ilim varken

Şah Timur'un ili çekilmiyor

Hiç gönlümü açmıyor

Tanı tan olup ağarmıyor

Suyu su olup akıyor” (Sulti, s.109).

Yurtsuzluk teması burada kendini göstermeye devam etmektedir. Yurtsuzluk esensizlik olarak kabul edilir ve Edigey yurduna esenlik getiren kişidir. Edigey olmadan yurt, yurt olmadan Edigey esensizdir. Bunun haricinde yurt başkalarının elinde yurt olmaktan çıkar. Zaten Edigey, şu sözler ile Noradın'ı doğrulayacaktır;

“At da doğduğu yerine,

Er de doğduğu yerine;

Göbek kanımın damladığı yer;

Gümüş su İdil varken.” (Sulti, s.109).

Edigey, destan içerisinde kimliksiz yapılmaya çalışılan bir karakterdir. Millî bilincin temellerini atan kimlik meselesi burada çok fazla öne çıkmaktadır. Çünkü Edigey olmadan esensiz bir konumda olan halk, yavaş yavaş örf ve adetlerini yitireceklerdir. Genel bir ötekileştirme ile Edigey, yurdundan uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Yurt sadece kutsallığı ile birlikte (*göbek kanı damlamak, anasının doğduğu yurt, kısrak sağılan yurt, kımız içilen kutlu yurt*) vardır. Ana yurt Edigey için adeta bir namus meselesi halini almıştır. Edigey yurdunu şu sözler ile anlatır:

“Sen değil mi ana yurt,

Aç karnımı doyuran yurt,

Kutlu olsun karnımı doyuran yurt” (Sulti, s.112).

Zaten Tatar varyantında Edigey'in ölümü ile Altın Ordu dağılır. Bu da Edige'nin hem birlik beraberliği sağladığı hem de bir otorite olduğunun kanıtıdır. Edigey kendi yurdu için üstadı Pir Alaaeddin'e bile karşı gelir ve onun sözünü dinlemez. Türk destanları çerçevesinde kahraman çocukluktan ölüme kadar bir amaç için

varolmaktadır. Edigey de aynı şekilde intikamını ölene kadar sürürür. Bu anlayış şu şekilde açıklanmaktadır: “yaşım geldi giderim, toprağımızı genişletirim, ata öcünü alırım” (İbrayev, s.237). Edigey öldüğünde yurt sahipsiz olarak nitelenmektedir (Sulti, s.179). Epik destan içerisindeki kahramanın ölümü de yine sözler ile birlikte olur. Edigey, aidiyet duygusu ile birlikte ölmek üzereyken şu sözleri aktarır:

“Yurdum için tutuşup,

Halkım için can atıp” (Sulti, s.181).

Destan içerisindeki kahraman öldüğünde genellikle soyunun devam ettirildiği gözlenmektedir. Ama Edigey destanının Kırım Tatar varyantında Altın Orda devletinin dağıldığı göze çarpmaktadır.

5.6. Çora Batur Destanında Millî Kimlik, Siyasi Otorite ve Töre

Çora Batur, 16.yüzyılın ortalarında Kazan’ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Ruslara karşı mücadele ettiği bilinen Çora Batur’ın etrafında şekillenen tarihi bir destandır. Çora Batur adıyla da bilinen bu tarihi destanın hacimli varyantları Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Nogay ve Kazaklar ile geniş bir sahaya yayılmıştır. Kişileri genellikle gerçeğe yakındır. Edigey gibi Çora Batur da çocukluğundan itibaren bir yiğit olarak yetiştirilmeye başlamıştır. Bu çocukluk döneminde oturtulan millî benlik Çora Batur destanının tümüne hakimdir.

Kaya, Çora için şu ifadeleri söylemektedir:

“Çora Batur destanının elimizde tam bir metni olmamakla beraber, birçok rivayeti bulunmaktadır. Üç rivayeti Radloff, “Türk Halk Edebiyatı Numuneleri” külliyatının yedinci cildinde neşretmiştir. Hasan Ortekin de 1939 yılında “Çora Batur Destanı” adlı kitabıyla, manzum ve mensur olarak kısa hacimli bir metin neşrini sağlamıştır. Diğer taraftan Abdülkadir İnan, “Makaleler ve İncelemeler” adlı eserinde Kırım, Kazak-Kırgız ve Başkurt rivayetlerinden parçalar vermiştir” (D. Kaya, s.555-559).

Çora'nın cesareti ve yiğitliği destan içerisinde çocukluğunda arkadaşı ile oynadığı oyunlar ile birlikte duyulmaya başlanmaktadır. Bu duyum yüzünden yerli halk ondan korkmaya başlamaktadır. Bu mevzu, Çora'nın dar alanda gösterdiği cesarettir. Dar alanda yapılan savaş teması, halkın geleceği için önem taşıyarak alanını genişletir. Çora'nın bu yiğitliği Edigey gibi olacağına da işaretidir.

Kahramanın doğuşu da hem Edigey Destanı içerisinde hem de Çora Batır içerisinde önemli bir yere sahiptir. Otoriteyi sağlayacak güç, normal bir şekilde doğmaz. Kahramanların doğuşu sonrasında gösterdikleri olağanüstülükler, üstün zekâları, kaostan kozmosa geçişi sağladıktan sonra tekrar Tanrı katına dönmeleri onların Tanrı'dan kut aldıklarına işaretir (Aça, Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşılma ve "Alp" Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri, s.11). Çora'nın yiğitliği anne ve babasının yiğitliği ile özdeşleşmektedir. Çünkü destan kahramanının gerçek bir yiğit olabilmesi için anne ve babanın da yiğit olması gerekmektedir. Çora'nın ad alması da destanda garip şekilde anlatılmaktadır. Çora, "kul" anlamı taşısa da aslında büyük bir düalizm çerçevesinde bakıldığında Çora'nın asla kul olmadığı, tam tersine kahramanlık özellikleri gösterdiği onun çocukluğundan itibaren gözlenmeye başlanan bir olgudur. Ortekin bu ad almayı şöyle açıklamaktadır;

"Çora Batır Destanında kahramanın adının verilmesi şöyledir: Ayı, güü geldikte Menli Aru bir erkek evlat doğurdu, kapısından çorasını (kulunu) azad etti, oğlunun adını Çora koydu" (Ortekin, s.19).

Çora adının alınması Bahçesaray varyantında daha ayrıntılı şekilde işlenmektedir.

5.7. Çora Batur'un Doğumunda Ateş ve Su Bağlamında Otorite İnşası: Ateş ve Su Düalizmi

Çora'nın kendi kişisel benliği çocukluğundan itibaren sosyal bir hal almaya başlayacaktır. Bu benlik, milletine daha iyi hizmet edebilmek ve otorite sağlamak açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden Çora'nın doğumu da tıpkı Manas gibi bir rüya ile gerçekleşir. Destan içerisinde Menli Sulu Çora'nın dünyaya geleceğini şöyle aktarır;

“Dün gece bir düş gördüm, iki ayağımın arasından bir ateş çıktı, bir ucu gökte, bir ucu yerde idi, çok uğraştılar, ateşi söndüremediler, gökte bir kara bulut peyda oldu, şiddetli yağmur yağdı, yağmur ateşi söndürdü. Kendi düşümü kendim tabir edeyim: Ben bir erkek evlat doğuracağım, gayet batır olacak, hiçbir şey ona kâr etmeyecek, onun eceli sudan olacak” (Ortekin, s.10).

Bu sözler doğrultusunda yaratılan ateş ve su ikilemi, Çora'nın doğuşunu ateşe, ölümünü ise suya benzetmektedir. Ateş kavramı Çora'nın halkına ve coğrafyasına getirdiği bereket ile açıklanabilir, su ise aynı coğrafya içerisinde esensizliğin tanımıdır. Ateş, aynı zamanda Türk mitolojisi açısından da önem taşımaktadır. Türk mitolojik sisteminde ateş ve ocak kültürünün başlıca fonksiyonu insanları, onların ailelerini beladan, hastalıklardan koruma, günahlardan arınma ve evin bereketini sağlamaktadır (Yardımcı, s.30). Aynı zamanda Ateş, Türk mitolojik sisteminde kötü ruhları da kovan bir güç konumundadır. Çora Batır'ın aynı şekilde Kazan'a esenlik getirmesi bu şekilde yorumlanır. Annesinin rüyasında da gördüğü bu *“kimsenin söndüremediği ateş”* tamamen Çora ile özdeşleşir. Zaten kahramanın ölümü de herhangi bir insan tarafından değil, kutsal bir güç sayılan su ile olmaktadır.

“Çok koşmaktan atın ayakları kızdı, Çora on durduramadı, at göle, suların içine gömüldü” (Ortekin, s.23). Doğum ve ölüm temaları adeta bir düalizm ile açıklanabilir. Su, Çora'nın ölümünde ana güç olarak algılanmalıdır. Çora öldüğü zaman, onun yurdunu Moskoflar almaktadır. Su, tamamen esensizlik getirmektedir.

Altay Türklerine göre insana maddi hayat için gerekli olan bütün nesnelere veren, onun yiyecek elbise ve ikametgâhını bol bol temin eden yedi dağ ve denizi ile Yer-Sudur. Altay Türklerine göre bu dağlar, ırmaklar, göller (Yer-Su) hep canlı nesnelere (Baş, s.165-179). İşte Kırım Tatar efsanelerinde de aynı şekilde su çokça önem taşır ve kahramanlarımızı mutlaka belirli bir noktadan diğer noktaya ulaştırmaktadır.

Bunlar haricinde Çora Batur'un Kırım Tatar varyantında *“vedalaşma”* uzun süren bir ayın gibi ele alınmaktadır. Han'ın yurdundan ayrılması o yurda esensizlik getireceği inancı bir takım ayinler ile gerçekleşir. Çünkü Çora, halk benliğini oturtan millî şuuru yerleştiren kişidir. Onun yurdundan ayrılması herhangi bir otoritesinin yıkılışına da işarettir. Örneğin bir er Çora'ya;

“Alp git, yiğidim alıp git.

Atın sağrını alıp git

Yiğit başıma batırım,

Bizim gibi sahipsizi,

Kendi yoluna kurban edip git”

Er kendini sahipsiz olarak görmektedir. Bu doğrultuda Çora, otoritedir ve Türklerde devlet otoritesi çok önemlidir. Çora sürekli dinamik bir mücadele içerisinde. Bu mücadele içerisinde Çora'nın eline kılıç aldığı zaman da mutlu ve şen olduğunu görürüz. Savaşçı özelliği ön plana çıkarılmıştır. Bu destanlara alışık olunan bir unsurdur.

Su motifi Arzı Kız efsanesinde de kullanılan bir unsurdur. Kırım'ın sahillerinde yaşayan Arzı, kaçırıldığı için yurdundan uzak kalır ve bu yüzden İstanbul boğazında intihar etmektedir.

“Sevimli Kırım'ın sahillerinden kaçırılışı tam bir yıl olunca, Arzı yavrusu ile sultan sarayının denize bakan kulesine çıkıp kendini denize atmış. İstanbul Boğazı'nın gümüş dalgaları arasında kaybolup gitmiş. İşte o akşamda, Arzı denizanası olup kucağındaki çocuğu ile Mishor sahillerindeki çeşmeye ilk defa çıkmış inmiş” (Karadavut, s.237).

Su doğumun olduğu gibi ölümün de başlangıcı sayılmaktadır. Arzı Kız, intihar ettikten sonra kendi memleketi Kırım'da görölmektedir. Suyun kutsallığı ön plana çıkarılmıştır. Bu yüzden Kırım'ın sahillerinde hala Arzı Kız anılmaktadır.

5.8. Benliğin Sembölü Olarak Kan Akıtmak

Kan, Türk kültürünü anlayabilmek açısından oldukça önemlidir. Manas'I elinde kan tutarak doğması, Oğuz Kağan'ın da elinde kan olması kahramanın yiğitliğine ve otorite sağlayacağına işaret olarak görölmelidir. Bahaeddin Ögel, bunu kahramanın ileride başarılı olacağı şeklinde yorumlamaktadır (Ögel, Türk Mitolojisi 1. Cilt, s.500). Çora, kendi yurduna döndüğünde Gali-Bek'in onun yurdunu talan ettiğini görür.

Gali-Bek genellikle Rus tarafının temsilidir. (Özellikle 1944 sürgününden sonra) Çora'nın evini talan eder ve onun atını alır. At almak, At kaçırmak Türk halklarında genellikle ırzı almak, namusu almak gibi tanımlar ile belirlenmektedir. Göçebe topluluk olan Türk toplulukları için at, kutsal sayılmaktadır. Bunun en güzel örneğini Dede Korkut Hikâyelerinde; *“at işler, er övünür”* ya da *“yaya erin ümidi olmaz”* sözlerinde görebiliriz.

Destan içerisinde Çora Batur'un atının alınmasıyla halkların savaşı başlamaktadır. Çora Batur, tüm bunları cezası olarak kan akıtmaktadır. İnsanoğlu, yaşadığı kültürel ortamdan etkilenerek bazı nesnelere ilk anlamı haricinde farklı anlamlar da yüklemiştir. Kimi nesnelere olumlu anlamlar yükleyerek kutsamış, kimi nesnelere olumsuz anlamlar yükleyerek lanetlemiş, kimi nesnelere de hem olumlu hem de olumsuz anlamları birlikte yüklemiştir (Çetin, s.109). Kan akıtma, Türk dünyasında da önem arz etmektedir.

6. KIRIM TATAR MASALLARINDA YURTSUZLUK VE HALK BENLİĞİ

6.1. Masalın Tanımı

Masal, dünyada İngilizce karşılığı olarak “*tale*”, Fransızca “*conte*”, Rusça “*skazki*” olarak karşılık bulmuştur. Türk dünyasında ise genellikle masal için üç kavram kullanılmıştır. Bunlar Türkiye, Balkanlar, ve Kırimda *mesel*, *masal*, *hikaye*, Kuzey ve Güney Azerbaycan’da *nağil*, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan’da *ertek*, *erteği*’dir (Bakırcı, Kırim Tatar Masalları, s.9). Türkiye’de halkbilimci bilim insanları tarafından masalın tanımı çoğu kez yapılmıştır. Sakaoğlu masalı “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu hâlde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.” Şeklinde tarif etmektedir (Sakaoğlu, Masal Araştırmaları, s.2).

Naili Boratav ise masalı şu şekilde tanımlar;

“Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarında inandırmak iddiası olmayan kısa anlatı türüdür” (Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s.75).

Masal türünün en belirgin özelliği olağanüstü yer ve zamandır. Düş ürünü olaylar çeşitli masalların içinde sıralanmaktadır. Bunların haricinde kısa, özgün bir anlatıma sahiptir. Masal girişlerinde tekrar edilen çeşitli geçiş ve bağlayış formelleri bizim çalışmamızda da incelenmiş bulunmaktadır. Masallar içerisinde coğrafyaya göre farklılık gösteren bazı unsurlar da yer almaktadır. Mensur olmakla birlikte, bazı masalarda çoklukla kahramanların ağzından söylenen manzum parçalar da rastlanmaktadır; fakat bu manzumelerin sayısı, nazım-nesir karışımı bir tür olan halk hikâyelerindeki manzum parçalarla karşılaştırılmayacak derecede azdır (Aça, Anonim Halk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, s.126). Masallar, destan ve halk hikayesine göre kısa, efsaneye göre daha uzun anlatılardır. Masallar genellikle nesir olarak sayılsa da nazım denilebilecek masallar elbette vardır.

6.2. Masalların Sınıflandırılması

Milletlerarası masal kataloğunda (Antti Aarne ve Stith Thompson, The Types Of The Folktale, yeni basımı: Helsinki 1964-Aath) masallar şu şekilde sınıflandırılmıştır (Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s.139).

- 1- Hayvan Masalları
- 2- Asıl Masallar: Olağanüstü, gerçek masallar
- 3- Güldürücü Hikâyeler
- 4- Zincirlemeli Masallar

6.3. Kırım Tatar Masalları İle İlgili Önemli Bilgiler

Masallar Kırım Tatar edebiyatının önemli bir bölümünü kaplar. Adını duyup bildiğimiz bazı masallar Kırım coğrafyasında efsane olarak da anlatılmaktadır. Bu yüzden yapılan çalışmalar genellikle ikisi arasına bir ayırım koymamıştır. Kırım Tatar masal anlatıcılarına “masal anası” adı verilmektedir (Bakırcı, Kırım Tatar Masalları, s.14). Kırım Tatar masalları genellikle hayvanlar ile anılmaktadır. Bunun haricinde bağ ve bahçeler, padişahların kızı ve oğulları, bereketli topraklar gibi unsurlar oldukça fazla yer almaktadır. Çalışmamızın ana başlığı olan milli benlik ise masallar içindeki otorite gücünün ele alınması ya da anlatı içinde “düşman” unsurunun ele alınış biçimi ile ilgilidir.

Masallar içerisinde giriş, geçiş, bağlayış ve bitiş formelleri oldukça yaygındır. Masal içerisinde genellikle bazı olaylar tekrarlanmaktadır. Her masal tip olarak değerlendirilebilir, ancak bazı anlatıcılar, birkaç masalı birleştirerek tek bir masalmış gibi anlatabilir (Bakırcı, Kırım Tatar Masalları, s.19).

6.4. Kırım-Tatar Masalları ve Masallar Hakkındaki Çalışmalar

Bütün dünya edebiyatında önemli yer tutan masallar, Kırım Tatar edebiyatı içerisinde de önem arz etmektedirler. Bu doğrultuda geçirdiği siyasal ve sosyal

süreçlerle Kırım Tatar dünyasında masallar ayrıca bir önem kazanmıştır. Kırım Tatar masalları üzerinde araştırmalar diğer Türk boylarında olduğu gibi 19.yüzyılda başlamıştır. Masallar konusunda Kırım Tatar Masalları ve Efsaneleri isimli derleme eserin söz başında S.D. Kotsbinskiy, masal metinlerini sistemleştiren “*Kırım’ın Universal Tasviri*” isimli eserin yazarı V. H. Kondaraki’dir. Kondaraki çalışmalarını daha sonradan ilerleterek yayınladığı eserlere daha önceden incelenmemiş tekstler de koymuştur. Ünlü şarkiyatçı Radlof’un 1896 yılında çıkardığı “Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatı Numuneleri” adlı eserde büyük önem taşımaktadır. 7. Cildinde Tatar folkloru hakkında önemli bilgiler yer almaktadır ve Kırım Tatar masalları açısından da önemli metinlere yer verilmektedir.

Ekim İnkılâbı sonrasında da masallar daha bilimsel şekilde ele alınarak metotlar ile incelenmeye başlamıştır. 1836 yılında da Ömer İpçi tarafından masallar derlenmiştir. 1936-1941 yılları arasında Kırım Tatar masallarıyla ilgili oldukça fazla eser yayınlanmıştır. Bilimsel çerçeveden bakıldığında en kıymetli olanı 1936-37 senelerinde Rusça ve Tatarca “*Tatar Masalları ve Efsaneleri*” isimli eserdir. (Qırımtatar Masalları ve Legendaları (Rusça ve Tatarca)). Daha sonraki yıllarda basım-yayın alanında gelişme ile birlikte masallar hakkındaki eserler çoğalmaktadır. Kırım Tatar masalları ile ilgili geniş yelpazeli bir eser de Kerim Camanaklı, R. Tınçerov, Y. Bolam tarafından derlenmiştir. 1950 yılı sonrasında ise bu alanda en önemli isim Cafer Bekirov ve Amed Üsein’dir.

Türkiye’de Kırım Tatar masallarını Nedim Bakırcı derlemiştir. *Emel* ve *Yıldız* gibi siyasi, edebi, kültür ve sanat içerikli dergiler de Tatar masallarına yer vermiştir. Biz çalışmamızda Nedim Bakırcı, Zekeriya Karadavut gibi isimlerin derlediği masallardan çıkarım yapacağız.

Kırım Tatar masalları Kırım Türklerinin kahramanlık çizgisini ve ağız yaratıcılığındaki ustalığını gözler önüne sermektedir. Kırım Tatarlarının günlük ve sosyal hayatı, yaşam tarzı ve çalışmamız açısından önem arz eden gelenekleri masallar içinde oldukça fazla yer almaktadır. Masalların sınıflandırılması konusunda da oldukça örnek mevcuttur. En önemlilerinden biri XIX. Yüzyıl folklorcusu A.N. Afanasyev sınıflandırmayı şu şekilde yapmıştır.

- 1- Hayvanlar Hakkındaki Masallar
- 2- Tılsımlı Masallar
- 3- Tarihi Masallar
- 4- Latifeler

Daha sonra sınıflandırma çalışmalarına hız verilmiştir. E.V. Pomerantseva, Ömer İpçi, Ablaziz Aliyev gibi alimler masalları başarılı şekilde tasnif etmişlerdir. Bizim çalışmamızda üzerinde duracağımız bir diğer önemli nokta ise masallar içerisinde belirli motifler olacaktır. Masallar içerisinde bazı unsurlar buldukları ya da anlatıldıkları coğrafyaya göre değiştirilmişlerdir. Bunun haricinde bazı yerlerde millileşen unsurlar da mevcuttur. Kırım Tatar masalları kahramanlık özellikleriyle de çoğu zaman destansı nitelikler taşımaktadırlar. Hayvanlar ve dini unsurlar bu masalların geneline hakimdir. Mekan genellikle köydür ya da Kırım'ın ağaçlı ve bereketli bahçeleri anlatılır.

6.5. Kırım Tatar Masallarında Millî Benlik ve Yurt

Kırım Tatar masalları, genellikle Kırım coğrafyasından övgü ile bahseden ve toprağını yücelten masallardır. Masal içerisinde yurtsuz kalan birey (yani yurdundan bir şekilde koparılmış, sürülmüş, göç ettirilmiş, ya da gitmek zorunda kalmış) bir şekilde sağlıklı şekilde ölür. Kırım coğrafyası masallarda öne bahçeleriyle ve bereketiyle çıkartılmaktadır.

Kırım Tatarlarına ait *Bülbiil* masalında (Camanaklı ve Üsein, s. 199-200) Kırım coğrafyası anlatılırken öne çıkarılan bir ontolojik bilinç vardır. Bu çoğu masalda alt metin olabilecek bir unsurdur. Yurt ve yurtsuz kalan kahramanlar masalın içindedir. Genellikle aybı soydan olan kişilere önem verilir. Özellikle hayvanları değil, insanların kurguyu sürdürdüğü metinlerde bir köye ya da kasabaya ait olan insanlar, kızlarını başka ırktan kişiler ile evlendirmezler. Bir ırk bilinci masallarda bile sağlanmış. Bunun haricinde milli benliği kurarken önemli rolü olan halkın gelenekleri de çoğu zaman masallara yansıtılır. Bu unsurun en önemlisi ise geçiş törenleri olabilmektedir. Yeniden masallar ile yaşatılan bu geçiş törenleri, masal gibi kurgusal bir metin türü içerisinde arka planda kalmış da olsa, halk anlatılarında çok fazla yer verilmiştir.

Üzerinde duracağımız bir önemli nokta da bereketli topraklar ile masalların donatılmasıdır. Kırım coğrafyasında geçen ya da Kırım coğrafyasına ağızdan ağıza yayılarak uyarlanmış masalların genellikle bağ-bahçe tasvirleriyle dolu olduğunu görmekteyiz. Ağaçlar, gül bahçeleri, bol meyve veren bitkiler Kırım halkı için “verimli bir coğrafya” mesajıyla okuyucuyu uyarmaktadır. Meyveler, ağaçlar genellikle Türk dünyasında verimin ve bereketin sembolüdürler. Bunun diğer bir örneğini de Manas destanı içerisinde görmekteyiz. Manas içerisinde işlenen çocuksuzluk motifi de meyve vermeyen bir kara parçası ile bağdaştırılır. Meyve veren coğrafya her zaman bereketli olarak varsayılır.

Masallar içerisinde meslek olarak genellikle avcılık, ırgatlık, hayvancılık seçilmektedir. (Örn: Fakirin Oğlu Avcı masalı) Coğrafya ile birlikte meslekler de milli bir rol taşımaktadır. Özellikle Han ve Mustafa adlı masalda yine bir avcı Giray Han ile karşılaşsa da Giray Han halkının tüm fertlerine saygılı bir şekilde davranmaktadır. Otoritenin göstergesi olarak sadece mekanlar kullanılmaktadır. Bu çerçevede halk otorite ile birdir. İslam dini de hem tüm halklar hem de saray için önplanda tutulmaktadır. Masallarda en önemli benlik unsuru kesinlikle İslam dinidir. Kırım coğrafyası bereketli (doğurgan ve üretken insanlar, güçlü halk, meyve veren ağaçlar ile tasvir edilir.) Düşman coğrafyası ise bereketsiz (elverişsiz toprak, çocuksuz toplum, dinsizlik unsuru ile anlatılmaktadır).

Görüldüğü gibi masallar içerisinde anlatılan coğrafya diğer Türk topraklarında da olduğu gibi elverişli topraklar üzerinde kurulmuştur. Masalların çoğu içerisinde halk, düşman tarafına geçtiği zaman elverişsiz bir toprak parçasıyla karşılaşır. Düşmanlar (özellikle Afanasyev’in tasniflediği tarihi masallarda) kimliksizdirler, milli benliğinden uzaktırlar ve başka bir ırka hizmet ederler.

Kırım Tatar masallarında benliği oluşturan bir diğer güç ise padişaktır. Genellikle masal içerisinde padişah tüm halkı koruyan ve adaleti sağlayan temel kişidir. (bu otorite bazı masallarda hayvandır, halk ağzıyla anlatılan masallarda büyücü de olabilir.) Padişah, halkı mutlu edebilmek için sağlıklı ve güçlü olmalıdır.

“Ben çok hantal ve cahilim padişah olamam” (Bakırcı, Kırım Tatar Masalları, s.140). Cümlesi bunun en güzel örneğidir. Bunun yanında diğer benlik kalıplarının

haricinde padişah da kendine göre köklü bir ailenin kızını almak zorundadır. Fakirin Oğlu Avcı Masalı içerisinde de oldukça fazla geçmektedir. (Camanaklı ve Üsein, s.133-141).

Kırım Tatar masallarının bazılarında tıpkı destanda olduğu gibi epik bir anlatım söz konusudur. İçerisinde destan kahramanları gibi yiğitlik barındıran masallar oldukça fazladır. Bu durumun masalların halk tarafından ağızdan ağıza anlatılmasıyla olduğu düşünülmektedir. Bazı karakterler Karacaoğlan, Edige, Çora gibi destan kahramanlarıyla özdeşleştirilmiştir. Epiklik geleneğinin yanı sıra masal içinde Kırım Tatarlarına ait geleneklerin işlenmesi, (Karga Botkası vs.) yine milli benlik oluşumunda oldukça etkili bir konudur. (Altın Alma Masalı, Kalgay Dergisi 14 (55), s.22-24).

Bazı masallar ise padişah ve oğulları ise çerçevesidir. Amaç şüphesiz ders vermektir. Padişahlar, masallar içerisinde oğullarına ödül ve cezayı yine doğanın ve yurdun bereketiyle öğretmektedir. Keloğlan, Karga ile Tilki gibi pek çok coğrafyada var olan masallar, Tatar coğrafyasında da işlenmektedir. Hanlar, krallar, padişahlar masalların başkışileridir. Masalların çoğunda geçen otoriter güç, genellikle Kırım coğrafyası ile özdeşleşmektedir.

Masallar içerisinde otoriter güç, mutlaka toprağa yakın kişidir ve coğrafyanın sembolüdür. Coğrafya, mutlaka meyve veren bağ, bahçe ile ödüllendirilir. Özellikle Alma adlı masalda bir elma padişahın oğullarını ve otoritesini simgeler.

6.6. Masalarda Karşıt Güç: Düşman Tiplemleri (Yılan, Tilki, Ayı vb.)

Hayvanların konuşturulduğu masalarda karşıt otorite genellikle tilki ile sembolize edilir. Ana kahramanın insanlar olduğu halk masallarında ise düşman tipi genellikle yılan ya da başka bir ırktan kişi ile sembolize edilmektedir. *Han ve Yılan, Acera Yılan* adlı masallar bunun en güzel örneğidir. (Tınçerov , Bolam ve Camanaklı, s.15-17) Kırım coğrafyasında köylü genellikle toprak ile uğraştığı için toprak oldukça değerli bir kurtarıcıdır. Toprağın Kırım Tatar halkı için oldukça değerli olduğu sürgün sonrası eserlerinde de oldukça fazla anlaşılmaktadır. Ancak bunun öncesinde de halk

geçimini topraktan sağladığı için toprak çok fazla öne çıkmaktadır. Çoğu Tatar masalında çiftçiler toprağı kazdıkları zaman altın ya da değerli bir taş bulmaktadırlar. Bunu da üzerinde buldukları kutsal topraklar ile açıklamaktadırlar. Toprak üretkenliğin sembolüdür.

Örneğin *Acera Yılan* adlı masalda (Camanaklı ve Üsein, s.124-132) köylünün bereketini kaçıran yılan, aynı zamanda Kırım Tatar halkının da sürekli mücadele ettiği düşman tipidir. Toprağın ve coğrafyanın tüm bereketini bu yılan kaçırmaktadır. Yılan, Türk mitolojisinde oldukça fazla işlenen bir unsurdur. Özellikle efsane ve masalarda karşımıza fazlaca çıkmaktadır. Yılan, bir taraftan düşman tiplemesi olarak görülürken, diğer yandan hastalıklara çare ya da sağlık gibi konularda olumlu yönde karşımıza çıkmaktadır. Kırım Tatar masallarında “yılan” motifi genellikle düşmanı sembolize etmektedir. İki tezat motif şeklinde varlığını sürdüren yılan, aynı zamanda Âdem ve Havva'nın da cennetten kovulmasına sebeptir. Derisini değiştirmesiyle yeniden doğuşu da simgelemektedir.

Kırım Tatar masallarında “yeniden doğuş” motifi oldukça fazla işlenir. (Turna Babay, Fukare Balası vb.) Yılanın deri değiştirmesinden dolayı yeniden doğuşun, ölümsüzlüğün ve sağlığın sembolü olarak nitelendirilmesi; inanç sistemlerinde kurtarıcı ya da günaha düşürücü bir motif olarak kabul edilmesi; yarı insan yarı yılan olarak yılan ata-yılan ana kültüyle Anadolu medeniyetlerinde yaygın olması yılanın basite indirgenemeyecek bir organizmaya sahip olduğunu gösterir (Sümer, s.275-288). Kırgızlar arasında anlatılan bir efsanede hasta olan molların ilacının Şamerendi adlı bir yılanda olduğundan bahsedilir. Çuvaş Türkleri arasında anlatılan efsaneye göre ise her evin bir koruyucu yılanı vardır. “Ev iyesi” de denilen bu yılan evin çevresinde yaşayıp ev sahipleri yokken çocukları, hayvanları koruduğuna inanılır. Özellikle Kırım Tatar masallarında yılan genellikle bir insani özellik yüklenerek anlatılır, bazen de Kırım Tatarlarının geçim sürecinde büyük bir rol oynayan “tarla”yı yerlebir eden bir unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle *Han ve Yılan* adlı masalda yılan, kötü bir yönetici olan hanın yalananını ortaya çıkaran ana unsurdur.

*“Yılanğa haber kelgen: Hanniñ bir qızı bar eken. Han da:
Qızımnu ozümnden, baylığımdan, padişalığımdan daa ziyade sevem- dep, maqtanıp*

cure eken,-deyler.

Yılan, Hanniñ yalancı yuregini teşkerip baqmağa qarar bergen.

...

-Yahşı,-degen yılan.-Şay olsa, aqşam olğanda, sen oz padişalığınını, kuller içinde koreceksiñ.

Buni eşitken han, qorqusından tap ağlağan:

-Al, qızımını degil, canımını da al da, tek padişalığıma, baylığıma tiyme.

Yalvaram...-degen.”

Han, halkına karşı yalan söyler ve yılan doğruluğun ve dürüstlüğün sembolü olarak karşımıza çıkar. Özetle yılan kimi zaman halkın benliğine katkı sağlasa da, çoğu zaman yurt içerisinde “düşman” tipi olarak algılanmıştır. Şimdilerde Kırım Tatarları arasında “yılan” genellikle göç ve sürgünlere sebep olan devletler için kullanılmaktadır. (Kaynak Kişi 1)

Kırım Tatar masallarında çiftçilik, tarla sürmek, buğday ve arpa özellikle benimsenmiş ve kimlik doğrultusunda da yansıtılmıştır. Bu yüzden bereketin karşısında yılan yer almaktadır. Yılan sembolü çoğu zaman konuşurur.

6.7. Kırım Tatar Masallarında Otorite Sarsıcı Unsur: Çocuksuzluk

Masallar içerisinde çocuğu olmayan aileye de kötü göz ile bakılmaktadır. Çoğu Türk topluluklarında olduğu gibi çocuksuzluk motifi burada da karşımıza çıkmaktadır. Yurt, doğacak olan çocuğun babasıdır. Çocuğu olmayan aileye genellikle elma verilir. Elma, Âdem ile Havva’dan itibaren dikkat çekici bir unsurdur ve genellikle üremeyi simgelemektedir. Özellikle dini törenlerde, cenazelerde, düğünlerde karşımıza çıkmaktadır. Elma, Türk halk kültüründe üremenin, çoğalmanın, yayılarak büyümenin ve murat almanın sembolüdür. Uygur Türklerine göre elma, koruyucu bir güce sahiptir. Şaman geleneğine ait kırk çıkarma töreninde, banyo suyuna kırk adet taş, nazar boncuğu ve altın atılır, bebek ve anne bu suyla yıkanır; elma kurusunun bulunduğu tütsüyle de kötü ruhlar kovulur. Başkurtlarda evlendiği zaman çok çocuklu olması istenen kız çocuğuna Almıla adı konur. Kırgızlar, elma ağacının kadınlarda

doğurganlığı sağladığına inanırlar (Kalafat, Kırım Kuzey Kafkasya kültür hattı sosyal antropoloji araştırmaları (KırımDağıstan-Kuzey Kafkasya gezi notları ve Türk halk inançları), s.149). Elma tüm bunlar haricinde neslin devamını sağlamasıyla da ön plana çıkmaktadır. Genellikle rengiyle de aşk ve şehvetin de simgesi olmuştur. Halkın kendi benliğini kazanmasında, kalabalık hale gelip savaşılabilmek yeteneğini kazanmasında elma ve üreme oldukça etkili unsurlardır. Aynısını Manas Destanı içerisinde de görebiliriz. Elma, genellikle Hızır tarafından verilen elma şifa olarak algılanmaktadır. Kırım Tatar masallarında oldukça fazla örneğini görebiliriz. Örnek *Akkavak Kız* (Camanaklı ve Üsein, s.155-174). Kırım Tatar masallarında elma genellikle değerli bir taş sembolize eder, bu değerli taş aslında üreme ya da üretkenliktir. Elma sembolünün işlendiği bir diğer masal da *Altın Alma* adlı masaldır. Altın elma, mitolojik olarak sarı renge tekâmül eder. Renk sembolizmi içerisinde sarı, ışığın temsilcisi olarak anılır. Güneşle eşdeğer sembolik özelliklere sahiptir. Bolluk, bereket, olgunluk sembolüdür. Sarı renk Tanrı Ülgen'in sarayının rengidir ve zenginliği ifade eder. Dolayısıyla sarı renk devleti ve otoriteyi sembolize eder (Bakırcı, Kırım Tatar Masallarından "Altın Alma" Adlı Masalın Arketipsel Sembolizm Açısından Çözümlemesi, s.36-46).

Kalgay Dergisi (2010) (14) içerisinde yayınlanan metinde masal şu şekilde başlamaktadır;

“Evvel zamanlarda zengin bir padişah varmış. O uzak memleketten altın elma ağacı getirip diktirir. Ağaç büyümüş meyve vermeye başlar. Fakat elma ağacı yılda bir tane elma verirmiş. O da şimdi sarardı, bir gün onu koparmaya gideriz derken birden yok olurmuş” (22-24)

Eğer padişah altın elmayı alamazsa gücünü ve hâkimiyetini kaybedeceği korkusunu taşımaktadır. Altın elmanın kaybolması ülkedeki huzur ve mutluluğun bereketsizliğe dönüşmesi anlamına da gelir. Padişah, her yıl elmalar için oğullarını görevlendirir.

Elma değerli bir taş gibidir, elmanın değeri üretkenliği ölçülmektedir. Kırım Tatarları içinde değerli olan elma, onların halk edebiyatı içerisinde de oldukça etkili bir unsurdur. Bu çerçevede elma, bereketin, huzurun ve yurdu korumanın da sembolüdür.

7. KIRIM TATAR EFSANELERİ VE MİLLİ BENLİK ÜZERİNE

7.1. Efsane Türünün Tanımı

İnsanoğlu tarihte var olduğu ilk zamanlardan itibaren çeşitli inançlara sahip olmuşlardır. Onların yaşadığı coğrafyadan, bölgeden ve kavim farklılıklarından doğarak gelişen inanç, adet, töre gibi normların teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça “usture”, Farsça “fesane, efsane”, Yunanca “mitos, mit” kelimeleri ad olarak verilmiştir. Biz, çalışmamızda masla türünü ve efsane türünü aynı başlıklar altında inceledik, Kırım Tatar halk söylencesinde ve sözlü geleneğinde masal ve efsanenin genellikle beraber anlatılıyor olması bunun en büyük sebeplerindedir.

İlk devir insanları, doğaüstü olayları, insanların nereden gelip nereye gittiklerini, yaşam ve ölüm kavramlarını ve gökyüzü hareketlerini bilmiyorlardır. Bu derin düşüncesi zor olan olağanüstü olaylar insanlar üzerinde genellikle korku ve endişe bırakıyordu. Bu yüzden insanlar çeşitli olaylardan çıkarım yaparak efsaneleri oluşturmuşlardır. Bugün masal olarak sayılan mahsullerden ayrı olarak düşündüğümüz cemiyetin ortak malı bu eserler, sonraları yeni din, kültür ve ekonomi şartlarının ve alışverişinin hazırladığı muhit içinde az-çok tarihi gerçeklerle beslenerek yazılı kaynaklara geçen efsane ve menkıbelere örnek (model) olmuşlardır. Türklerin hayatında şaman, alperen, peygamber, halife, padişah, şeyh, şeyhülislam, asker vb. gibi otoriteler etrafında veya şehirler, saraylar, camiler, mezarlar, türbeler, adaklar üzerine doğmuş masallar ve menkıbeler bu mahsuller arasında yer alırlar (Elçin, s.315).

Efsaneler genellikle değerli görülen herhangi bir dağ, mağara veya orman gibi yerlerde geçmektedir. Şükrü Elçin efsaneleri şu şekilde sınıflandırmıştır;

- 1- Teogoni (tanrıların nereden geldikleri)
- 2- Kozmogoni (kâinatın nasıl meydana geldiği)
- 3- Antropogoni (insanların nasıl teşekkül ettiği)
- 4- Eskatoloji (insan ve dünyanın geleceği) (Elçin, s.315).

7.2. Efsane Türünün Özellikleri

Yukarıda belirttiğimiz unsurların haricinde Saim Sakaoğlu, efsane türünün özelliklerini dört ana gruba ayırmaktadır;

1. Kişi, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar.
2. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
3. Genellikle kişi ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür.
4. Belirli bir şekilleri yoktur. Kısa ve konuşma diline yer veren anlatmalardır (Sakaoğlu, Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, s.6)

Kırım Tatar halk anlatılarında masallar ve efsaneler genellikle birlikte anılmıştır. Aralarındaki geçişler ve kahramanlıklarda kesin ya da belirgin bir çizgi yoktur. Arzu Kız masalına Zarubin “masal” başlığı altında toplasa da Kondaraki “efsane” olarak yorumlamıştır.

7.3. Kırım-Tatar Anlatılarında Efsaneler

Efsaneler Kırım Tatar edebiyatı içerisinde büyük yer kaplarlar. Onlar oldukça sadece kısa olarak işlenmektedirler. Ağızdan ağıza yayılma yoluyla da değişimlerini tamamlarlar. Kırım Tatar efsanelerinin geneline kronolojik bir sıralama ile baktığımız zaman, çok eski devirlerde anlatılan efsanelerin başkahramanları genellikle cinler, oburlar, denizanası olarak anlatılmaktadır. Efsaneler günümüze yaklaştıkça daha olağanüstü olmayan bir hal alarak, kişiler açısından hikâyeye benzetilmiştir. Kırım Tatar Türkçesi ile üç efsane neşredilmiştir. Biz bu üç efsaneyi ele alırken hem N. Marks “*Legendı Krıma*” adlı eserinden hem de *Tatar Halq Masalları ve Efsaneleri* yararlanacağız. İlk önce Rusçaya çevrilen bu eserler günümüze kadar gelebilen efsanelerdir. Geriye kalan Kırım Tatar efsaneleri tarafımızda Rusçadan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ukraynalı şair M. Rılski

“Bu eserlerde fantastik unsurlar çok fazladır. Değişik zamanlarda bu eserler cadılar, mucizeli güçler bulunur. Fakat bu eserlerde esas iştirak eden şahıslar halktır ve onun cesareti, alicenaplığı, fedakârlığı anlatılır. Efsanelerde Kırım ’ın uzak ve yakın geçmişi, vatana, halka duyulan sadakat, iyilik, edebi sevgi tasvir edilmektedir” demiştir (Rılski, s.6).

Kırım Tatar efsaneleri, konu açısından zenginliği ve kahraman yapısının fazlalığı nedeniyle kolayca sınıflandırılabilirler. Söz konusu efsaneleri şu şekilde sınıflandırabiliriz; Tarihi vaka ve tarihi şahıslar, yerler hakkındaki efsaneler (Alim hakkındaki efsaneler, tabiattaki mucizeli tılsımlı hadiselerle ilgili efsaneler, kayalar, nehirler, kırlar, mağaralar, kaynaklar, şehirler, köyler, heykellerin oluşması ile ilgili efsaneler, halkın hayatı ile ilgili efsaneler “Arzı Qız”, “Ayuv Dağ”, “Bin Baş Koba”, “Opuk Kaya”, “Yalta Nasıl Yaratıldı?” vb. (Bekir, s.53).

Kırım Tatar efsaneleri günümüzde Kırım’da ağızdan ağıza yayılarak değiştirilirler. Genellikle anlatıldığı coğrafyaya bağlı kalarak yeryüzü şekilleri ile bağlantı kurulmaktadır. Bunun en güzel örneği Ayı Dağı efsanesidir.

7.4. Kırım Tatar Efsanelerinde Milli Benlik ve Yurtsuzluk Üzerine

Kırım Tatar efsanesi dendiğinde günümüze kadar gelebilen efsaneler şu şekilde sıralanmaktadır

- 1-Altın Beşik Efsanesi
- 2- Ayı Dağı Efsanesi
- 3- Arzı Qız Efsanesi
- 4- Kızıltaş Efsanesi

Efsaneler içerisinde öne çıkan unsurlar sırasıyla din, toprak, yurt, geleneklerdir. Biz bu efsaneleri milli benlik ve yurt kavramları üzerinde durarak inceledik. Milli benlik ortaya çıkarılırken en önemli iki unsur Kırım Tatarları için din ve kimlik meselesidir. Ortaya çıkarılan ve ağızdan ağıza aktarılan efsaneler de bu şekilde ilerleyerek yaratılmaktadır. Efsanelerin neredeyse tümünde kendi kimliklerini önplana çıkartmak için sembolleştirilen unsurlar yer almaktadır.

Özellikle Altın Beşik efsanesinde bir din unsuru fazlaca karşımıza çıkar. Çoğunluğu müslüman olan Kırım Tatarları kendi varlıklarını sürdürürken ve anlatmalar yaparken müslümanlığın bazı getirilerinden de yararlanmışlardır. Efsanenin başında

“Çok eski zamanlarda yeryüzünde cennetten kovulan Âdem daha yaratılmadan, Kırım’da insan desen insan değil, cin taifesi adında bir şeyler yaşıyormuş. Cin taifesi birkaç cinsmiş. Bir kısmı yerle göğü yaratan Allah’a ibadet ediyor, O’nun birliğine inanıyormuş. Bir kısmı da onun birliğine iman etmeyenlerdenmiş” (Karadavut, s.239).

Sözcülerinden hareketle islâm dinini benimseyerek bu çerçevede efsaneler yarattıklarını görebilmekteyiz. Bu genellikle her efsanede tekrar eden bir unsurdur. Müslüman kalan ve hala büyük bir bölümü islâmı benimseyen Kırım Tatarları, eskatoloji, antropogoni gibi anlatıları efsanelerinde bulundurmaktadırlar.

Altın Beşik efsanesinde güç unsuru milletin sembolüdür ve Allah’a karşı inancı tam olan halkı temsil etmektedir. Karşıt güç ise Allah’ın dediklerini yapmayan cin taifesi olarak temsil edilmektedir. Aynı güç unsuru ve karşıt güç yukarıda sıraladığımız tüm efsaneler içerisinde de vardır.

7.5. Millî Benliğin Fiziksel Yansıması: Toprak

Güç (Cin taifesi)	Karşıt Güç (Cin taifesi)
İnanç kavramı ile yaşayan halkın sembolüdür. Millet kavramını da içine alır ve esenlik sağlar.	İnançsızdır ve Allah’a inancı yoktur.
Yurdun ve toprağın da sembolüdür. Dağ ve Mağaralarda korunmaktadır.	Milli benlikleri yoktur. Esensizlik getirir. Yurdu, evleri ve toprağı bereketsiz kılar.

	Metin içine hiçbir şekilde iyi şekilde nitelendirilmemiştirler.
--	---

Karşıt otorite olan güç, efsanelerde genellikle Kırım'ın bahçelerini yakıp yıkar. Üretkenliği bozar ve halka esensizlik getirir. Milli benlik kavramına karşı çıkar, genellikle tek taraflı hareket eden güçtür. Onlar için efsane içerisinde şunlar söylenmektedir;

“Allah'ın anlaşmalarını tanımadılar, dualarını yerine getirmediler ve tanrıların yaptığı öğretileri de gerçekleştirmediler” (Bekir, s.157).

Mağaralar genellikle benliğin korunmasında öncüdür. İçinde saklanan kişiler genellikle bir millete ait olan kültürün de taşıyıcısı oldukları için bugüne gelmelerini sağlamaktadırlar.

“Mağara gibi dağlar, yüksek tepeler de çok eski çağlardan itibaren kutsal mekânlar olarak bilinmektedirler. Eski edebiyatta, mağaralar, yer altında olur. Bazen mağaranın kapısı dev bir dağın eteğindedir. Dağ, yolculuğun ve tırmanışın hedefini simgeler. Bu nedenle psikolojide genellikle self (kendilik) anlamına gelir. Mağara, bilinçdışındaki karanlığı temsil eder. Mağara, bazen de “anne arketipi”nin metne yansımış halidir. Anne arketipi, bereket, sihirli dönüşüm, yeniden doğuş yeri, bilgelik ve ruhsal yücelik ve bunun gibi özelliklerle karşımıza çıkar” (Karagözlü, s.1416).

Kırım Tatar efsaneleri içerisinde Kırım'ın toprağı hem “Toprak Ana” denebilecek derecede bereketli, hem de kutsal sayılabilecek derecede “koruyucu” olarak tasvir edilmektedir. (Örneğin Kızıltaş efsanesinde Alim adlı yiğit dağların içindeki şifalı sular ile beslenmektedir. Bunun sağlayıcısı da şüphesiz kutsal sayılan topraklardır.) Bu üretken toprak hem milli benlik kavramına hem de yurt kavramına işaret etmektedir. Özellikle bu verimli toprağın Allah'ın bereketi olduğu üzerinde anlatılar vardır.

“Allahın cinleri bağlar, bahçeler yapıp buğday ekiyor, keten dokuyorlarmış” sözcüsü bize toprağın kutsallığını ve toprağın altında ve üstünde Tanrı inancını

hatırlatmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi toprak, burada hem benliğin hem de inancın sembolüdür. Eğer toprak yoksa efsane içerisinde herhangi bir benliğe ulaşamamaktadır.

Kırım Tatar efsanelerinin tümünde halk genellikle çiftçidir ve toprak ile uğraşmaktadır. Sovyet Dönemi boyunca Kırım halkının büyük bir bölümü çiftçilik ile geçimini sağlamıştır. Burada tarım kavramından çok masal bölümünde bahsettiğimiz “toprak” ya da “yurt” kavramını kullanmamız daha doğru olacaktır. Efsaneler içinde sembolleştirilmiş öğeler de toprak kavramını vurgulamaktadır. Toprak şüphesiz milli benliğin ilk unsurlarından sayılmaktadır.

Toplumların kendi kültürlerini yaratma sürecinde, yaratılış olgusunu en iyi bu kavram açıklamaktadır. Canlı türlerinin yaratılış ve benimsenmesi konusunda da toprak önemli bir noktadır. Aynı zamanda doğumu, ölümü, saflığı ve arınmayı da sembolize etmektedir.

Altın Beşik efsanesinde bu sebepler doğrultusunda halkın tarım ile ilgilenmesi tesadüf değildir. Toprağı yağmalayan karşıt güç ise, milli benlik karşısında oluşturulan bir tehdit olarak algılanmalıdır. Çünkü Efsane içerisinde karşıt güçler toprağı yağmalarlar ve üretimi engellerler.

“Birbirlerinin topraklarını alıyor, ineklerini götürüyorlarmış, tarla işlerini bozuyorlarmış. Bundan dolayı aralarında çok kanlı savaşlar oluyor, birbirlerinin köylerini, bağ ve bahçelerini harap ediyorlarmış” (Bekir, s.157).

Bu söz konusu yağmalama ve tarla bozumunun anlatılışı Sovyetler Birliği konusunda da dile getirilmektedir. Efsane, Sovyet baskısından sonra neredeyse değiştirilerek anlatılmaktadır. Gerek 1944 sürgününde gerekse Kırım Tatarlar göçlerinde Sovyet askerleri Kırım Tatarlarının toprağını yağmalamaktadır ve kolhoza mecbur bırakmaktadır. Aynı zamanda Altın Beşik efsanesi Kırım Tatarları'nın 1944 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla koyulan hukuk kurallarının ismini taşıması da değinilmesi gereken bir unsurdur. Tüm halkı sosyal ve ekonomik olarak etkileyen bu kurallar bütünü “Kırım Azınlık Milletleri Uluslararası Hukuk Kararları” Kırım Tatar halkı için oldukça önemlidir. Bu kurallar bir efsanenin adının verilmesi de benlik

açısından oldukça önemli bir unsurdur. Halk, bu efsaneyi sembolleştirmiş ve adeta “öze dönüş” olarak yorumlamışlardır. Bu konu hakkında Kırım Tatarı bir kişi şunları aktarmaktadır;

“Biz Türkmenistan’a geldikten sonra bile annem kendi ektiği ekinleri arayıp dururdu. Altın beşik bize çok küçükken anlatılıyordu. Ama zaten o anlatılan canavarlar bizde vardı. Zaten Yalta’da sadece ev değil bağımız bahçemiz de var derdi annem. Bereketli topraklar orada kaldı.” (Kaynak Kişi 2)

Efsanelerde anlatılan toprağın bereketi halkın aklında bu şekilde yer etmektedir ve efsanelerde geçen toprak düşmanın eline düştüğünde bereketsiz ve verimsiz bir hal almaktadır.

7.6. Milli Benliği Sarsan Sosyal Unsur: Kabile Dışı Evlilik

Efsaneler içinde işlene bir diğer konu ise yasak evliliğidir. En önemli Kırım Tatar efsaneleri içinde (Altın Beşik, Ayı Dağı, Arzı Kız) işlenmektedir. Genellikle kahramanlar ait oldukları toplumlar içinde kalmayı tercih ederler. Ancak efsanenin ana sözcelerini oluşturan karakterler genellikle başka bir camiadan karaktere âşık olup olağanüstü bir durum yaratmaktadırlar. Bu şekilde ulus bilinci işlenerek Kırım Tatar ırkı ön plana çıkarılmaktadır. Milli şuurun işlenmesinde de bu önemli bir noktadır. Ayrıca aile dışında evlilik yapılırsa da Allah’a şirk koşulduğu düşünülmektedir. Özellikle Altın Beşik efsanesinde

“Babasının en nefret ettiği düşmanın kızını sevdiğini, kimseye söylemeye cesaret edememiş” (Bekir, s.158).

Şeklinde varolan sözceler de bunu kanıtlar niteliktedir. Han, kızına ve damadına farklı ırktan gelmiş olmalarına ve farklı ailede yetişmelerine rağmen evlilik için izin vermektedir. Han’ın oğlu bu süreçte güreşir, fal baktırır. Bunlar şüphesiz tesadüf olmamakla beraber, adeta bir güç gösterisidir. Destanlara konu olan bu evlilik öncesi erkeğin güç gösterisi sonradan olacakların da habercisi sayılmaktadır.

7.7. Bir Yurt Olarak Altın Beşik

Altın Beşik Efsanesi içinde evlenen çifte altından bir beşik hediye edilmektedir. Bu milletin, hâkimiyetin ve otoritenin sembolüdür. Beşik içine konacak bebek ise doğrudan milli benliğin sembolü sayılmaktadır. Efsane sonucunda tüm aile yok olsa da baba hatırası beşik hayatta kalmayı başarmaktadır. Çünkü söz konusu var olan devletin kalıcılığı ve refahı olarak sembolleştirilmiştir. Beşik, aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

“Bitmez tükenmez zenginliğin içinden sadece en kıymetli, baba hatırası olan altın beşiği almışlar. Zavallılar çok fazla zahmet ve meşakkat çekerek yerin atındaki yoldan kaleye doğru yürümüşler. Bu yol yukarıda gizli bir mağaraya çıkıyormuş. Yerin altındaki yolla kapıya yaklaştıkları sırada bir zamanlar düşmana korku veren kalesinin Ay-Petri'den yuvarlanan taşlar vasıtasıyla yerle yeksan edildiğini gören han, kahrından yanmış yakılmış. Zalim düşmanlar onları bu gizli yerde görmeyecek, öldürmeyecek, esir olarak alamayacaklar, fakat o biçareler için gizli mağara bir kurtuluş olacak mı? Her yer harabe haline çevrilmiş, her yer ölümlerle dolmuş, kimse mağaranın ağzını açarak onları kurtaramayacak. Hiçbir yardım alamayan bahtsızlar, bu mağaranın içinde açlıktan can çekişerek ölmüşler. Ölecekleri sırada yaşlı han altın beşiğe öyle bir sihir yapmış ki, beşik insan gözüyle görünmez bir hale gelmiş” (Bekir, s.163).

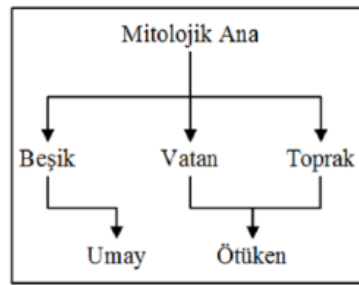
7.8. Altın Beşik ve Mitolojik Bağı

Beşik mitolojik sistemler içerisinde mağara kültür ve ana kültü ile doğrudan bağlantılıdır. Tüm bunlar haricinde beşik, doğan bebeğe yönelik bir “koruyucu” unsurdur. Çünkü hem yapıldığı değerli madde itibarıyla hem de örtücülüğü ve koruyuculuğu ile bir ana rahmi görevindedir. Devleti ve ana yurdu sembolize etmektedir. Bu durumda yurtsuzluk aynı zamanda Kırım Tatarlarının da sonu olarak ifade edilmiştir. Efsane içerisinde beşiğin bu denli korunması ve mağara içine saklanıp sonsuza kadar güvende tutulması benliğin korunması içindir. Yani, beşiğin korunması, milli benliğe ışık tutularak onu kalıcı hale getirip bir kalıcılık sağlama görevindedir.

Efsanenin diğerk varyantlarında korunan çocuğu “*Umay Ana*” doğurmaktadır. Umay Ana, Türk mitolojik sisteminde çocukların hamisi olan efsanevi bir kadındır (Yudahin, s.783). Umay Ana, anne karnındaki çocukların koruyucudur ve iyilik tanrıçası olarak da bilinmektedir. Umay Ana, Oğuz-Altay mitik anlatılarına kadar ulaşmaktadır. Hayat ağacının kökleri, Erlik ile Umay Ana’nın ülkesi sayılmaktadır. Bu çerçevede yaratılışın başlangıcını da temsil eder. Çeşitli Sibiry halkları da Altın Beşik’in hayat ağacının dallarında asılı durduğuna inanmaktadır (Bayat, s.74). Özellikle Altay Türkleri onu gökten inen gümüş saçlı ve aydınlık yüzlü bir kadın olarak tasvir etmişlerdir. Türk halk edebiyatının neredeyse her türünde varlığını sürdüren Umay Ana, Kırım Tatararı tarafından da oldukça fazla anılmaktadır. Altın Beşik efsanesinde de kendisini gösteren Umay Ana, beşiğın koruyucusu olarak göze çarpmaktadır. Bir Kırım Tatarı Altın Beşik hakkında şunlardan bahsetmektedir;

“Biz hala anlatırız. O beşik bizim de becamızı ve yurttta olan kalıcılığımızı da sağlıyordu. Yani o beşiğe olan inancımız toprağa olan inancımız gibiydi. Savaş ve göç zamanı düşman geldiğinde benim dedemler Sovyetler beşiği salladı derdik, yurtsuz kaldık derdik.” (Kaynak Kişi 3)

Efsanede daha sonra Altın Beşik’in saklandığı mağaraya gelenler ceza olarak hasta olmaktadır ya da akıllarını kaybetmektedirler. Beşik ancak kalbi temiz bir kişiyle karşılaşırsa iyi şeyler gerçekleşecektir. Bu şekilde benliğin korunması da iyi şeyler beklendiğine dair bir umut olarak varlığını sürdürmektedir.

Umay Ana’nın sembolleri (Bayat, s.42)

Mitolojik ananın sembolü olan beşiğın, vatan ve toprak olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Milli benlik ve ırk bilinci bu çerçevede ilerlemektedir. Tabloda yer alan “*toprak*” kısmı ise insanlık için önemli olan bir “gelecek” sembolüdür ve yurt ile

benlik efsane içerisinde öne çıkarılmaktadır. Bu unsurlar tezimizin asıl konusunu teşkil eden yurtsuzluk ve benlik kavramlarına doğrudan işaret etmektedir.

Altın Beşik efsanesinden sonra Ayı Dağı efsanesi de tarih içinde önemli unsurlar barındıran bir anlatıdır. Tıpkı Altın Beşik efsanesi gibi bir coğrafi şekil ile anlatılmaktadır. Türk mitolojisinde, dağların, yüksekliklerinden dolayı göğe, dolayısıyla Tanrı'ya yakın oldukları düşünülmüş, kutsallaştırılmıştır (M. Kaya, s.105-110). Efsanevi anlatılarda coğrafi şekil olarak taş ya da kaya kullanılması da büyük coğrafi şekillere bir takım özellikler yüklenmesi de bu yüzden tesadüfi değildir. Taş ve Kaya kültleri bu anlatıda ön plana çıkarılır.

Ayı Dağı efsanesinin başlangıcında bir cin taifesi anlatılmaktadır. Bu Altın Beşik'in başında da yer alan inançlı/inançsız meselesidir. Tıpkı diğer Kırım Tatar efsaneleri gibi Allah'a inanan ve ona şükreden canlılar esenlik içinde yaşamaktadırlar. Karşıt güç olan şeytan ise onları Allah inancından caydırmaya çalışan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Allah'ın yolladığı peygamber, düşman iblis taifesinin elinden, saklanarak zor kurtulmuş ve dağlara kaçmış” (Bekir, s.154). Bu süre zarfında Allah'ın yolladığı peygambere (efsane içindeki yol gösterici) inanmayan kabilenin cezası da “köklerinin silinmesi” dir.

7.9. Efsaneler İçinde “Köklerin Silinmesi” Unsuru ve Yurtsuzluk

Köken mitleri, dünyanın ve halkların yaratılışı ile ilgilidir ve aynı zamanda yaratılışın da başlangıcını oluşturmaktadır. Köken mitleri, totem mitleri, teogoni ve antropogoni mitleri, kozmogoni mitleri, eskatoloji mitleri kutsal olan her şeyle bağlantılıdır ve bu kutsallığı sembollerle, doğüstü olay ve olgularla anlatmaya yönelmektedirler.

Kırım Tatar Efsaneleri içinde doğrudan veya dolaylı olarak sürgün edilme unsuru bulundurulmaktadır. Bu unsur günümüze yaklaşan anlatılarda Sovyetler Birliği ile bağdaştırılsa da daha eski anlatılarda tamamen sosyo-ekonomik olarak görülmektedir. Altın Beşik efsanesine mağarada olan tüm insanları karşıt güç

öldürmek istemektedir, Ayı Dağı efsanesinde ise Allah'a inanmayan herkes cezalandırılıp yok edilmektedir. Tüm bunların altında yatan sebep şüphesiz kökene zarar veriyor olmaktır. Köken miti köklerin silinmesiyle alakalıdır çünkü toplumların yaratılışında var olan tüm evrelerin yok edilmesi demektir.

Antropogoni, yani insanın yaratılış sürecini anlatan mitler gibi yok edilmiş serüveni de bu çerçevede önem taşımaktadır. Altın Beşik efsanesinde yer alan beşik tüm kökeni ve yurdu korurken, Ayı Dağ efsanesinde ve diğer efsanelerde kökeni canlandırmak için ayrı canlılar kullanılmaktadır. Kızıl Taş efsanesinde ise kocaman bir köyü Alim adındaki bir yiğit korumaktadır. Bu yiğit efsanenin sonunda kaçırılarak yok edilmektedir. Köken silme işi bu efsanede Alim'in öldürülmesi ile bağdaştırılmaktadır.

Bir intikam olarak kökeni yok etme neredeyse tüm efsaneler içerisinde yer almaktadır. Çünkü bu yok etme motifi sadece insanlığı ya da canlıları değil yurdu da yok edecek ve insanlar yurtsuz kalacaktır. Köklerin silinmesini yukarıda da bahsettiğimiz gibi efsaneler içerisinde genellikle dağ ya da mağara engellemektedir.

Tüm bunlardan farklı olarak daha çok sosyal ir tarzı olan Arzı Kız efsanesi içinde ise daha çok “yurtsuzluk” dikkat çekmektedir. Arzı Kız, vatanından kaçırılan ve Türkiye'ye sürülen bir genç kızdır. Anlatıya göre Arzı, Osmanlı toprakları içerisinde çok zengin biriyle evlenmektedir, hatta kendisinin yardımcıları vardır, ancak onu asla bunlar mutlu etmemiştir. Çünkü Arzı, yurdundan (Kırım sahilleri) koparılmıştır. Coğrafyaya bağlılık burada da dikkat çekmektedir.

Özellikle Bekirov'un derlediği Arzı Kız efsanesinde bu ayrıntı oldukça fazla işlenmektedir (Bekirov, s.228). Arzı Kız, başka topraklarda olmaya dayanamayarak intihar etmektedir. Daha sonra Kırım'ın sularında belirecektir (Su motifi). Ayı Dağı efsanesinde ise köklerin korunması, yurdun güven içinde kalması için Allah

tarafından bir ayı görevlendirilmektedir.

Şekil 2: Arzı Kız (Kırım)

“Buzdan ve zincirlerden kurtulan, Allah’ın intikam alıcısı, bu büyük Ayı, derya denizi aşyp, cin taifesinin yaşadığı Kırım’ın yalı boyuna gelmiş./.../ Buraya gelince Büyük Ayı’nın hıncı daha fazla ateşlenmeye başlamış. İntikam duygusu artıkça artmış. Allah’a inanmayanların yatağını ta temelinden yıkmaya karar vermiş. Ayı, oranın taşını, toprağını silip süpürüp atmış” (Bekir, s.153)

Büyük Ayı merhamet edip Allah’ın emirlerini yerine getirmediği için Allah onu cezalandıracaktır. Burada yukarıda bahsettiğimiz din unsuru dikkat çekmektedir.

“Allah lanetlemiş:

Sen benim büyük bir intikamcımdın. Şimdi benim en büyük asî kulum ol! Gelecek nesillere bir ibret olması için, durduğun yerde kal, demiş. Allah’ın laneti Büyük Ayı’nın iri vücudunu taşta, kuvvetli omuzlarını ise uçurumlara çevirmiş. Onun yüksek sırtı geniş bir tepe halini almış” (Bekir, s.156).

Allah'ın emirlerine uymayıp bir coğrafi şekle benzetilen ayının sırtı da ormana benzemektedir. Büyük Ayı Kırım'ın sahillerini dağıtmaya başlamaktadır. Şimdilerde Yalta olan yerde hala bu efsane ile ilgili anlatılan kara parçaları bulunmaktadır.

Şekil 3: Ayı Dağı (Kırım)

Bu taş, hala Kırım halkı için yurtlarının sembolüdürler ve adeta bir kült haline gelmiş bu efsanevi şekle belli vasıflar yüklenmiştir.

7.10. Bir Benliğin Yaratılış Unsuru Olarak Dağ ve Mağara Kültü

İnsanlar, bazı coğrafi şekilleri animist bir anlayışla algılamışlardır. Bu anlayış ve tapınma, temelinde benliğin kabullenişini ve bir toprak parçasının gelenek ve görenekleri oluştururken kimliği de ortaya çıkarmaktadır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan benlik, şüphesiz bu tapınma ve kült anlayışında da barınmaktadır.

Kült kelimesi rağbet, tapınma ya da merak anlamına gelmektedir. Özellikle mitsel semboller veya kutsallık ile bağdaştırılan bu kelime belirli bir toplumda belirli bir dinin yerleşmiş formlarından ayrılan kişi gibi manaları da taşımaktadır (Longman Dictionary 1987, "Cult Md."). Dağlar, hem boyutu hem de yüksekliğiyle insanlar tarafından tapınılmışlardır. Bunun haricinde dinsel bazda da önemli yer edinmişlerdir. Mağaralar da aynı şekilde insan tarafından "korunaklı" yer olarak görünmüş benliği ve ontolojik kimliği var etmede önemli rol oynamışlardır. Tarih boyunca dağlar, insanların sorguladığı bir coğrafi şekil olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir, bazı

toplumlar dağları Tanrı ile bir bağlantı noktası olarak görmüşlerdir. Mağaralar da insanın tek başına sessizlikte kendi benliğinin ve yurdunu keşfedebilmesi için adeta bir cazibe merkezi olarak yorumlanabilmektedir. Eliade, dağların kozmik bir nokta olmasıyla alakalı şunları aktarmaktadır:

“Kutsal dağ, tam bir tahttır; çünkü sahip tanrı, evrenin yaratıcısı orada hüküm sürer”
(Eliade, s.26).

İncelediğimiz Kırım Tatar efsanelerine göre de yaratılışın ya da varoluşun temeli olarak mağara ya da dağlar işlenmektedir. (Kızıl Taş Efsanesi, Ayı Dağı Efsanesi vb.) Kızıl Taş efsanesi Alim denilen bir halk kahramanının tasviridir. Öyle ki bu kahraman karşıt güçten kaçarken yine bir mağaraya sığınmaktadır. Mağaradan şu şekilde bahsedilmektedir “Orada Alim’in ihtiyacı olan her şey toprağın altında duruyormuş” (Karadavut, s.267) Bir tapınak olarak mağara, burada örnek bir koruyucu unsur konumundadır. İnsanların türemesi ya da varlıklarını karşıt güce karşı devam ettirebilmeleri de bu coğrafik konumun varlığı ya da animizm şeklinde açıklanabilmektedir. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının benliklerinin ve ontolojik bilinçlerinin ana unsuru olan “din” için de mağaraların ve dağların vahiyin geldiği nokta olarak da tartışılmaz bir önemi mevcuttur.

Halk anlatılarında (özellikle masal ve efsane) belirlenen konumun genellikle mağara ya da dağ olması, kahramanın bir amaç için herhangi bir noktaya ulaşıyor olması da buna örnek olarak gösterilebilir.

Tanrıca inanişe sahip toplumlar, kendilerinin iman ettiği kutsal varlıkların da dağ içinde ya mağarada yattıklarını düşünmektedirler. Efsanelerde ya da masalarda bu animist konumun yok edilmesi benliğinin yok edilmesi anlamına gelmektedir. Türk mitolojik düşüncesinde de Dağ Ruhunun aynı zamanda toprağın ve yurdun koruyucusu olduğu zikredilmiştir (Beydilli, s.147).

7.11. Türkiye Türkçesine Aktarılmamış Efsanelerden Örnekler

Kırım Tatar halk edebiyatı metinlerinin fazlaca zengin öğeler barındırmaktadır ve incelenmeye değer bulunun eser sayısı da oldukça fazladır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan metinler folklorik açıdan da sosyal açıdan da zengindir. Ancak halk anlatılarını türlerinin sınıflandırılması konusunda Rus derlemeciler kesin bir çizgi belirlemeyip türler arasında (özellikle efsane ve masal) çok keskin bir ayırım yapmamışlardır. Masal ve efsane ayırımı tam olarak belirtilmemiş, hatta bazı efsane masalların içinde “Alim” gibi ortak kahramanlar kullanılmıştır. Biz çalışmamızda Türkiye Türkçesine aktarılmamış metinleri incelerken V. G. Zarubin’in ve N. Marx’ın derleme eserinden yararlandık. İncelediğimiz efsaneler şunlardır;

- 1) Bin Başlı Mağara
- 2) Mamaev’in Mezarı (N. Marx, 1917)
- 3) Şeytan Banyosu

7.11.1 Bin Başlı Mağara Efsanesi

Bin Başlı mağara Kırım’ın yakınlarında ÇatırDağ’da bulunmaktadır. Mağara kültürünün kullanıldığı efsanelerden biridir. Hala Kırım’ın sınırları içinde varlığını gösteren Çatır Dağ anlatılmaktadır. Kırım Tatarlarının efsanelerinin çoğu gibi coğrafi özelliklere yoğunlaşmıştır. Tam halini çalışmamızın sonunda vereceğimiz metine göre halk bir cinayete kurban gitse de mağara kalıcıdır. Efsanenin tamamında tahrip edilmiş bir köy anlatılmaktadır. Bu şüphesiz akıllara 1944 Kırım Sürgününü getirmektedir. Efsane çok eskilere dayansa da 1944 yılından sonra mağaranın içindekiler Kırım Tatar halkıyla sembolleştirilmiştir. Halkın benliklerini yaşatması da bu efsane içerisinde geçen mağaraya bağlıdır. Halkın benliği birlik ve beraberlik ile ancak ilerleyebilmektedir. Çünkü yurtlarından geriye kalan tek şey bir mağaradır. Bunun haricinde anlatıya göre mağaranın etkisi hala devam etmektedir ve mağaranın ruhunun hala devam ettiği söylentisi de mevcuttur.

Efsane içerisinde çiftçiler mağaranın etrafına çiçek ve ekin ekmektedirler. Bunun sebebi Kırım’ın bereketli ve yeşil topraklarının sembolleştirilmiş olmasıdır. Zaten

daha önce de belirttiğimiz üzere Kırım'ın toprakları neredeyse tüm halk anlatıları içinde oldukça bereketli ve bol meyve veren topraklar olarak geçmektedir. Bu unsur çoğu zaman Kırım halkının da benliğini oluşturmaktadır. Bu bereket kavramını ve en güzel örneklerini Kırım'a ait türkü ve şarkılarda da görebilmekteyiz.

Bin Başlı Mağara efsanesinde cesaretli bir kız mağaradan çıkarak su bulmaya gitmektedir. “su” tüm halk anlatılarında olduğu gibi büyük önem taşımaktadır. Daha sonra kız çiçeklerle sembolleştirilir. Kız düşmanlara yakalanarak yakayı ele vermektedir.

“Birkaç on yıldan sonra, bazı cesur insanlar bu mezar mağarasına girdi ve tüm zeminin insan kemikleriyle kaplandığını gördü, ölülerin kafataslarına, iskeletlerine karanlık boş göz yuvalarına baktı. Zaten o günlerde harika çiçekler yoktu.” (Bin Başlı Mağara Efsanesi, Kırım)

Tüm bu olanlardan sonra birkaç kişi mağaraya girdiklerinde mağaraya saklananların cesetlerini görürler efsane içinde bu durum şu şekilde aktarılır;

“Mezar mağarasını ziyaret eden, şok olmuş bir şekilde vadiye indi ve herkese gördüklerini anlattı. Yaygın söylentiler ölülerin bin tane olduğunu söylüyor. Bu yüzden orası Bin-Bash-Koba (Bin başlı) mağarası diye adlandırılmıştır”.

7.11.2. Mamaev'in Mezarı Efsanesi (Mamai Dağı, Büyük Znamenka) (N. Marx, 1917)

Bu efsane 1912 de gazetelerde yayınlanmış, 1917 yılında ise N. Marx tarafından derlenmiştir. Kırım'da hala yer alan bir höyük mevcuttur ve efsane de bu höyüğün üzerinden ilerlemektedir. Mamaev'in mezarı efsanesi, Kırım halkının benliğini ve otoritesini anlatmaktadır. Efsaneye göre dini ve manevi açıdan değerli olan her şeyi almaya çalışan güç, Allah tarafından cezalandırılmaktadır. Çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi Kırım halkının benliğini kapsayan iki şey din ve yurttur. Mamaev özellikle dikkat çekmektedir çünkü günümüzde anlatılan bu efsanede kötü olan taraf 1944 sürgünü ile birlikte Sovyetler olarak sembolleştirilmiştir. Din adamlarının kötüleşmeye başladığı mesajı da ek olarak verilmektedir. Efsane içerisinde dikkat çeken bir unsur da bir derviş ile Mamaev'in cesurca konuşmasıdır.

Efsane içinde “tatarlar, onlar” gibi kelimelerin tekrarı yapılmaktadır. Halkın benliğini nasıl ortaya koyduğu ise din ile belirlenmektedir. Özellikle dervişlere önem gösterilmesi, saygı duyulması, ya da ölümlerin sonbaharda gerçekleşmesi gibi benzetmeler Tatar halkına dikkat çekilen bazı noktalardır.

7.11.3. Şeytan Banyosu Efsanesi

Su ve Mağara kültürünün önplana çıktığı efsanelerden biridir ve Kırım Tatar halkının benliğini temsil eden hamamlardan bahsetmektedir. Efsaneye göre dünya üzerindeki kötülükler şeytana bağlanmaktadır ve Kırım’ın içinde bulunan bir hamamda da şeytanlar yaşamaktadır. Efsanede dini bütün bir imamın şeytan tarafından yoldan çıkarılması anlatılmaktadır. Kırım Tatar halkı bu dini bütün insana sahip çıkmak ister ve yurdunu şeytandan korumak ister. Çünkü yurtsuz kalmak onları yıpratmış ve aç bırakmıştır. Bu yüzden onları tek koruyan İmam’a yardım etmektedir.

Hamam, halk inanışlarında aslında karşımıza koruyucu ve arındırıcı bir unsur olarak çıksa da bu efsane içerisinde kötülükle anılmaktadır. Özellikle Kazan Tatarlarında hazırlanan Gelin Hamamı vardır ve bu süreçte gelinin nasıl biri olduğu anlaşılmaya çalışılır. Bazı köylerde hamamlar yakılmaktadır. Anadolu ve Bulgaristan Türkleride gelinin bir kusuru var mı diye de incelenmektedir (Kalafat, Tatarlarda Karşılaştırmalı Halk İnançları, s.119-127).

Kırım Tatarlarının yaşadıkları coğrafya nedeniyle benliklerinin büyük bir kısmının bağlandığı su ve deniz kavramları bu efsanede iyi şekilde işlenmektedir.

8. KIRIM TATAR HALK HİKAYELERİ

8.1. Halk Hikayesi ve Kırım Tatar Halk Edebiyatındaki Yeri

Halk hikayeleri, genellikle bir topluluğa ait herhangi bir olayı anlatmaktadır. Diğer türlerden farklı olan Halk hikayesi genellikle olağanüstü özelliklerden uzak ve sosyal konulu hikayelerdir. Halk hikayelerinin birçok tanımı mevcuttur. Pertev Naili Boratav halk hikâyesini, eskiden destanların gördükleri vazifeleri üzerine almış yeni

ve orijinal bir nev'in mahsulleri olarak tanımlamıştır (Boratav, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, s.57).

Boratav, Halk hikayesi ve halk hikayeciliği konusunu çok yönlü yorumlayan araştırmacılardan biridir. Boratav, yine *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı yapıtında halk hikâyelerini türlerine göre inceler ve halk hikâyelerinin yeni ve orijinal bir nev'i karakteri olarak meydana geldiğini ve yerini tuttuğu destanın özelliklerini hala taşıdığını ama bunların halk hikâyelerinin asıl karakterini verenler olmadığını ve hızlıca yeniliğe gidiş içerisinde olduğunu belirtir. Yani destan ile halk hikayesini hem hacim açısından hem de olayların büyüklüğü ile birlikte ayırmaktadır (Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, s.70).

Halk hikayeleri genellikle bir coğrafi alanda işlenir ve kahramanlar siyasi ya da sosyal konularda kendilerini belli ederek bir olaya, duruma, savaşa ya da mücadeleye dahil olmaktadır. Halk hikayeleri genellikle aşk ve kahramanlık konularını işlemektedir. Bazen de iki konuyu birlikte işler. Kahramanların birbirlerine aşık olma durumu ayrıntılı şekilde işlenmektedir, Öcal Oğuz bu olayları şu şekilde sıralamaktadır;

- a) Bade içme
- b) Aynı Evde Büyüyen Kahramanlar Kardeş Olmadıklarını Öğrenince
- c) Resme Bakarak Aşık Olma:
- d) İlk Görüşte Aşık Olma (Oğuz, s.118).

Ali Berat Alptekin ise *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı* adlı kitabında halk hikâyelerinin tanımını yapmaktadır. Daha sonra ise Halk hikayelerinin göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk ürünlerinden olduğunu vurgular. Bazı araştırmacılar ise Halk Hikâyelerini genellikle roman ve efsane ile birlikte değerlendirmektedirler. Konu farklılığı gözetmeyen hikayeler farklı Türk boyları tarafından anlatılarak sadece isim farklılığı yaratmıştır.

Kırım Tatar Halk edebiyatı içerisindeki halk hikayeleri genellikle efsanelerle karıştırılmış, ya da daha önceden bahsettiğimiz gibi çoğu zaman araştırmacılar tarafından aynı başlık altında toplanmıştır. Diğer Türk boylarının Halk hikayeleri ve

onların değişkenlik gösteren varyantları Kırım Tatarları tarafından da işlenmiş ve ağızdan ağıza anlatılmıştır. Özellikle Tahir ile Zöhre, Bayanslu, Aşık Garip, Köroğlu gibi anlatılar oldukça fazla anlatılmaktadır. Kazan Tatarlarında ise anlatılan Halk hikayesi sayısı çok daha fazladır.

Çoğu zaman Türk boylarının halk hikayeleri kahramanlık açısından farklılık gösterilerek düşman tipi değiştirilmiş ya da Sovyet işgâlinde sonra Sovyet askerlerine evrilmiştir. Bu siyasi halk hikayeleri haricinde çoğunlukla kahramanlar topraklarını düşmanlardan korumaya yönelik hareket etmiştir. Kırım Tatar edebiyatında yukarıda da belirttiğimiz üzere halk hikayesi ve efsane genellikle birlikte işlenmiş ve bazen konularına göre ayrılmıştır.

Kırım'ın halk hikayeleri ve efsanelerinde genellikle coğrafi şekillerde ilgili anlatılar önplana çıkmaktadır. Bunun haricinde toplumun lideri ya da koruyucusu olan kişinin yaptırdığı bir inşa (genellikle cami, çeşme ya da duvar) ile ortaya çıkan hikayeler bulunmaktadır. Halk hikayeleri, hala Kırım Tatarları tarafından oldukça fazla anlatılmaktadır.

Kırım'a ait halk hikayelerinde ortam genellikle doğaya uyumlu olan bereketli bir topraktır. Toprak genellikle bir şeyi yaratır, büyütür, olaylar içine sokar ve öldürür. İnsan özelliklerinden ziyade Kırım'ın topraklarının ne kadar bereketli olduğu da hikayelerde anlatılmaktadır. Özellikle olağanüstü meyve vere bitkiler, birçok kişiye mucize olan ağaçlar ya da çocuğu olmayan kadına çocuk veren elmalar çokça işlenmektedir. Bunun haricinde din ve mitolojik unsurlar da ele alınmaktadır. Din genellikle karşıt gücün tersi olan bir dindir ya da çoğunlukla destanlardaki gibi dinsizlik ile savaşılmaktadır. Bu savaş yanında iyilik ve kötülük kavramlarını da getirir ve Halk hikayelerinde olay bu şekilde işlenir. Özellikle toprak kavramına diğer türlerde olduğu gibi çok farklı bir bakış açısı vardır ki bu da çalışmamızın temel konusunu oluşturur. Benlik ve kimlik konuları özellikle halk kahramanı Alim ile birlikte Halk hikayelerinde oldukça fazla öne çıkan bir unsurdur. Bunun haricinde kimliği zedeleyecek her unsur halk tarafından yok edilmeye çalışılmaktadır. Çünkü özellikle toprak, yurt ve benlik unsuru ontolojik bir bilinç sağlayarak ırkın da geleceğini sağlamaya yöneliktir. Anlatılan halk hikayeleri genellikle ağızdan ağıza anlatıldığı için

çoğu zaman değişmiş ya da değiştirilmiştir. Biz çalışmamızda bilinen halk hikayelerinin yerine daha önce çok az ele alınmış Halk hikayelerini inceleyeceğiz ve benlik açısından değerlendireceğiz.

- 1- Alim'in Kahramanlığı Hikayesi
- 2- Gözyaşı Çeşmesi Hikayesi

8.2. Kırım Tatar Halk Hikayelerinde Alim Azamatoğlu Aydamak

Kırım Tatar Halk edebiyatında bazı kahramanlarla ilgili hikayeler anlatılmıştır. Anlatılan hikaye ya da efsaneler arasında belirgin bir farklılık olmamakla birlikte genellikle karakterler aynı, anlatılan yer ya da zaman farklıdır. Analtılan rivayetler genellikle ulusal duyguları harekete geçirecek düzeyde sosyal hikayelerdir ya da kahramanın kişisel hayatıyla ilgilidir. Kırım Tatar halk kahramanı olan Alim Azamatoğlu XIX.yüzyılda yaşamıştır. Onun yiğitliği ve cesareti ile ilgili hikayeler oldukça fazladır. Alim ile ilgili anlatılan hikayeler ya da efsaneler genellikle bir amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu amaç çoğu zaman yurdu, toprağı koruma, benliği önplana çıkarma ya da düşmanlarla savaşı kazanmaktır.

Diğer halkların aksine Alim gerçek bir kahramandır. 1848-1849 mahkeme tutanakları bunu doğrulamaktadır (Bekir, s.56). Birkaç kaynağı göre Alim, 1816 ya da 1819 yılında Kefe'nin Köprülü köyünde doğmuştur. Halktan biri olan Azamat akayın oğludur ve söylentilere göre bir de kız kardeşi vardır. Mahkeme kaynaklarına göre annesinin adı Kerime'dir. Alim hakkında anlatılan Kırım Tatar efsanelerinden en önemlisi de Kızıltaş efsanesidir. Kırım'da Alim Azamatoğlu'na karşı geçmişten günümüze ölümsüz bir ilgi var olagelmiştir. Alim'in Kırım'daki faaliyetlerine ilişkin bir dizi arşiv belgesi de bulunmaktadır. Kırım Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde saklanan bu belgeler 1846-1849 yıllarında Alim'in Kırım yollarında gerçekleştirdiğı hırsızlık ve soygunlara dair polis suçlamaları, mahkeme kayıtları ve raporları içermektedir (Keskin, s.245-257). Alim'in millet önünde itibarını düşürmek için Çar yetkilileri ona Rus dilinde razboynik şeklinde telaffuz edilen aydamak lakabını

takmıştır. Kırım Tatar lehçesinde aydamak ifadesi baskıncı manasına gelmektedir (Qoñurat, s.49).

Alim daha küçücük bir çocukken dericilik sanatına merak sarmıştır ve deri atölyesinde çalışmaya başlamıştır (Alim, s.44). Alim, babası öldükten sonra ırgatlık yapmaya başlamıştır. Akmescitte yaşayan Halil Appaz ve Cappar beyler 1938 yılında yazılan “Alim” isimli hatıralarında onun yanında çalışan pomeşciğin kızına aşık olduğunu belirtirler (Alim, s.109). Kızın babası Alim’i polise şikayet eder ve bu durum dolayısıyla sevgilisi, Kırım’ın en güzel yırlarından biri olan Alim şarkısını söylemektedir;

“Alim, Alim deyalmam,

Men Alimni Köralmam

Dünya tolu dülber olsa,

Alim kibi topalmam.

Aman da, Alim, of... of

Yandım da, Alim, of... of” (Alim, s.75).

Alim’n kız arkadaşı bu duruma çok üzülse de, kızın babası Alim’i polise şikayet etmektedir. Diğer mahkeme tutanaklarına göre ise Alim cinayetten tutuklanmaktadır. Bu yüzden hapsedilmek için Bender Kalesi’ne gönderilir. Sonra Kışinev garnizonuna (Romanya) gönderilir.

20 Mayıs 1848 tarihinde Alim’in kaçtığı söylentisi vardır. Bu yerler arasında Kefe ve Akmescit vardır. Alim daha sonra yakalanarak Sibiryaya da gönderilmiştir (R. Tınçerov ve Bolat, s.52). Sürekli sürgün hayatı yaşayan Alim’in yaşadıkları Kırım Tatar efsanelerinde oldukça fazla işlenmiştir. Bazı halk hikayelerinde açlıktan ölmek üzere olan ailelere Alim yardım eder. Bazı anlatılara göre ise yurdu savunan tek kişi Alim’dir. Mahkeme tutanaklarından da hareketle 30 Eylül 1848 tarihli Karasubazar başkanı olan Tavrida valisine sunulan metin ise şöyledir:

“Bir zamandan beri Karasubazar’dan Simferopol ve Feodosiya’ya kadar uzanan yollarda çok soygun olayları olmaya başladı ve buralardan geçmek tehlikeli oldu. Duyumlara göre belli ki bu soygun faaliyetlerini Karasubazar’ın sakinlerinden olan ve sürgünden kaçan Alim yapmaktadır. O, soygun yaptığı insanların yanında övünerek bana kötülük yapacağını söylemiş ve insanlar Onun evimin bahçesinde silahlı bir şekilde dolaştığını gördüklerini söylediler. Bu olay 29 Eylül gecesi gerçekleşmiş. Onun için ben, kendi evimde tehlike altında olduğumdan Alim’in de Karasubazar Şehrinde annesinin evinde olmasından dolayı yukarıdakileri açıklamayı gerekli gördüm ve siz ekselanslarına sunuyorum. Bu konu hakkında Karasubazar polisine de haber verdim.” (Seityagyaeva, s.154-155).

Alim, Anadolu coğrafyasında Köroğlu’na benzemektedir. Alim’in zenginlerden aldıklarını fakirlere dağıtması ve elinden geldiğince adaleti sağlamaya çalışması sebebiyle insanlar onu kendisini takip eden yetkililerden korumak için evlerine alarak saklamıştır. Yani bir nevi yaptığı iyiliğe iyilikle karşılık vermek istemişlerdir. İleriki dönemlerde yaşlılar hatıralarını anlatırken çocuklarına Alim’i nasıl sakladıklarını ve yetkililerden koruduklarını ifade etmişlerdir (Seityagyaeva, s.155).

Bazı tarihçilere göre Alim Aydamak, son olarak Türkiye’ye gelmiştir (Şerlekov, 32). Şerlekov eserinde Alim’in Türkiye’ye gelmesini 1912 yılında yayınlanan Lenin Bayrağı dergisinden öğrendiğini söylemektedir. Alim’in maceraları genellikle halk hikayesi ya da efsane olarak anlatılmıştır. Son dönemlerde Alim’i anlatmak için yazılmış ve onun hatıralarını, ait olduğu efsaneleri içinde barındıran tek eser Rıza Fazıl’ın AlimKırım Yigiti / Alim-Krımskiy Cigit (Simferopol: Kırımdevokurpedneşir, 2005) adlı çalışmasıdır.

Özellikle Rus işgali altında olan Kırım Halkı, çoğu zaman Alim Azamatoğlu’na güvenmiş, onun hakkında yazıp söylemişlerdir.

Alim hakkında en iyi bilgiyi Kırım Tatar halk anlatılarından da toplayabiliriz. Önemli bir şahsiyet olan Rıza Fazıl da Alim hakkında çok fazla şey söylemiştir. Onun “Alim Atka Mingende” adlı şiiri Alim’i anlatmaya yetecek niteliktedir. Alim hakkında çalışmamızda yer alan bilgiler bu şiir ile desteklenecektir.

“ALİM ATKA MİNGENDE

Halk içinden törep çıkkan, avam halknı kaygırgan,

«Alim Aydamak» adını el-alemge caydırgan.

Köpürlüköylü batırnı bilmegenler bilsinler,

Atlar bunu kulagina küpe etip ilsinler.

Halk aksızlık içersinde inlegende, alk etip,

Alim çıktı alk kanını sorganlarınıtalk etip.

Aman bermez edi Alim murzalarga, baylarga,

Bir korkuzsa, yeter edi aftalarga, aylarga.

Celal mirza, babacanlar-halknın akın yegenler,

«Siz çılışın, ekin, saçın-biz aşayık»- degenler.

Alim adın eşitkende çırayları bozuldı,

Olar için boyle ahval çok yıllarga sozuldı.

Etraf tım-tınç olur edi Alim atka mingende,

Zenginlerge: «Fukarenin akın kaytar!»- degende.

Bay-murzalar oti patlap, ne yapmaga bilmedi,

Alim atka mingenden son, bahtları iç kulmedi.

Uner oldı Alim halka, yigitlerge, gençlerge,

Ne acayip iz kaldırdı kelecek nesillerge!

Kırım'ın Sembol Şahsiyetlerinden Alim Azamatoğlu

Aygidi, şimdi olsa edi Alim kibi pelvanlar,

Başka türlü olur edi bugün bizim devranlar.

Acep, kene, adet uzre, neslimiz soy kuvar mı!

Tez vakıttı Alımdayın bir karaman dogar mı?!

Dogar! Çünkü halk keçmişin öğrenmege beslene,

Hatramızda en ilahiy adlar daim eslene.

İsmail Bey, Aşık Umer, Çoban-zade, Alımge,

Tiklenildi abideler, bilinsin dep alemge.

Alem bilsin Ana-yurtnın Alım kibi merdlerin,

Ozu cesur, halkı cesur Kırım Tatar erlerin.” (Fazıl, s.10)

Kırım Tatar Türklerinin manevi değerleri, kültürü ve anlatılarında Alım’ın çok büyük bir yeri vardır. Alım çoğu zaman benlik ile yerleştirilmiştir. Çünkü Alım, tüm anlatılarda neredeyse yurdun kurtarıcısı ve Tatar kimliğinin koruyucusu olarak işlenmektedir.

8.3. Alım’ın Kahramanlığı Hikayesi- Alım Hikayelerinde Benlik Unsurları

Kırım’ın lider kahramanlarından biri olan Alım hakkında yazılan hikayeler oldukça fazladır. Alım, çok fazla şarkıya (yır) ve hikayeye konu olmuştur. Alım, genellikle “düşmana karşı güçlü” konumundadır. Hikayeler ve anlatılarda onu bu denli otorite unsuru yapan şey ise yurdunu ve toprağını savunmasıdır. Kırım sahasında Alım hakkında anlatılan çoğu hikayenin ana teması “yardım”dır. Alım, halkı kandıran ve onlara zarar veren herkesi hikayelerde cezalandırır ve onlara ders verir. Alım, konu olduğu anlatılar ve özellikle davranışlarıyla Hobsbawn’ın eşkıya teorisiyle birebir uyum sağlamaktadır.

“Ben eşkıyalık literatürünü ve efsanesini bir kaynak olarak, eleştirel bir bakışı benimmeden kullandığımı kabul ediyorum. Eşkıyalar hakkında oluşturulmuş mitlerin ya da onlar hakkında söylenen şarkıların içeriğinden- bırakın gerçek bir eşkıyanın bu süreç boyunca yaptıklarını sosyal eşkıyalığın tarihsel gerçekliği hakkında çok az şey çıkarılabilir.” (Hobsbawmn, s.244-245).

Araştırmacılar tarafından Anadolu coğrafyasındaki “Hızır” gibi nitelenen Alim, bu doğrultuda hem siyasi hem de sosyal konulu halk hikayeleri anlatılmasına sebep olmuştur. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Alim, kayıtları mahkeme tutanaklarına dayanan gerçek bir kişiliktir. Alim’in halk anlatıları içinde sürekli insanlara yardım ettiği görülse de Kırım coğrafyasında bazen çocukları korkutmak için “*Kulakız Alim*” geldi demektedirler.

Alim’i daha iyi anlatmaya yönelik hikayelerden Alim’in Kahramanlığı hikayesini kısaca özetlersek;

“Borç batağına saplanan Akmescit’li bir Ermeni borçlu olduğu zengin Rum’un “ya parayı verecen ya da kızını” seçeneği karşısında uzun süre direnir ve teklifi kabul etmez. Ancak sonunda senetlerini geri alabilmek için kızını vermeye razı olur. Genç kız ağlayıp sızlasa da toy günü belirlenir. Bu arada birisi Ermeniyeye, “Alim’e müracaat et” diye akıl verir. Ermeni Tatarların yardımıyla Alim ile görüşür. Bunun üzerine Alim, bir gece Rum’u takip edip Ermeni’nin senetlerini alıp kızdan vazgeçmesini buyurur. Alim’in adı bile o dönemde korku salmakta o kadar etkiliydi ki Rum, onun bu emrine karşı tek bir söz dahi söyleyemez” (Kırım Tatar Halk Efsaneleri: Halk Kahramanlarımızdan Alim Aydamak, s.12-13).

Alim temsil ettiği halkın kurtarıcı niteliğinde anlatılırken sosyal hikayelerde ise sevdiği kızın babası onu bulunduğu topraktan sürmeye çalışmaktadır. Bu söylencede toprak ve sevgili aynı şartlar altındadır. Tehlike. Alim, toprağından sürüldüğünde yurdunun da işgali başlamaktadır. Kırım halkı paniğe kapılır ve Sovyetler ile mücadelesinde de kaybetmek üzeredir.

Alim’in sevdiği kız = Alim’in yurdu ile sembolize edilir.	Alim topraktan sürüldüğünde yurt düşmanlar tarafından
---	---

	işgâl edilecektir.
--	-----------------------

Alim, toprağını bırakıp gitmek istemez çünkü düşman her an işgal edebilmektedir. Toprak, bereketi ve ürekenliği ile Kırım halkı için çok önemli bir unsurdur. Kırım halkının kalıcılığını sağlamak bu noktada Alim'e bağlıdır. Hikayede geçen ırk isimlerine baktığımızda Ermeni- Rum görmekteyiz. Bu hikaye anlatıldığı coğrafyada sürekli değişmektedir. Sovyetlerin hakim olduğu dönemde de düşman otoriter güç söz konusudur.

Kırım'da Alim'in doğumu ile geçen süreçte toprak altında ve üstünde benlik oluşumu desteklenmektedir. Alim'in doğumu da kimlik farkındalığı ile başlamaktadır. Tıpkı Dede Korkut hikayelerindeki gibi Alim'in halk arasındaki adı “*cigit*” ve “*eren*” söylemlerine denk gelmektedir. Alim'in toprağı koruması zamanda ve mekânda düzenin varlığını da sembolize etmektedir. Çünkü Alim'in kahramanlık hikayelerinin temeli doğduğu köprülü köyüne düşman ayağının değmesi ile atılmaktadır. Temelinde Tatar kimliğini öne çıkarma ve benliğini ve ırkını koruma yatmaktadır. Bu çerçevede Alim “ nadiren anladığı bir dünyada tanımadığı bir imgeyi amaçlayarak, henüz keşfettiği bir bedenle kişi olmanın eşliğinden girer. O, kendi kendine dayanmak isteyen bir birey olmak ile aynı zamanda yalnızca ailenin verebileceği azıcık güvenliği ve güvenceyi yitirmekten korkan biri olmak arasında karışık bir isteğe sahip” tir (Gander ve Gardiner, s.492). Daha sonra ise Alim, halkı için bireysel mücadeleler de verecektir. Alim, sakallı ve bıyıklı tasvir edildiği gibi bir at kadar uzun boylu ve kalın kollu olarak da tasvir edilmiştir. Bu onun savaşçı özelliğini vurgularken Alim adıyla da isim sembolizasyonunu desteklemektedir. Giddens, “Kendini gerçekleştirme fırsatlar ve riskler arasında bir denge temelinde anlaşılabilir” cümlesiyle kahramanın kendini kanıtlayıp kimlik oluşturmasını da mücadeleye bağlamıştır. (Giddens, s.106).

8.3.1. Alim’de Yönetim Sistemi İle İlgili Kabuller ve Karşıtlıklar (Düalizm)

Alim, siyasi hikayelerinde toprağı ve benliğı korumaya yönelik işler yapmaktadır. Anca bazı hikayelerde (genellikle sosyal) yukarıda anlattığımız gibi sevdiği kızın babası dolayısıyla çoğu kez sürülmektedir. Özellikle bazı mahkeme kaynaklarında kırıp döktüğü mekanlar da bulunmaktadır. Alim’e kulaksız Alim denmesi de herhangi bir şekilde kadıyı ya da polisi dinlemeyişinden kaynaklanmaktadır. Bir hikayesinde Alim, yaşlı bir Tatar’a yardım ettikten sonra kadıyla kavgalara tutuşmaktadır. Yasaya uymamaktadır ve sürekli sürüldüğü yerden de kaçmaktadır (Aliyeva ve Veliyeva, s.9-11).

Alim, hikayelerde genellikle çocuk yaşta iyi birey olduğu, diğer çocuklardan farklı olarak dericiliğe merak saldığı ve gelişimini de en üst seviyede tamamlayan bir eren olarak tanıtılır. Geleneksel yaşamın öğretileri içerisinde yetişen, gören, duyan ve öğrenen çocuğun öğrendiklerini uygulaması ve göstermesi beklenir. Sözlü kültür ortamında öğrenilen bilginin teyit edilmesi, kültürel yapının değerlendirme ölçütleri olarak nitelendirilebilir. Duyarak, görerek edinilen bilginin davranış olarak dışavurumu gerekir. Geleneksel öğretinin somutlaştırılması davranışın temelidir. Sonuç, süreç yolundaki aşamalardan biridir (Çetinkaya, s.79-88).

Alim de bu sözcede olduğu gibi davranışlarıyla hareket ederek toplum içinde benliğı sağlayıcı unsurdur. Alim’in Tatar halkını içselleştirip sahip çıkmasının sonucunda bireyin toplum içinde bir eşik atlaması söz konusudur. Eşikten önceki ve sonraki yaşam birbirinden farklı olmakta ve toplum, erenliğe giden yolda yürüyen bireyden farklı davranışlar ve kurtarıcılık da beklemektedir. Alim’in içindeki duygular hikayelerde tam olarak anlatılmasa da Kırım Tatar halkının mutluluğunu ve refahını sağlayarak otoriter bir kimlik oluşturmak Alim’in en önemli görevlerinden biridir.

Alim’in Doğumu > Kimliğı Keşfetme > Eşikten Geçme (Ad Alımı)> Otorite > Kimliğin Kalıcılığı

Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Alim, sosyal konulu hikayelerinde genellikle sürekli sürgün edilmiş bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

durumda benliği sağlayıcı unsur değildir. Alim hikayelerinde geçen cigit, halk, toprak, yurt, bağ-bahçe, bereket gibi kelimeler kimliği oluşumunun kültürel kodlarıdır.

Alim'in Doğumu > Aşık Olması > Benlikten Kopması > Sürgün Edilişi > Sürüldüğü Yerden Kaçışı

Hakkında yazılan eserlerin çoğunun Rusça olmasına rağmen yaklaşık 8 hikaye ve tutanak Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır. Alim, halkının ondan beklentisi doğrultusunda hareket etmektedir. Alim'in onlarca kez düşmanı olmaktadır ve her seferinde daha güçlendiği anlatılır. Mahkeme tutanakları bu halk hikayesinin gerçekliğini doğrulamaktadır.

Alim'in sürülmeden önce veya sonraki mücadelesinin Kırım Tatar halkını bugünlere getirdiği anlatılmaktadır. Benlik aşamasındaki tanınma bu aşamada toplumsal kabul sürecine giden yolda yapılanlardan yola çıkarak kişisel anlatının malzemesini oluşturmaya bırakmaktadır. Böylece benlik çizgisinde ad, arkasında yatan davranış unsuru için hatırlatıcı, çağrıştırmacı bir unsur olduğu gibi geçmişin ve kökenin aktarıcısı olarak da görülmektedir (Çetinkaya, s.84).

8.4. Gözyaşı Çeşmesi Hikayesinde Benlik ve Kimlik Unsurları

Kırım'ın en önemli tarihi mekanlarından biri olan Bahçesaray'da bulunan Gözyaşı Çeşmesi üzerine birden fazla hikaye anlatılmaktadır. Hem mitolojik hem de sosyal konulu halk hikayesi olarak karşımıza çıkan bu hikayeler günümüzde hala Kırım'da anlatılmaktadır.

Gözyaşı Çeşmesi yapıldığı tarih ve üzerine yazılan/ yapılan anlatılar dolayısıyla Kırım Tatar halk edebiyatında çok büyük bir yer kaplamaktadır. Gözyaşı Çeşmesi sembolleştirilmiş adıyla su gibi akan gözyaşını ve aşkı simgelemektedir. Bu halk hikayesinin diğer adı da bulunduğu konum dolayısıyla Bahçesaray çeşmesidir. Anlatılan halk hikayesine göre Kırım'ın hanı Giray Han tarafından sevdiği kız Dilara Bikeç'in ölümünden bir yıl sonra 1764 senesinde yaptırılmıştır. Bu çeşme hakkında birçok halk hikayesi anlatılmaktadır (hem tarihi ile ilgili hem de yapılış amacı ve kullanılan hamedeye yönelik anlatılar mevcuttur). Bazı kaynaklara göre çeşmenin

çok yavaş şekilde su damlattığı, bu esnada ise etrafına adeta hıçkırık ve ağlama sesi yaydığı söylenmektedir. Adının “gözyaşı” çeşmesi olması da bu maddeye dayanmaktadır.

Dombrowskiy’ye göre, Taşlık’a Potyomkin’in emriyle tamiratları yürüten de Ribas tarafından taşınmıştır.

“Çeşmenin bugün bulunduğu duvarda eskiden üst kata çıkan merdiven bulunuyordu. Çeşmenin yer aldığı cephede üst tarafta bu üst bu üst kata ait olabilecek iki pencerenin izleri vardır. Restorasyon süresince merdiven kaldırılınca, boş kalan cepheye bu çeşme konulmuştur. Çeşmenin yeri tam olarak bilinmiyor. Birinci tahmine göre Taşlık’a II.Selâmet Geray Han Köşkü’nün yanına getirilmiştir. İkinci tahmine göre ise Dilara Bikeç Türbesi’nin duvarının altında olduğudur. Rusya’nın bu çeşmenin yerini değiştirdiği söylenmektedir” (Kaňal-Ferrari, s.189-190).

Kefe’de anlatılan bir halk anlatısına göre çeşme, Giray Han’ın toprak bütünlüğünü korumak için yapılmıştır. Kırım Halkı bu çeşmeye son derece güvenmektedir ve çeşme tıpkı ana rahmi gibi Kırım topraklarını ve halkını korumaktadır. Çeşme, düşman gelinceye kadar su verecektir. Halk hikayesinin farklı bir varyantına göre ise Giray’ın Dilara’ya olan aşkıyla toprak ve yurt sevgisi birlikte sembolleştirilmektedir. Geray Han, halk hikayesine göre tüm yurdu düşman sardığı zaman Dilara’da ölecektir. Bu yüzden çeşme bir nevi kurtarıcı konumunda anlatılmaktadır. Ayrıca çeşme her su akıtığında Kırım yurdunun bereketlendiği söylenmektedir.

Bahçesaray Çeşmesi = Kırım’ın refahı ve huzuru

Çeşmeden akan su = Kırım halkının benlik unsurlarından biri
Çeşmenin üzerindeki işleme= Kırım'ın kültür taşıyıcısı
Çeşmenin konumu= Kırım Tatarlarının yurdunun sembolü

Çeşme kültü, özellikle bir dinamizm unsuru olarak karşımıza çıkar ve aktığı su ile bereketin ve sağlığın kaynağı olmaktadır. Bu yüzden halk hikayesinde de Giray Han'ın bir çeşme yaptırmış olması halkına sunduğu bereketin bir sembolüdür. Halk ağzında bu çeşme sürekli gidilen bir yer olarak anılmaktadır ve halk bu çeşmeden su içmediği zaman yurt işgâl edilmektedir. Bu çerçevede Giray Han'ın çeşme yaptırmasını şu şekilde tablolayalım:

Su kültü de üstünde durulması gereken bir semboldür. Thomson'un sihir motifi altında yer alan su, Türk edebiyatının her türünde vardır ve özellikle üremenin, bereketin, doğuşun sembolüdür. Yaratılışta ve yaratılış öncesinde sudan başla bir varlık yoktur ve her yer sularla kaplıdır. "Hayat Suyu" da dünya mitolojisinde önemli bir unsur olarak geçmektedir. Altay efsanesinde kayın ağacının altındaki çukurda kutsal hayat suyu olduğu, bu sudan içenin ölümsüzlüğe eriştiği kaydedilmiştir (Ögel, Türk Mitolojisi 1. Cilt, s.120-121).

Türk kültürü ve inanışlarında önemli yeri olan suların olağanüstü bir güç olarak, değişim ve dönüşüm aracı haline gelmesi kültürel belleğin edebî ürünlere yansımaları

olarak görülmelidir. Kadriye Türkan'a göre su mitolojik düşüncede ana rahminin sembolüdür. Belki çeşme yanında ortaya çıkan ve elmayı verip kaybolan derviş şekil değiştirip, insan kılığına girmiş bir su iyesidir. Ak suyun güzellik sembolü, kara suyun ise kötülük sembolü, cehennemden gelen su olarak düşünülmesi, hepsi su kültürünün ve Şamanizm'in masallara yansıyan motifleridir (Özdemir, s.318). Özellikle mağara gibi korunaklı alanların yanında da çeşme görülmektedir. Özellikle Türk halk anlatılarında bu çeşme ise benlik sembolü olarak anılmaktadır.

Kırım'da anlatılan başka bir halk hikayesine göre ise Giray'ın bu çeşmeyi sadece Kırım'ın toprağını ve bereketini korusun diye yaptırdığını, Dilara ile ilgili hiçbir ibarenin çeşme üzerinde bulunmadığı anlatılmaktadır (Temizel, s.58-66). Çeşmeden çıkan ağlama sesi işgal altındaki Kırım'ın sembolleştirilmiş hali olarak ağızdan ağıza anlatılmaktadır. Kırım halkı içinde olduğu varoluş problemini çeşitli nesnelere aktarmışlardır.

9. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMAMIŞ EFSANE METİNLERİ

9.1. Bin Başlı Mağaranın Efsanesi Metni (Çatırdağ Efsanesi)

Kırım'ın tüm büyük dağlarından, en görkemlisi Çatır Dağ. Zirvesi bozkır, vadiler, dağ sıraları aynı zamanda deniz kıyısı üzerinde gururla durmaktadır. Baktığınız her yerden, yarımada'nın yüzeyinde dev bir çadır varmış gibi görünüyor. Dağın altlarında gizli yeraltı sarayları vardır. Bu derin mağara birçok sır saklar, birçok gelenek onlarla ilişkilidir. İşte böyle bir efsane. Vahşi göçebe fatihlerin yarımada'ya patlaması korkunç bir dönemdi. Şehirleri ve köyleri tahrip ettiler, sakinleri öldürdüler, köleleştirdiler.

Yurdun sakinleri hayatlarını kurtaran ormanlara ve dağlara gittiler ve tenha yerlerde saklandılar. Büyük bir köylü grubu Çatır Dağ'a tırmandı ve mağaralardan birinde saklanmak için acele etti. Çok rahattı. Uçurumlar ve taş bloklar, yoğun çalılar, ağaçlar girişini kapladı - görünmez bir dar boşluk. Sonra uzun, dolambaçlı bir delik geldi, içinden bir kişi mağaraya sadece sürünerek girebilirdi. Sonra orası genişledi ve

çok sayıda insanı barındırabilecek geniş bir odaya açıldı kapı. Bu barınakta kişi kendini güvenli kabul edebilirdi. Girişteki çalılıklarda kaçaklar, düşmanın mağaraya farkedilmemesi için nöbet tuttu adeta.

Göçebelerin eline düşmekten korkan insanlar nadiren mağaradan ayrıldılar. Kısa süre sonra açlıktan ve özellikle susuzluktan azap çekmeye başladılar. Duvarlardan damla damla toplanan su, pek çok insanın susuzluğunu gideremiyordu. Sonra cesur bir kız mağaranın dışında bir yerde bir kaynak bulmaya karar verdi. Mehtaplı bir gecede dışarı çıktı ve barınaktan uzak olmayan, çorak kayaların arasında harika çiçeklerle kaplı küçük bir açıklık buldu. Çiçekler arasında kristal berraklığında su bulunan bir kaynak vardı. Bahara su almak için birçok insanı göndermek imkansızdı; düşmanlar yakınlarda gizlenmişti.

Geceleri, sadece bir kız tam su kaplarını toplayıp mağaraya götürerek bahara gitti. "Düşmanların eline düşersem," dedi kız, "Beni parçalara ayırsalar bile bu kayalar gibi sessiz olacağım." Cesur özverili kız gri uçurumlara, yeşil ağaçlara hayran kaldı, ipeksi çim ona ayaklarını sordu, harika çiçekler fısıldadı: "Yolunu süsleyeceğiz, cesur kız." Ve ayaklarının bastığı, gemilerden su damlacıklarının düştüğü yerde, muhteşem güzelliğin çiçekleri büyüdü.

Bu arada, göçebelerin mağaradan gidişi Çatır Dağ'ın alt platosuna geldi. Kaçaklar aramaya başladılar, ancak barınak bulamadılar. Ancak savaşçılardan biri, çalılıktaki bir yerden bir yaydan taş bloklara kadar uzanan parlak bir renk zinciri gördü. Düşman savaşçıları bu zincir boyunca ilerledi ve mağaranın girişini fark etti, girişte nemli zeminde birçok insanın izlerini gördü. Kaçakların saklandığı yerin lideri diye tahmin edildi. Bu fatih düşmanlar acımasızdı; kimseyi bağışlamaya alışkın değillerdi. Müfreze lideri daha fazla çalı ve kuru ot toplama emri verdi. Askerler mağaradan çıkışı engelledi, ateş yaktı. Ancak ikinci bir yol yoktu. İçine yoğun bir duman döküldü ve tüm saklananlar - erkekler, kadınlar, çocuklar, korkunç bir azap içinde öldü.

Birkaç yıldan sonra, bazı cesur insanlar bu mezar mağarasına girdi ve tüm zeminin insan kemikleriyle kaplandığını gördü, ölülerin kafataslarına, iskeletlerine

karanlık boş göz yuvalarına baktı. Zaten o günlerde harika çiçekler yoktu. Kaynak kurudu: su bile zalim fatihlerden dünyaya derinlemesine girdi. Mezar mağarasını ziyaret eden, şok olmuş bir şekilde vadiye indi ve herkese gördüklerini anlattı. Yaygın söylentiler ölülerin bin tane olduğunu söylüyor. Bu yüzden orası Bin-Bash-Koba (Bin başlı) mağarası diye adlandırılmıştır.

9.2. Mamaev'in Mezarı Efsanesi

Şehre gelen soğuklarla birlikte, bir kar fırtınası kuzey rüzgârını taşıyor ve eski Kırım tepelerini ve buzullarını beyaz bir örtü ile sarar.

Ay ışığında, Kara Barrow (kahraman) sanki biri tepesinde hareket ediyormuş gibi kıvılcımlarla oynuyor; ve kasırga döndüğünde, sanki büyük bir boz ayı yükseliyor gibi görünüyor. Gece yarısından itibaren bir kar fırtınası gelecek ve ayı hareketli şekilde kükremeye başlayacak; sonra ilk ışık beyaz bir ipliği siyahtan ayırır ayırmaz, höyükte duracak. Ve sonra mezar tepesinin eteklerinde atların komşularını ve dişlerin gıcırdamasını ve lanetlerin sesini duyabilirsiniz.

Höyüğün dibinde, başında ve günlerinin sonunda Mamai'ye gelen azizin mezarı olan Azis'in mezarı, rüzgardan kapalıdır. Gün başlarken, güneşin görkemi yükseldiğinde yıldızlar yuvarlanarak giderler. Bir gün ve bir gece vardır. Yerine ne getirilebilir ki bunların?

Altın bir çadırda, elmas ateşiyle saçılmış bir kaşmir pelerinle Mamaev, uzak kuzey bozkırında ilk kez dervişini görünce oturdu. Öfkesinden neredeyse gurur duymuş olan şeytan, korkusuyla önünde eğlenen ulemayı görüp döndü. Ve derviş, paçavra içinde kutsal Kâbe'ye ibadet etmek için doğuya doğru gitti. Mamaev onu fark etti ve arama emri verdi.

- Dünyadan çıktın ve gittin. Bana ne kadar harika olduğunu ve onu yapmak için ne kadar zaman harcadığını söyle?

"Dünya sınırsızdır" diye cevapladı derviş, "Sınırsız insan arzusu var, ama en güçlü insanın gücünün bile bir sınırı var." Mumya sırttı.

"Kiminle konuştuğunu bilmiyor musun?"

Fakat derviş utanmadı.

“Büyük lord bile Allah'tan daha önemsiz bir adamdır.” Dedi.

“Allah gökte,” Mamaev sinirlendi “ ve dünyevi işlere karışmıyor.” Masallarınızı aptal insanlara bırakın. Derviş başını salladı.

- Senin için üzülüyorum.

Cevap çok cesurdu ve güneş öfkeyle parladı.

- Böylece artık gözlerini göstermiyorsun. Aksi takdirde, ayları beslemek için vücudunuzun parçalarını atacağım.

Derviş Mamaev'e eğildi.

“Sözlerini hatırlayacağım.” Benim olduğunu unutma.

Ve gitti. Bu dervişten sonra birçok ülkeye gitti geldi, yolda günlerce geçirdi. Yüksek adımların ruhuna ulaştı ve vücudun zayıflıklarını unuttu. Hiçbir şeyi beslememeyi öğrendi ve bu nedenle zenginleşti, güçlüden korkmadı ve onlardan daha da güçlendi. Ve dünyayı fethetmek isteyen Mamaev için üzüldü. Söylentiler ona ulaştı. Mamaev savaşçıları - bir nehir gibi; nehri geri tutma, hep seninle olsun. Ve Mamai'den önceki insanlar, düşme zamanı olan yapraklar gibiler. Tıpkı sonbahar gibilerdi.

“Mamaev, herkes gibi ölümlü olduğunu unuttu,” diye düşündü derviş. Ve ordusunun öldüğünü öğrendiğinde şaşırmadı ve sadece birkaçıyla güney bozkırlarına kaçtı.

- Eğer öldürülürse, dünya üzücü kıyafetler giymeyecek, kimse kaftanın kapılarını parçalamayacak. Diye düşündü.

Ancak saat henüz gelmedi. Annem Allah'ın yüzüne gülümsedi ve Kafa'nın içinde ayrılmayı başardı. Orada bir barınak sözü verildi. Derviş oraya vardığında, çarşı ve meydanlarda Mamaev ve Han'ın karargahının zindanları Şah - Mamaev'in de saklı servetinden bahsettiler.

Mamaev ve köleleri orada uzun zamandır hazineler ve silahlar taşıyorlardı ve giriştekiler uykuya daldığında, han onların öldürülmesini emretti, böylece kimse servetinin nereye gömüldüğünü bilmeyecekti. Ve geceleri, Mamaev ve halkı,

Muhafızın uyanık olup olmadığını görmek için Kafa'nın kapılarına geldi, sanki Mamaev Kafa'ya sahip olmayı planlamış gibiydi. Ve en karanlık gecede, bir kar fırtınası herkesi evlerine sürdüğünde, bir baykuş kale duvarında açıkça bağırdı. Ve ağlaması iki kez tekrarlandığında, Mamaev halkı kalenin duvarlarına koştu. Ancak muhafız uyumayan ve tüm saldırganları yok etti; Saldırıdan önce bir baykuş gibi bağırarak biri hariç. Mamaev ölümden kaçtı ve olduğu yerde saklandı. Ve sonra, soğuk ve açlık ile birlikte ölüm korkusuyla titredi. Yanına biri yaklaştı. Mamaev, dervişin sesini tanıdı ve onu kurtarmak için dua etti. Altın çadırı ve güneşin öfkesini hatırlayarak, derviş "Gözlerinize girmemi yasakladığımı unutmuş olmalısın, ulema ve murza ondan önce eğildi.

Mamaev'in kalbi aşağılanma ile titredi, ama kendini yenerek cevap verdi:
"Sonra Lord söyledi, şimdi soğuk, aç bir adam istiyor."

Derviş tarafından yapılan, Mamaev'in istediği gibi, dağ sularını boşaltmak için bir hendek boyunca şehirden çıkardı. Şafak Han'ın karargâhına giden yola yaklaştıklarında henüz gelmemişti. Mamaev peşinden koştu, dervişe şöyle seslendi:
- Adımlarını hızlandır, sesler duy. Yakala ve öldür.

Ama rüzgar köyden bir horoz çığlık attı ve derviş dua etmeyi bıraktı.
"Dua etmek için zaman buldum," diye bağırdı Mamaev ona.

Ve daha ileri gitmek istedi, ama yolu iyi bilmiyordu ve kaybolmaktan korkuyordu. Derviş ona baktı. Sabahın erken saatlerinde, Mamaev'in yüzü ölü gibi görünüyordu ve onun için üzüldü.

- Peygamberin güveleri ruhuna barış gönderecek.

Ve derviş, insanların büyüklüğünün ne kadar kırılğan olduğunu ve arzunun ne kadar çılgın olduğunu anlattı. Ve sözleriyle Mamaev ondan nefret etmeye başladı. Mamaev bundan önce aşağılanmaya tahammül edemezdi.

"Aptal köle, zaman olsaydı dilini yırtacaktım."

Sonra bir bıçak yakalayarak, dervişin boğazına soktu ve böylece peşinde onu tanımayacak, kıyafetlerini yırttı ve kendi üzerine giydi. Tepeden tırnağa hızlı koşan bir adamın farkına varan birkaç atlı, tepeden kaçtı ve öndeki adam, kaçak bir köle için onu

kandırmaya çalıştı. Ona birkaç defa bağırışında durmadığında, kafasını bir şey ile parçaladı. Ertesi sabah iki cesedi, yan yana buldular ve buldukları yere gömdüler. Ancak, derebeye itaat ederek, insanların kralın küllerini rahatsız etmemesi için üzerine yüksek bir höyük döktüler. Höyük günümüze ulaşmıştır. Kış havalarda, kuzey rüzgârı bir kar fırtınasını yakaladığında, höyüğün ötesine geçmemek daha iyidir. Kızgın bir ayı kükrete sizi korkutabilir ve kalbiniz bir annenin iniltisi ile soğuyacaktır.

SONUÇ

Kırım Tatarları, Kırım'ın Rusya tarafından işgaliyle ekonomik, kültürel ve politik nedenlerin ortaya çıkarttığı sürgün ve göç kavramları ile tanışmışlardır. Bu nedenler haricinde ise üzerene daha önce konuşulmamış bir unsur olan kimliksizleştirme ya da ontolojik bilinç problemi de ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede toprak, yurt ve benlik gibi kavramlar onlar için oldukça önem taşımış ve edebi ürünler de adeta bir kültür taşıyıcısı haline gelmişlerdir. Kırım Tatarları sanılanın aksine çok zengin edebiyat ürünlerine sahiptirler. Bugün Türkiye'de azımsanmayacak bir Kırım-Tatar göçmeni vardır. Bu yüzden onların edebiyatını ve özellikle metin içinde yatan kültürel bağlarını bilmek Türk edebiyatına büyük katkı sunacaktır.

Kırım, Rusya tarafından işgal edildikten hemen sonra yeni hükümetin sert rejimine ve sömürgecilik politikası içerisinde birçok acı çeken Kırım Tatar Türkleri farklı coğrafyalara göç etmişlerdir. Araştırmacılar, farklı dönemlerde gerçekleşen Kırım Tatar göçlerini üç büyük çizgiyle ayırt etmektedirler: ilk göç 1783-1790; ikinci göç 1860- 1864; üçüncü göç 1873- 1890 yılları arasında gerçekleşmektedir. Kırım Tatar Türklerinin yaşadığı başka bir kimlik zedelenmesi ise 18 Mayıs 1944 yılında gerçekleşen büyük sürgündür. Sürgün sonucunda Kırım, yerlebir edilmiştir ve Türkler barındırılmamıştır. Farklı sebeplerden dolayı sürgünde ve sonraki yıllarda yaklaşık %50 Kırım Tatar Türkü hayatını kaybetti.

Kırım Tatarlarının kültür hafızası ve benlik taşıyıcısı ürünleri olan efsaneler, masallar, halk hikayeleri ve destanlar bu çalışmanın ana unsuru olarak ele alınmıştır. Özellikle halk arasında ağızdan ağıza yazılan bu halk edebiyatı türleri ait oldukları milletin sembolü olduğu için bize çokça ipucu vermektedir. Sürekli işgale ve sürgüne maruz kalan bir halkın da halk ürünü olan eserleri özellikle kimlik, benlik ve yurtsuzluk kavramları açısından incelenmeye değerdir. Bu unsurlar, incelediğimiz metinler içinde oldukça fazla geçmektedir. Kırım Tatarlarının kimlik ve benlik problemi tezimizde ayrıntılarıyla işlenmiş, metinler içerisinde özellikle karakter, coğrafi şekil ve bazı nesnelere üzerinde durulmuştur. Metinlerin bazıları Rusçadan tercüme edildiğinde “benlik” kavramının öne çıktığı görülmüştür.

Çalışmamızın sonucuna bağlı olarak sadece Kırım Tatarlarının edebiyatının zenginliğini değil, aynı zamanda Kırım Tatarlarının çektiği acılarla beraber benliklerinin nasıl yeniden inşa edildiğini, kimlik problemlerinin ne şekilde işlendiğini ve ontolojik bilincin özellikle epik anlatılarda ne derece var olduğunu incelemiş olduk. Sonucunda incelediğimiz metinlerde benlik ve kimlik sorunu ile ilgili karşımıza en çok çıkan dört unsur şu şekildedir;

-Din

-Toprak (doğa)

-Coğrafi Şekiller

-Sevgili=Toprak Sembolizmi

Edebi eserler incelenirken özellikle Rus ve Ukrayn araştırmacıların yorumlarından yararlanılmış, Kırım Tatarlarının efsane ve masallarında neredeyse ayırım gözetilmediği de ortaya koyulmuştur. Daha önce Türkiye Türkçesine aktarılmamış bazı metinler tezimize eklenmiştir. Bunun haricinde Ukrayna Kiev Tavrida National University kütüphanesinden alınan Rusça eserlerin bazıları da tezimize eklenmiştir. Kırım Tatarlarının kültür taşıyıcısı olan efsaneler genellikle kaynak kişilerden yardım alınarak desteklenmiş, masallar ise genellikle karakter yapısıyla ele alınmış, böylece Tatar kimliğinin nasıl ortaya çıkarıldığı da ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Tezimizin sonucunda edebi metnin sadece bir metin değil aynı zamanda sosyolojik bir ürün olduğunu da anlatmış olduk. Aidiyet duygusunu yeniden pekiştiren ve halk edebiyatına yeni ürünler katması açısından da önemli olan bu metinler umarız araştırmacılara faydalı olur.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar (Kitaplar)

- AÇA, Mehmet. *Anonim Halk Edebiyatı Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004 .
- Alim*. Simferopol: Kırım Devlet Neşriyatı, 1944.
- ALİYEVA, L. ve A. Veliyeva. *қырым татар әдебияты (Kırım Tatar Edebiyatı)*. Simferopol: Kırım Devlet Neşriyatı, 1993.
- ARTUN, Erman. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- BAKIRCI, Nedim. *Kırım Tatar Masalları*. Konya: Kömen Yayınları, 2010.
- BAYAT, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- BEKİR, Cafer. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kırım Türk-Tatar Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- BEKİROV, Cafer. *Krım tatar Halk Ağız Yaraticılığı/Hrestomatiya*. Taşkent:1991.
- BEYDİLLİ, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara:Yurt Kitap-Yayın, 2004.
- BORATAV, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* . İstanbul: Gerçek Yayınları, 1982.
- . *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul : Tarih Vakfı Yayınları, 1946.
- . *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- CAMANAKLI, Kerim ve Amed Üsein. *Kırım Tatar Halk Masalları*. Simferopol, 2008.
- CAMPBELL, Joseph. *Yaratıcı Mitoloji (Çev: Kudret Emiroğlu)* . Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- DAĞCI, Timur. *Genotsid İ Etnotsid Krımskotatarskogo Naroda. Dokumentı, Faktı, Kommentarii*. Simferopol: Sgt Yayınları, 2008.
- DEVLET, Nadir. *Çağdaş Türk Dünyası: S.S.C.B'deki Türkler Ağırlıklı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1989.
- EKİCİ, Metin. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- ELÇİN, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- ELİADE, Mircea. *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet. *Gazi Geray Han*. İstanbul: Ahmet Sait Basımevi, 1958.

- FAZIL, Rıza. *Alim-Kyrm Yigiti*. Simferopol: Kırım Devlet Neşriyatı, 2005.
- FİŞHER, A. *Kırım Tatarları, Çeviren: Eşref B. Özbilen*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- GANDER, M. J. ve H. W. Gardiner . *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- GİDDENS, Anthon. *Modernite ve Bireysel Kimlik*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- GÖKBİLGİN, Özalp. *1532- 1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*. Ankara: TDK Yayınları, 1973.
- . *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu* . Ankara : Sevinç Matbaası , 1973.
- HABLEMİTOĞLU, Necip. *Yüzbinlerin Sürgünü: Kırım'da Türk Soykırımı*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- HAMMER, J. V. *Kırım Hanlığı Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınlar, 2013.
- HOBBSAWMN, E. J. Eşkıyalar. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora, 2011.
- İBRAYEV, Şakir. *Destanın Yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.
- İNALCIK, Halil. «"Kırım Hanlığı" .» *İslam ansiklopedisi c.25*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2002. 450.
- KANÇAL-FERRARİ, Nicole. *Kırım'dan Kalan Miras HANSARAY*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- KARADAVUT, Zekeriya. *Kırım Tatar Folkloru*. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- KERİM, İsmail Asanoğlu. *Kırım Tatar Edebiyatı*. Akmesic, 1995.
- . *Medeniy Esnas*. Simferopol: Tavriya, 1997.
- KIRIMER, Cafer Seydahmet. *Gaspıralı İsmail Bey*. İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 1996.
- KIRIMLI, Hakan. «"Kırım Hanlığı Rus İdaresi Maddesi" .» Kırımlı, Hakan. *İslam Ansiklopedisi* . Ankara : Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002 .
- KIRIMLI, Hakan. «"Kırım Maddesi".»Kırımlı, Hakan. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara : Diyanet Vakfı Yayınları, 2002. 447.
- KÖSEOĞLU, Nevzat. *Türk Kimliği ve Türk Dünyası* . İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- KURAT, Akdes Nimet. *4-18 Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1972.
- . *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917"ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- KURTIYEV, Refat. *Deportatsiya. Kak Eto Bulo. Vospominaniya Deportirovannih C. 3*. Simferopol: Ocaq Yayınları, 2008.

- KYMLICKA, Will. *Çok Kültürlü Yurttaşlık, Çev: Abdullah Yılmaz*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- MARX, N. *Kırım Efsaneleri*. Simferopol, 1913.
- OĞUZ, Öcal. «Halk Hikâyeleri.» Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Türk Dili ve Edebiyatı. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
- ORTEKIN, Hasan. *Çora Batır Destanı*. Bürhaneddin Basımevi, 1939.
- ÖGEL, Bahaeddin. *"Tatar" İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1974.
- . *Türk Mitolojisi 1. Cilt*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1998.
- ÖNER, Mustafa. *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- ÖZDEM, Zeynep. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- ÖZKAN, İsa. «Halk Edebiyatı ve Millî Kimlik.» *Türk Kimliği Ayvaz Gökdemir'e Armağan 2* (2009).
- ÖZKAN, Nevzat. *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*. Kayseri: Geçit Yayınları, 1997.
- ÖZTÜRK, Ali. *Çağları İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Emek Matbaası, 1980.
- PROPP, Vladimir. *Russkiy Geroičesky Epos*. Leningrad, 1955.
- «Qırımtatar Masalları ve Legendaları (Rusça ve Tatarca).» Simferopol, 1936-37.
- RAGLAN, Lord. *"Mit ve Tarih" Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2 Çev: Levent Soysal*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005.
- RILSKI, M. *Legendi Qırma*. Simferopol, 1968.
- RUTNERFORD, Jonatkan. *Yuva Denilen Yer Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları, Kimlik Topluluk, Kültür ve Farklılık Çev: İrem Sağlamer*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.
- SAKAOĞLU, Saim. *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara : Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980.
- . *Masal Araştırmaları*. Ankara, 1999.
- SAYAK, Bülent. «Kimlik-Kurmaca İlişkisi Bağlamında Palimpsest Bir Anlatı: Gölgesizler.» *International Journal Of Humanities And Education* (2018).
- SEITYAGYAEVA, Tamila Reshatovna. *Edebiyata Vuruş: Alim Kırım Tatar Geleneklerinin Kahramanı*. Simferopol: Taurida Ulusal Üniversitesi'nin Bilimsel Notları V.I., 2012.
- SÖZEN, Edibe. *Kimliklerimiz*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.
- SULTI, Rüstem. *Edigey Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları, 1998.

- ŞERLEKOV, M. *İstorçeskiy Vestnik No.3*. Simferopol, 1973.
- TINÇEROV, R. , Y. Bolam ve K. Camanaklı . «Kırım Tatar Masalları .» (1959).
- TINÇEROV R. ve Y. Bolat. *Orta Mektep İçin Edebiyat Dersliği*. Simferopol, 1940.
- USER, Hatice Şirin. *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. 2006: Akçay Yayınları, Ankara.
- ÜLKÜSAL, Müstecip. *Kırım Türk Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980.
- VOZGRIN, V. E. *İstoricheskiye Sud'by Krymskih Tatar. (Kırım Tatarların Tarihi Kaderleri)*. Moskova: İzd:Mysl, 1992.
- YARDIMCI, Mehmet. «Yer su Kültünün Geleneksel Kültürümüzdeki Yeri.» *Yedi İklim Anadoludan Halk Bilimi Yazıları*. İzmir :Ürün Yayınları, 2012. 22-35.
- YIĞIT, Ali. *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadığı Bölgelerin Coğrafyası* . Elazığ : Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Kitapları, 1966.
- YILDIZ, Naciye. *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller* . Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları, 1954.
- YUDAHIN, K.K. *Kırgız Sözlüğü Cilt:2*. istanbul, 1948.
- YÜKSEL, Zuhale. *Kırım-Türk Tatar Edebiyatı. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Cilt 13) içinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Yardımcı Kaynaklar (Makaleler, Tezler)

- AÇA, Mehmet. «Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve "Alp" Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri .» *Milli Folklor S.48* (2000): 4-14.
- ALTUĞ, Giray Salnur. «Hanlık Döneminde Kırım .» *Türk Dünyası Araştırmaları S.125* (2000): ,145-146.
- ALVER, Köksal. «Edebiyat ve Kimlik.» *Bilgi ve Sosyal Bilimler Dergisi S:2* (2006).
- BAKIRCI, Nedim. «Kırım Tatar Masallarından "Altın Alma" Adlı Masalın Arketipsel Sembolizm Açısından Çözümlemesi.» *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* (2019).
- BAŞ, Mustafa. «Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü.» *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C:13* (2013).
- ÇETİN, Özer. «“Kültürlerarası Din Psikolojisi Açısından Kan Sembolizmi”.» *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi C.2 S.1* (2012): 107-142.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz. «DEDE KORKUT HİKÂYELERİ’NDE BENLİK, KİMLİK,KİŞİLİK ÜÇGENİNDE DEVLETLÜ OĞUL, YİĞİT VE EREN.» *Türkbilig S:30* (2015): 79-88.
- GİRAYBAY, Hamdi. *Türk Moğol imparatorluğunun Müstakil Bir Ülkesi Olan Altınordu Devletinin Tarihçesi ve Bu Devletin Bir Ülkesi Olan Kırım*. İstanbul: El ile Yazılmış Mezuniyet Tezi, 1926.
- KALAFAT, Yaşar. *Kırım Kuzey Kafkasya kültür hattı sosyal antropoloji araştırmaları (KırımDağıstan-Kuzey Kafkasya gezi notları ve Türk halk inançları)*. Ankara: ASAM Yayınları, 2000.
- . «Tatarlarda Karşılaştırmalı Halk İnançları .» *Karadeniz Araştırmaları Sayı:3 Güz* (2004).
- KARAGÖZLÜ, Volkan. « Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefa Mesnevisinin İncelenmesi .» *Turkish Studies, Volume: 7/1 Winter* (2012).
- KAYA, Doğan. «Çora Batır Destanı.» *Türk Kültürü Dergisi S.425* (1998): 555-559.
- KAYA, Muharrem. «Gönül Hanım, Bozkurtlar ve Ağrıdağı Efsanesi Romanlarında Köken Miti.» *Folklor/Edebiyat, sayı: 26* (2001).
- KESKİN, Kamelya. «KIRIM’IN SEMBOL ŞAHSİYETLERİNDEN: GERÇEKLE.» *Karadeniz Araştırmaları Dergisi S:51* (2016): 245-257.
- «Kırım Tatar Halk Efsaneleri: Halk Kahramanlarımızdan Alim Aydamak .» *Kalgay Dergisi S:13* (1999).

MECİTOVA, C. «Qırım Tatar Xalq Yaraticılığında Qadın Qız Obrazı".» *Sovyet Edebiyatı No:3* (1941).

ÖZDEMİR, Cafer. «Anadolu Sahası Türk Masallarında Arkaik ve Dinsel Bir Motif Olarak Değişim ve Dönüşüm.» Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Ankara : T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

QOÑURAT, Kemâl. «Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzu.» *Günsel Dergisi S:3* (Noyabr-Dekabr 1999).

SÜMER, Necati. « Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan.» *International Journal of Social Science, S.43* (2016).

TEMİZEL, Özge Kandemir. «Gözyaşı Çeşmesi.» *Emel Dergisi S:266* (2019).

TURAL, Sadık. «Benlik, Kimlik ve Kişilik Kavramları Üzerine Notlar II : Milli Benlik .» *Milli Folklor S:9* (1991): 9.

ZINEDİNOVA, L. «Qırımtatar İcret Yırlarının Mevzuatına Dair Bazı Mulaazalar.» *Yıldız Dergisi S.4* (2005): 129-136.

İnternet Adresleri

www.tdk.com

www.kiriminsesigazetesi.com

www.qha.com

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişiler	Ad Soyad	Yaş	Meslek	Doğum Yeri
Kaynak Kişi 1	Lenara Muratova	43	Ev Hanımı	Kefe
Kaynak Kişi 2	Ramazan Abliyalimov	65	Emekli	Bahçesaray
Kaynak Kişi 3	Alime Rustemova	50	İşletmeci	İstanbul
Kaynak Kişi 4	Tamila Bekmambet	36	Akademisyen (Tavrida National Uni.)	Kiev

